

Interbestuurlijke Voortgangsrapportage Bevolkingsdaling 2012

Rijk, VNG, IPO

Inhoudsopgave

<i>Samenvatting</i>	pag. 3
1. Inleiding	pag. 5
2. Hoofdpijnen aanpak bevolkingsdaling	pag. 6
3. Knelpunten wet- en regelgeving en departementale onderzoeksagenda's	pag. 18
4. Ontwikkelingen in de krimp- en anticipeerregio's	pag. 37

Bijlagen

1. Actielijst voortgangsrapportage 2012 van regio's en Rijk	pag. 70
2. Overzicht demografische ontwikkelingen in top- en anticipeerregio's	pag. 75
3. Samenvatting concept Kennisagenda	pag. 79
4. Overzicht interbestuurlijk experimentenprogramma bevolkingsdaling	pag. 82

Samenvatting

Deze “Interbestuurlijke Voortgangsrapportage Bevolkingsdaling 2012” maakt duidelijk dat de krimp- en anticiperregio’s de uitdaging van bevolkingsdaling oppakken. Waar de krimpregio’s richting de concrete programmering en uitvoering van plannen gaan, bevinden de anticiperregio’s zich nog veelal in de fase tussen bewustwording en regionale visievorming. Vooral de fases van programmering en van uitvoering zijn spannend. Het komt dan aan op het maken van keuzes over bijvoorbeeld aanpassing in de woningbouw en van voorzieningen in zowel kwalitatieve als kwantitatieve zin. Daarbij zullen de verschillende betrokken partijen de financiering rond moeten zien te krijgen in tijden van budgettaire krapte. Het blijft daarmee nadrukkelijk een gezamenlijk zoekproces. Zeker in gebieden waar een grote transformatieopgave in de woningvoorraad aan de orde is, zal de uitvoering op zijn minst tien jaar duren.

De regio’s zijn aan zet bij de aanpak van bevolkingsdaling, maar de regio’s kunnen het nog niet alleen. Daarbij stimuleren de provincies op verschillende wijzen de regio’s bij de aanpak, bijvoorbeeld via een provinciaal fonds. Bewoners spelen hierbij ook een actieve rol, bijvoorbeeld bij de aanpak van de woonomgeving in buurten en het beheren van voorzieningen, zoals dorpshuizen en sportverenigingen. Ook het Rijk helpt de krimp- en anticiperregio’s in hun zoektocht. Zo kijkt het Rijk op basis van concrete casuïstiek naar mogelijkheden om knelpunten in wet- en regelgeving weg te nemen. Op grond daarvan zijn nieuwe wetsvoorstellen ingediend om concrete knelpunten weg te nemen, zoals in het onderwijs. Daarnaast biedt het Rijk experimenteerruimte, zodat regio’s ruimte hebben voor eigen maatwerkoplossingen. Bovendien biedt het Rijk middels onderzoek en juridische expertise (bijv. op het gebied van planschade) inzicht in de bestaande ruimte in wet- en regelgeving, zodat lokale partijen deze ruimte beter benutten. In de praktijk blijkt dat er binnen de bestaande regelgeving namelijk veel mogelijk is. Het Rijk ondersteunt de regio’s ook met dialoogtafels, om op regionaal niveau de opgaven scherp in beeld te krijgen en suggesties voor doorbraken aan te reiken.

Op verzoek van de Tweede Kamer¹ ligt de focus van deze voortgangsrapportage op de inspanningen van het Rijk in het afgelopen jaar om wet- en regelgeving krimpbestendig te maken. Daarnaast laat de rapportage zien dat het Rijk heeft onderzocht of de bekostigingssystematiek op verschillende beleidsterreinen effectief is ingericht met het oog op bevolkingsdaling.

De problematiek van bevolkingsdaling is voor alle betrokken partijen nieuw en complex. Het Rijk wil daarom via het ontwikkelen van nieuwe vormen van monitoring, de opzet van een landelijke kennisfaciliteit en het stimuleren van experimenten de regio’s helpen de puzzel op te lossen. Een noodzakelijke voorwaarde bij de aanpak is het betrekken van burgers en bedrijfsleven. De omvang van de opgave vraagt om het smeden van vitale coalities van overheden, maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven én bewoners. De lokale overheden staan hiervoor aan de lat. De voortgangsrapportage laat zien dat de ene regio hiermee verder is dan de andere. Het Rijk ondersteunt regio’s door de kennis opgedaan in andere regio’s beschikbaar te maken, bijvoorbeeld via dialoogtafels. Het Rijk sluit daartoe ook convenanten met de drie krimpprovincies (Groningen, Limburg,

---

¹ Tweede Kamer, 2011-2012, 31757, nr. 35

Zeeland) en stimuleert dat ook in de anticipeerregio's tot concrete uitvoeringsafspraken kan worden gekomen. Dit allemaal met als doel dat krimp – en anticipeerregio's stappen maken richting de uitvoering van ambitieuze en realistische plannen die ervoor moeten zorgen dat de burgers in deze gebieden in een leefbare en vitale omgeving kunnen blijven wonen.

1. Inleiding

Het Rijk, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en het Interprovinciaal Overleg (IPO) werken sinds het Interbestuurlijk Actieplan Bevolkingsdaling "Krimpen met Kwaliteit"² samen aan de aanpak van de gevolgen van bevolkingsdaling. Deze samenwerking komt tot uiting in de voorliggende voortgangsrapportage bevolkingsdaling. Tijdens het Algemeen Overleg met de Tweede Kamer over bevolkingsdaling op 1 december 2011 heeft de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) toegezegd de Tweede Kamer vóór de zomer van 2012 te informeren over de voortgang op dit dossier³. Tijdens het Voortgezet Algemeen Overleg op 19 januari 2012 heeft de Tweede Kamer via de motie De Boer c.s.⁴ de minister van BZK verzocht om inhoudelijk te reageren op de knelpunten in wet- en regelgeving die de krimpprovincies (Limburg, Groningen en Zeeland)⁵, VNG⁶ en het IPO⁷ hebben aangedragen. De voortgangsrapportage geeft invulling aan deze motie.

Eind maart 2012 heeft de Tweede Kamer (Commissie EL&I) het adviesrapport en het verslag van het PlattelandsParlement ontvangen⁸. De commissie heeft de staatssecretaris van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie om een reactie op de voorstellen gevraagd. Deze voortgangsrapportage gaat in op de wijze waarop de spelers 'rijk' en 'provincies' omgaan met de adviezen van het PlattelandsParlement wat betreft bevolkingsdaling (zie ook kader pagina 14).

In deze voortgangsrapportage staat de vraag centraal welke voortgang de interbestuurlijke aanpak het afgelopen jaar heeft geboekt. Hoofdstuk 2 beschrijft op hoofdlijnen de voortgang van de bestuurlijke aanpak. Hoofdstuk 3 focust op de voortgang bij de aanpak van de aangedragen knelpunten in wet- en regelgeving, die zijn aangedragen door de krimpprovincies, de VNG en het IPO. Tot slot gaat hoofdstuk 4 dieper in op de voortgang in de 23 krimp- en anticipeerregio's. De 10 provincies met krimp- en/of anticipeerregio's leverden de inbreng voor dit hoofdstuk. In bijlage 1 staan alle acties opgesomd, die in deze voortgangsrapportage benoemd zijn.

---

² Tweede Kamer, 2009-2010, 31757, nr. 13

³ Tweede Kamer, 2011-2012, 31757, nr. 33

⁴ Tweede Kamer, 2011-2012, 31757, nr. 35

⁵ Brief van de provincies Groningen, Limburg en Zeeland d.d. 26 oktober 2011, 'Kanttekeningen bij de Voortgangsrapportage Bevolkingsdaling'.

⁶ Brief van de VNG aan de minister van BZK d.d. 1 juni 2011, 'Reactie op de Voortgangsrapportage Bevolkingsdaling'. Beschikbaar via <http://www.vng.nl/eCache/DEF/1/09/158.html>.

⁷ Brief van het IPO aan de Tweede Kamer d.d. 20 juni 2011, 'Aanvulling op Voortgangsrapportage Bevolkingsdaling'

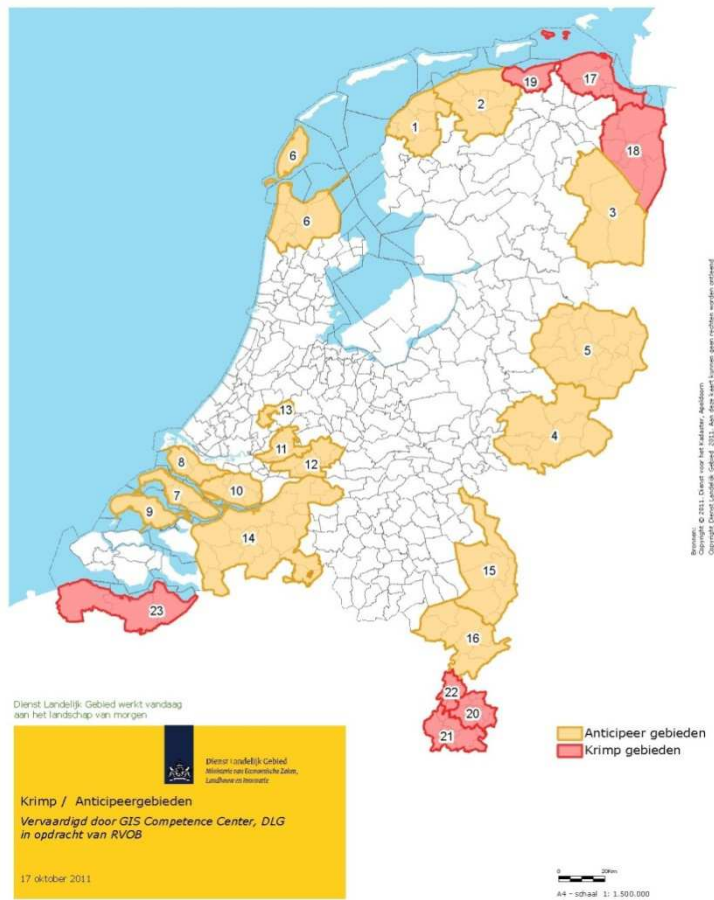
⁸ Het PlattelandsParlement is op 12 november 2011 in Den Haag gehouden. Bevolkingskrimp was één van de drie thema's

2. Hoofdlijnen aanpak bevolkingsdaling

Regio's in Nederland bereiden zich voor op de transitie van bevolkingsgroei naar bevolkingsdaling. Structurele krimp op regionale schaal zal, in combinatie met ontgroening en vergrijzing, gevolgen hebben voor terreinen als wonen, ruimte, onderwijs, zorg- en welzijnsvoorzieningen en werk. Het dalend inwonertal en aantal huishoudens zet de sociaal-economische vitaliteit van deze regio's onder druk en kan tot verschraving van de leefbaarheid leiden. Het gaat er in deze regio's om de gevolgen van de transitie aan te pakken, de ongewenste effecten te beperken en kwaliteit aan het gebied toe te voegen. Het voorbereiden op deze negatieve effecten en inzetten op kansen voor groei vragen om een goede balans. Het streven is het gebied op duurzame wijze te blijven ontwikkelen. Het Rijk faciliteert de provincies en regio's om hen in positie te brengen om te anticiperen op de transitie.

De transitie van bevolkingsgroei naar bevolkingsdaling betekent meer dan alleen maar minder inwoners. Ontwikkelingen als ontgroening en vergrijzing zorgen voor een andere dynamiek in de regio's. Het biedt de regio uitdagingen en kansen.

Een aantal regio's krimpt al, andere regio's krijgen de komende decennia te maken met dit fenomeen: de zogenaamde krimp- en anticipeergebieden (zie figuur 1). Volgens de definitie van een krimpregio uit het Interbestuurlijk Actieplan Bevolkingsdaling moet er in een krimpregio sprake zijn van een substantiële en structurele daling van de bevolking en huishoudens in een regio. Voor de anticipeergebieden is de definitie nader gespecificeerd. In deze gebieden moet in de periode 2010-2020 en/of de periode 2020-2040 sprake zijn van bevolkingsdaling en/of huishoudensdaling. In bijlage 2 worden demografische trends in de krimp- en anticipeergebieden weergegeven.

Figuur 1 Krimp- en anticpeergebieden

Regio	Nr.	Regio	Nr.	Regio	Nr.	Regio	Nr.
Noord-West Friesland	1	Voorne Putten	8	Noord- Limburg	15	Westelijke Mijnstreek	22
Noord-Oost Friesland	2	Schouwen Duivenland	9	Midden- Limburg	16	Zeeuws Vlaanderen	23
Oost-Drenthe	3	Hoeksche Waard	10	Eemsdelta	17		
Achterhoek	4	Groene Hart Zuid Holland: Krimpernerwaard	11	Oost - Groningen	18		
Twente	5	Groene Hart Zuid Holland: Alblasterwaard Vijfheerenland	12	De Marne	19		
Kop van Noord Holland	6	Groene Hart Zuid Holland: Rijnstreek	13	Parkstad	20		
Goeree Overflakkee	7	West-Brabant	14	Maastricht Mergelland	21		

Deze regio's moeten aan de slag met een grote (herstructurerings)opgave op het gebied van wonen en ruimte, voorzieningen en economie: hoe te zorgen voor een robuuste ruimtelijke structuur, dat buurten en wijken niet te maken krijgen met grote leegstand en verpauperde woningen, dat de ouderen in dorpen toegang houden tot voldoende zorg en dat de economie blijft draaien ondanks een krimpende beroepsbevolking.

Om deze uitdagingen aan te gaan zet het Rijk met de VNG en het IPO in op een interbestuurlijke aanpak van de gevolgen van bevolkingsdaling. *Doel van de aanpak is het leefbaar maken en houden van krimp- en anticipeerregio's.* Het gaat hierbij om de beleving van leefbaarheid door burgers op de korte termijn en het borgen van de leefbaarheid op lange termijn. De aanpak richt zich op het tegengaan van de negatieve effecten van de demografische veranderingen op de leefbaarheid van deze gebieden. De aanpak is gestoeld op drie pijlers:

1. Wonen en ruimte: herstructurering van de woningvoorraad en de aanpassing van de ruimtelijke ordening aan de gevolgen van bevolkingsdaling en de gewijzigde bevolkingssamenstelling;
2. Voorzieningen: aanpassen van voorzieningen aan het gedaalde bevolkingsaantal en de gewijzigde bevolkingssamenstelling;
3. Economische vitaliteit en een goed werkende arbeidsmarkt.

De interbestuurlijke en maatschappelijke rolverdeling bij de aanpak van bevolkingsdaling is als volgt:

- de gemeenten zijn aan zet en vormen regionale coalities om de krimpaanpak vorm te geven;
- stevige betrokkenheid van het maatschappelijk middenveld, als stakeholders en investeerders (onder andere corporaties, onderwijs en zorg);
- prominenter rol bedrijfsleven en burgers (bijv. burgers, dorps- en wijkorganisaties);
- de provincies vervullen een (boven)regionale regietaak, in het bijzonder op het ruimtelijk-economisch domein. Daarnaast zijn de provincies belangrijke investeerders en houden zij toezicht op de gemeentefinanciën;
- het Rijk is systeemverantwoordelijk: het Rijk faciliteert, biedt ruimte voor experimenten, agendeert en is verantwoordelijk voor wet- en regelgeving. Met zijn bijdrage wil het Rijk de regio tijdelijk ondersteunen, zodat gemeenten en provincies zelfstandig hun verantwoordelijkheid voor het oplossen van krimpgerelateerde knelpunten kunnen oppakken. De provincies hebben aangegeven veel te hechten aan een lange termijn commitment van het Rijk bij de aanpak van de gevolgen van bevolkingsdaling.
- Het Rijk stelt geen extra budget beschikbaar voor de aanpak van bevolkingsdaling. De verantwoordelijkheid voor de aanpak van bevolkingsdaling ligt primair bij de lokale partijen. Het Rijk heeft als systeemverantwoordelijke een faciliterende rol.

Gezamenlijke zoektocht

De grote uitdaging voor alle partijen is om tot een integrale gezamenlijke visie, aanpak en uitvoering te komen. Voor alle betrokken partijen is het een zoektocht naar vormen om de leefbaarheid binnen de gegeven kaders zoveel mogelijk op peil te houden en dit ruimtelijk zo vorm te geven dat dit toekomstbestendig is. Hoewel regio's hierbij vorderingen maken, worstelen ze nog steeds met de vraag hoe en met wie de opgave effectief aan te pakken. Dit vraagt samenwerking tussen zowel verschillende beleidsvelden als tussen publieke, private en maatschappelijke partijen. Dit is maatwerk,

want de aard van de problematiek, de beleidsfase waarin een regio zich bevindt en de gebiedskenmerken verschillen per regio.

De uitdaging ligt deels op ruimtelijke vlak. De regio dient de opgave ruimtelijk te vertalen in een structuurvisie en/of omgevingsplan. Hierin wordt één (of meer) mogelijke ontwikkelingsrichting(en) geschetst voor de toekomst. Het gaat om ruimtelijke keuzes en ingrepen die nodig zijn om de (verwachte) maatschappelijke veranderingen als gevolg van bevolkingsdaling te ondersteunen. Ook dit vraagt om interactie met bewoners, publieke, private en maatschappelijke partijen. Een eigen robuuste ruimtelijke structuur - waarin de kracht en identiteit van de regio tot uiting komt - is hierbij van groot belang. Deze geeft aan welke ruimtelijke elementen in een regio nu of in de toekomst essentieel zijn, wat de ruimtelijke en functionele kwaliteiten zijn van een gebied, waar ingrepen zich dienen te concentreren en/of te clusteren en welke locaties voorzieningen krijgen en welke kernen afvallen.

De uitdaging is deels financieel. De herstructureringsopgave in gebieden zoals Parkstad Limburg en Eemsdelta is aanzienlijk. De lokale overheden en hun lokale partners hebben echter te maken met beperkte financiële middelen. Dit betekent ten eerste dat zij hun eigen middelen zo effectief mogelijk moeten inzetten en mogelijk ook moeten substitueren en herprioriteren. Hierbij dienen ze ook te zoeken naar nieuwe financieringsvormen. Belangrijk zijn ook het maken van scherpe keuzes en fasering van de aanpak, ook in ruimtelijke zin. Tot slot worden lokale overheden geconfronteerd met een grote bestuurlijke uitdaging. Bevolkingsdaling stelt gemeenten in een regio voor een verdeelvraagstuk: hoe wordt de pijn van bevolkingsdaling verdeeld? Dat is een lastig vraagstuk. Gemeenten zijn op zoek naar nieuwe vormen van samenwerking met elkaar, maar met ook andere partners, zoals schoolbesturen en corporaties.

Rijksinstrumentarium

Het Rijk heeft een aantal instrumenten tot zijn beschikking om de regio's en provincies te ondersteunen bij deze zoektocht. Het gaat om instrumenten op de volgende terreinen:

- Wet- en regelgeving;
- Bekostigingssystematiek;
- Kennis en onderzoek;
- Stimuleren samenwerking;
- Monitoring.

Het ministerie van BZK coördineert de inzet van deze instrumenten door het Rijk. De ervaringen met de wijkenaanpak en het stedenbeleid leren dat problemen op het gebied van leefbaarheid vragen om een samenhangende sociale, ruimtelijk-fysieke en economische aanpak. Dat is bij de aanpak van bevolkingsdaling niet anders.

Voor deze instrumenten heeft het Rijk (beperkte) budgetten beschikbaar. Naast de middelen voor de bovengenoemde instrumenten heeft het Rijk eenmalig € 31 miljoen voor de herstructureringsopgave in Parkstad, Eemsdelta en Sluis beschikbaar gesteld. Het Rijk heeft een soortgelijk extra budget niet meer beschikbaar. Wel is er een tijdelijke krimpmaatstaf in het gemeentefonds opgenomen (tot en met 2015) en is er in het provinciefonds een maatstaf voor groei en krimp aangebracht. Met het oog op de nieuwe periode van de Europese structuurfondsen (EFRO/Interreg), wordt gekeken naar aanhakingspunten voor het thema demografische ontwikkelingen bij Europees beleid. De Rijksoverheid stemt de nationaal gekozen thema's af met de regio's, met Duitsland en

België. Samen met de regio's onderzoekt het ministerie van BZK bij welke thema's gebieden met bevolkingsdaling kunnen aanhaken. De regio's zelf zijn aan zet om voor de nieuwe structuurfondsperiode projecten in te dienen.

In de volgende paragrafen wordt ingegaan op de actuele inzet van bovengenoemde instrumenten door het Rijk. De wet- en regelgeving, die de krimpprovincies, VNG en IPO benoemd hebben in hun brieven, komen uitgebreid aan de orde in hoofdstuk 4. Wat betreft het scheppen van ruimte in regelgeving in het algemeen, heeft het ministerie van BZK het project 'Van Regels Naar Ruimte' geïnitieerd dat moet leiden tot minder bureaucratie en betere dienstverlening van de overheid en tot meer ruimte voor initiatieven van burgers, professionals en medeoverheden. Via dit project kunnen de hiervoor genoemde doelgroepen (ook in krimp- en anticipeergebieden) alternatieven aanreiken die leiden tot een efficiëntere en effectievere uitvoering van overheidsbeleid⁹. Bestaande wet- en regelgeving, die uitvoering van deze alternatieven in de weg staan, kan onder voorwaarden buiten werking worden gesteld.

Bekostigingsystematiek

In het kader van de voorgenomen herijking van het gemeentefonds heeft het ministerie van BZK onderzoek laten uitvoeren naar het uitgavenpatroon van gemeenten op de onderscheiden clusters in het fonds. De onderzoekers is gevraagd aandacht te besteden aan de financiële gevolgen voor krimpgemeenten. Uit het onderzoek blijkt dat er vooralsnog geen opvallende gevolgen aanwijsbaar zijn.

In haar advies bij de plannen tot de aanpassing van het verdeelmodel van het gemeentefonds (brief d.d. 16 november 2011) merkt de VNG op dat de manier waarop het gemeentefonds wordt 'onderhouden' (terugkijken naar begrotingen) in de hand werkt dat geen conclusies kunnen worden getrokken over de middelen die noodzakelijk zijn om de transitie naar een nieuw en lager financieel evenwicht te bekostigen. Het is daarom volgens de VNG van belang ook langs andere weg inzicht te krijgen in de financiële gevolgen van bevolkingsdaling. Deze aanbeveling zal betrokken worden bij de evaluatie van de tijdelijke maatstaf krimp in 2015.

Veel (top)krimpgemeenten hebben inmiddels, mede op aandringen van de provinciale toezichthouder, een paragraaf demografische ontwikkeling in hun begroting en rekening opgenomen. Het is de bedoeling dat uit de informatie in deze paragrafen een duidelijk beeld ontstaat van de financiële gevolgen. Uit een eerste inventarisatie van de gemaakte paragrafen door de werkgroep Financiën van het Nationaal Netwerk Bevolkingsdaling (NNB) blijkt dat gemeenten het lastig vinden om onderscheid te maken tussen krimpspecifieke kosten en de kosten van regulier beleid. Bovengenoemde werkgroep Financiën heeft daarom het initiatief genomen krimpgemeenten te vragen in beeld te brengen welke extra kosten zijn/worden gemaakt op het gebied van (concentratie van) sportvoorzieningen, sloop, onderwijshuisvesting en riolering. Naar de mening van de werkgroep moet het juist op deze beleidsterreinen mogelijk zijn 'krimpkosten' te identificeren.

In 2012 zal bovendien in het kader van de monitoring van de krimpmaatstaf een uitvoerig onderzoek plaatsvinden naar de paragrafen 'demografische ontwikkeling' die

---

⁹ Meer informatie op <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/regeldruk/documenten-en-publicaties/brochures/2012/03/27/van-regels-naar-ruimte.html>

gemeenten op vrijwillige basis in hun begroting hebben opgesteld. Deze analyse leidt tot een eerste beeld van de financiële gevolgen van bevolkingsdaling. Het onderzoek moet daarnaast uitwijzen in welke mate de paragraaf 'demografische ontwikkeling' als instrument bijdraagt aan een gedegen evaluatie van de maatstaf en of dat er behoefte is aan aanvullende onderzoeksvragen.

In het kader van een verkenning van optimalisatie- en verdienmodellen voor krimpregio's is in opdracht van het ministerie van IenM onderzoek gedaan naar de gemeentelijke uitgaven op het gebied van de ruimtelijke ordening en fysiek-ruimtelijke investeringen¹⁰. Hierbij wordt ook aandacht besteed aan de verwachte ontwikkeling van uitgaven en inkomsten van gemeenten (het financieel draagvlak) en het identificeren van kansrijke strategieën in het kader van de transformatieopgave waarmee zij geconfronteerd worden. Het onderzoek is eind mei 2012 afgerond.

De bevindingen wijzen op een (geringe) structurele verslechtering van de gemeentefinanciën, voornamelijk in de periode tot 2020, als gevolg van demografische ontwikkelingen en van algemene ontwikkelingen zoals bezuinigingen. Daarbij is nog geen rekening gehouden met de kosten van de fysiek-ruimtelijke opgave (herstructurering, sloop en nieuwbouw van vastgoed). Per regio levert het onderzoek een gedifferentieerd beeld, zowel qua omvang als qua richting van de opgave en oplossingsrichtingen. De onderzoekers doen suggesties om opbrengsten te vergroten en kosten te reduceren met lokale overheidsmaatregelen, waaronder strategieën als het clusteren van voorzieningen, soberdere invulling van herstructureringsprogramma's en het meer benutten van belastingruimte (OZB, heffingen). Het is van belang om de specifieke financierings- en verdienmogelijkheden op regionaal niveau met experimenten nader uit te werken. De uitkomsten van het EIB onderzoek illustreren de urgentie hiervan en kunnen daarbij worden benut.

Het concretiseren van regiospecifieke financierings- en verdienmogelijkheden vergt nadere uitwerking. De ministeries van IenM en BZK willen de decentrale overheden daarbij ondersteuning bieden. Hierover zal het Rijk in overleg treden met de krimpregio's. De kennis, die wordt opgedaan, dient de regio's te helpen om hun ruimtelijke keuzes en ingrepen met het oog op de maatschappelijke veranderingen als gevolg van bevolkingsdaling te realiseren.

Kennis en onderzoek

Om zowel kennisdeling als de ontwikkeling van strategische kennis te bevorderen is de Landelijke Kennisfaciliteit Krimp (LKF) in het leven geroepen. De LKF is een samenwerkingsverband van bestaande regionale en nationale kennisinstituten werkzaam op het gebied van bevolkingsdaling, onder coördinatie van het KNNS (werknaam), de nieuwe kennisinstelling na fusie van NIROV, SEV, KEI en NICIS. Deelnemende regionale kennisinstituten zijn NEIMED (Limburg), KKNN (Noord-Nederland) en SCOOP (Zeeland), maar ook kennisinstituten uit anticipeerregio's kunnen zich aansluiten. De LKF gaat 1 juli van start.

De LKF heeft twee functies: het delen van kennis via een kennisloket en het genereren van strategische kennis via het beheren van een kennisagenda. Het kennisloket bestaat zowel uit een virtuele omgeving als een bemenste vraagbaak. De virtuele omgeving is

---

¹⁰ 'Gemeentefinanciën, voorzieningen en ruimtelijke investeringen in krimpgedebieden', EIB, 2012, uitgevoerd in opdracht van het ministerie van Infrastructuur en Milieu

een doorontwikkeling van de bestaande website www.vanmeernaarbeter.nl, waar alle relevante informatie over demografische ontwikkelingen te vinden is.

In de strategische kennisagenda worden de belangrijkste strategische vraagstukken rond bevolkingsdaling in beeld gebracht. Veel is al bekend, maar op tal van aspecten is verdiepend onderzoek nodig. Zo is nog weinig bekend over zogenaamde "tipping points" in bevolkingsdaling: onder welke omstandigheden versnelt demografische krimp? Onderzoek naar de relatie tussen economische en demografische ontwikkeling is nog relatief weinig voor handen: hoe beïnvloeden deze twee ontwikkelingen elkaar, en wat is een economisch vitale samenleving in de context van bevolkingsdaling? Daarnaast is het bijvoorbeeld relevant om prognoses voor waardedaling van vastgoed in beeld te brengen, en de mate waarin risicoperceptie van potentiële investeerders hierop van invloed is. De kennisagenda zal jaarlijks door het IPB (Interbestuurlijk Projectteam Bevolkingsdaling) worden vastgesteld na uitgebreide consultatie van de vakwereld¹¹. Vervolgens zal de LKF actief bevorderen dat de vragen uit de kennisagenda in de onderzoeksprogramma's van bestaande kennisinstituten worden opgenomen. Momenteel wordt gewerkt aan een eerste versie van deze kennisagenda, waarvan een samenvatting is opgenomen in bijlage 3.

Het Nationaal Netwerk Bevolkingsdaling (NNB)¹² heeft eveneens een belangrijke rol bij kennisdeling. In het najaar van 2012 organiseren het ministerie van BZK, de LKF en het NNB gezamenlijk een conferentie over kennis en bevolkingsdaling. Met de komst van de LKF zal uitgewerkt worden op welke wijze de LKF en het NNB elkaar kunnen versterken.

Een andere vorm van kennisontwikkeling is het interbestuurlijk experimentenprogramma bevolkingsdaling. Dit programma is zowel gericht op het ontwikkelen van nieuwe vormen van samenwerking en innovatieve aanpakken, als op het omgaan en/of buiten werking stellen van knellende regelgeving. Inmiddels zijn er 24 experimenten in krimp- en anticipeerregio's, die door het Rijk worden ondersteund (zie bijlage 4 voor een overzicht)¹³. Eind 2011 is een goed bezocht congres georganiseerd over de experimenten, waar alle experimenten hun kennis konden delen en experts de experimenten nieuwe inzichten meegaven. In 2012 zal het ministerie van BZK sterker inzetten op kennisdeling van ervaringen en resultaten uit experimenten door middel van bijeenkomsten en de website van het LKF.

Eind 2012/begin 2013 worden de experimenten geëvalueerd. Lessen uit de evaluatie zullen gedeeld worden met alle krimp- en anticipeerregio's via de bovengenoemde communicatiekanalen. In het kader van de convenanten en andere afspraken tussen het Rijk, provincies en regio's biedt het Rijk in de tussentijd krimp- en anticipeerregio's de mogelijkheid nieuwe experimenten in te dienen, die met ondersteuning van het Rijk worden uitgevoerd.

---

¹¹ Ook de in deze voortgangsrapportage genoemde kennisagenda's van vakdepartementen en regionale kennisinstituten zijn bij deze consultatie betrokken, evenals de werkgroepen van het Nationaal Netwerk Bevolkingsdaling.

¹² Het NNB is opgericht met als doel om door middel van kennisgenerering, kennisdeling en samenwerking een actieve aanpak te bevorderen van de gevolgen van bevolkingsdaling. Het NNB richt zich op gemeenten, provincies, ministeries, samenwerkingsverbanden, wetenschappelijke instellingen, onderzoeksinstituten en maatschappelijke instellingen. Het NNB bestaat uit een algemene werkgroep en verschillende themawerkgroepen, waarvan de deelnemers (praktijk)deskundigen zijn op het gebied van bevolkingsdaling.

¹³ Naast dit interbestuurlijke experimentenprogramma lopen er ook andere pilots en experimenten in de regio's. Meer informatie over deze experimenten is te vinden in hoofdstuk 4.

Stimuleren samenwerking

Ervaring leert dat vroegtijdig investeren in een gezamenlijk perspectief een belangrijk bindmiddel is voor samenwerking en bovendien helpt bij het zetten van doelgerichte stappen. Het is daarom belangrijk dat gemeenten en hun lokale partners op regionaal schaalniveau een integrale aanpak ontwikkelen, die rekening houdt met de drie pijlers van de interbestuurlijke aanpak bevolkingsdaling.

De lokale overheden zijn verantwoordelijk voor het smeden van vitale coalities. Waar er behoefte bestaat, zal het ministerie BZK samen met lokale overheden en provincies dialoogtafels organiseren. Voor 2012 staan diverse tafels in de planning (zie de regionale paragrafen hoofdstuk 4). De dialoogtafels zijn erop gericht om te onderzoeken welke opgaven op het gebied van bevolkingsdaling een regio heeft en welke regionale actoren (onder andere maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven, bewoners) een rol kunnen spelen om die opgaven te realiseren en hoe dit in de tijd en ook ruimtelijk vorm te geven. Gekoppeld aan de dialoogtafels zal het ministerie van BZK in 2012 een instrument ontwikkelen om – indien noodzakelijk - mogelijke samenwerkingsverbanden scherp in beeld te brengen.

Grensoverschrijdende samenwerking (GROS) en demografische ontwikkeling hebben meerdere raakvlakken. Het is daarom van belang dat de aanpak van GROS en bevolkingsdaling op elkaar af te stemmen. Wat betreft de knelpuntenaanpak is in het 'Kabinetsstandpunt Grensoverschrijdende Samenwerking' van juli 2011 vermeld dat de Nederlandse lijst van knelpunten langs de grens in overleg met de buurlanden zal worden omgewerkt tot een aantal gezamenlijke bilaterale actiepuntenlijsten. Vanuit het perspectief van zowel GROS als bevolkingsdaling zijn de thema's arbeidsmarkt en openbaar vervoer van groot belang, zowel voor Nederland als voor beide buurlanden. Deze thema's zullen dan ook naar verwachting op de gezamenlijke actielijsten terugkomen. Meer over de voortgang van grensoverschrijdende samenwerking is te lezen in de voortgangsrapportage GROS die het kabinet voor de zomer van 2012 naar de Tweede Kamer zal sturen.

Om intensivering van GROS te bevorderen ontwikkelt het ministerie van BZK een 'Atlas van grensoverschrijdende kansen voor de aanpak van de gevolgen van demografische ontwikkeling'. Het is de bedoeling dat deze atlas voor grensregio's in kaart brengt welke grensoverschrijdende initiatieven al bestaan en welke initiatieven kansrijk zijn en zouden kunnen bijdragen aan de aanpak van de gevolgen van vergrijzing, ontgroening en migratie. Als pilot wordt de atlas op dit moment in twee gebieden ontwikkeld, te weten in de regio Achterhoek – Kreis Borken en Limburg – Aken – Belgisch Limburg.

Monitoring

Om de ontwikkelingen in krimp- en anticipeergebieden te blijven volgen is het van belang dat het beschikbare meetinstrumentarium optimaal is. De Leefbaarometer¹⁴ geeft landelijk een goed inzicht in het absolute niveau van leefbaarheid in onder andere krimp- en anticipeergebieden. Daarnaast is de Leefbaarometer in april 2012 uitgebreid met zogenaamde "intraregionale verschilkaarten" waarin per woongebied de relatieve positie

---

¹⁴ www.leefbaarometer.nl

ten opzichte van de rest van de regio wordt weergegeven, waarmee de –voor krimpgebieden relevante- regionale verhoudingen beter zichtbaar worden gemaakt¹⁵. Het ministerie van BZK werkt in samenwerking met een aantal regionale kennisinstituten en provincies momenteel bovendien aan een aanvullend instrument, de Krimpmonitor. Deze Krimpmonitor biedt aanvullende, voor krimpgebieden relevante informatie, zoals de verhouding tussen zorgbehoefte en zorgaanbod. Deze monitor wordt naar verwachting in de tweede helft van 2012 opgeleverd.

Kabinetsreactie op aanbevelingen Plattelandsparlement

Eind maart 2012 heeft de Tweede Kamer (Commissie ELI) het adviesrapport en het verslag van het PlattelandsParlement ontvangen dat op 12 november 2011 in Den Haag werd gehouden. Bevolkingskrimp was één van de drie thema's. De commissie heeft de staatssecretaris van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie om een reactie op de voorstellen gevraagd.

De commissie die ten behoeve van het PlattelandsParlement advies uitbracht over het thema bevolkingskrimp deed een vijftal aanbevelingen en werkte deze vervolgens uit voor de betrokken spelers: bewonersorganisaties, rijksoverheid, provincies, gemeenten en maatschappelijke organisaties/bedrijfsleven.

Aanbevelingen adviescommissie bevolkingskrimp PlattelandsParlement

1. Herdefinieer rollen en verantwoordelijkheden
2. Ontwikkel een regionale visie en aanpak
3. Bied lokaal perspectief
4. Maak economische vitaliteit nadrukkelijker onderdeel van een wenkend perspectief
5. Benut de tijd om adequaat te anticiperen

De rijksoverheid zou volgens de adviescommissie betrokken en medeverantwoordelijk moeten zijn voor de aanpak van de gevolgen van bevolkingskrimp o.a. door experimenteeruimte voor regionale en lokale maatwerkoplossingen te bieden, aandacht te schenken aan de economische vitaliteit van krimpregio's en het Nationaal Netwerk Bevolkingsdaling te blijven faciliteren. De provincies werden opgeroepen effectiever gebruik te maken van provinciale bevoegdheden en instrumenten om lokale overheden in krimpgebieden te stimuleren, te ondersteunen en zo nodig te corrigeren en te streven naar een regionale visie en aanpak.

Deze voortgangsrapportage gaat in op de wijze waarop de spelers 'rijk' en 'provincies' omgaan met de adviezen van het PlattelandsParlement.

Regio's in actie

Hoofdstuk 4 laat zien dat nagenoeg alle regio's inmiddels de grote demografische veranderingen aanvaarden die er plaats (gaan) vinden en zoeken naar mogelijkheden om binnen dat gegeven ruimtelijk-economisch vitaal te blijven. Dit krijgt onder andere zijn vertaling in leefomgevingsplannen en structuurvisies, waarin een ontwikkelingsrichting(en) wordt geschetst voor de toekomst. Er zitten duidelijke verschillen in de fases waarin regio's zich bevinden, mede afhankelijk van de grootte van de (verwachte) bevolkingsdaling en samenstelling van de bevolking en de bestuurlijke en politieke context in de regio (zie fasering in hoofdstuk 4 op pagina 37). De krimpregio's zijn verder dan de anticipeerregio's in het proces richting uitvoering van een

¹⁵ Intraregionale verschilkaarten beschikbaar via www.leefbaarometer.nl/Irvk/index.html

gezamenlijke aanpak van bevolkingsdaling. De krimpregio's hebben in bijna alle gevallen gemeenschappelijke visies ontwikkeld. Deze regio's gaan of zijn al aan de slag met het vertalen van deze visies in concrete plannen, waarbij pijnlijke keuzes moeten worden gemaakt (bijv. over waar te slopen en nieuwbouw te plegen). Dit is een lastige fase in het proces richting uitvoering van de aanpak van bevolkingsdaling. Gemeenten willen vaak zoveel mogelijk voorzieningen en woningen binnen de eigen grenzen houden, waar het regionale belang en de te verwachten maatschappelijke baten leiden tot andere keuzes. De provincie speelt in deze fase een belangrijke rol als regievoerder op regionaal niveau. Daarnaast moeten betrokken partijen financiële bijdragen leveren, terwijl de crisis dit moeilijk maakt. Regio's verkennen daarom verschillende financieringsconstructies om de eerste stappen in de uitvoering, al dan niet gefaseerd, gefinancierd te krijgen. Zo heeft Parkstad Limburg een transformatiefonds voor de herstructurering opgezet, dat gevuld is met geld van de provincie, gemeenten en Rijk (eenmalige uitkering door Rijk in 2010 voor de herstructureringsopgave). In anticipeergebieden zijn de lokale partijen vooral bezig met het verkennen van de gevolgen van bevolkingsdaling voor de regio en het ontwikkelen van een gezamenlijke visie. Ook onder de anticipeerregio's zijn er verschillen in fasering. Zo zitten in de Achterhoek gemeenten, bedrijfsleven en maatschappelijk organisaties al gezamenlijk aan tafel en hebben deze partijen een convenant op hoofdlijnen ondertekend, gericht op de aanpak van bevolkingsdaling. In andere anticipeerregio's moeten gemeenten nog de slag naar samenwerking maken met andere lokale belanghebbende partijen. Ook zit er verschil in de scope van de visies die de anticipeerregio's ontwikkelen. Waar sommige regio's duidelijk gaan voor een integrale aanpak op de drie pijlers van de interbestuurlijke aanpak, beginnen andere regio's bescheidener door zich te richten op één aspect, zoals wonen of economische vitaliteit. De lokale problematiek en de politiek-bestuurlijke context zijn vaak de achterliggende redenen voor deze keuze.

De meeste gemeenten en provincies prioriteren budget voor het vitaal houden van de krimp- en anticipeergebieden. Met deze middelen worden projecten gestart, kennisdeling gestimuleerd binnen de regio's en de ontwikkeling van gezamenlijke visies bevorderd. Zo stelt de provincie Groningen t/m 2020 jaarlijks € 3 miljoen uit eigen middelen beschikbaar voor de Groninger krimpregio's. Ook maakt een aantal regio's goed gebruik van Europese middelen. Drenthe heeft eind 2011 bijvoorbeeld een EU-subsidie ontvangen voor een ICT-project gerelateerd aan bevolkingsdaling.

Er zit dus volop beweging in de aanpak van bevolkingsdaling in de regio's. Bij de ondersteuning van krimp- en anticipeerregio's hanteert het Rijk een maatwerk aanpak. Zoals al eerder aangegeven, staan de krimpgebieden aan de vooravond van de uitvoering van de opgave. De anticipeerregio's zijn over het algemeen nog bezig met bewustwording en visievorming. Dit uit zich mede in (de te sluiten) convenanten tussen krimpprovincies en het Rijk. Deze convenanten zijn er mede op gericht om de krimpgebieden de slag te helpen maken naar de uitvoering. Onlosmakelijk verbonden met deze convenanten zijn de zogenoemde lokale actieprogramma's, die opgesteld en ondertekend zijn door lokale partijen. In anticipeergebieden heeft het Rijk een andere rol. Het Rijk probeert in de anticipeerregio's vooral het proces van samenwerking op gang te brengen, zodat de lokale overheden vitale coalities smeden die tot gezamenlijke visies komen.

Het Rijk heeft inmiddels met de meeste provincies met krimp- en anticipeerregio's afspraken gemaakt over samenwerking. Het gaat dan om kennisdeling, experimenten,

bestuurlijk advies, coördinatie en dialoogtafels om tot samenwerking te komen tussen de

Plattelandsparlement en de Landelijke Vereniging van Kleine Kernen

Plattelandsparlement Amendement Koopmans c.s.

Tijdens de behandeling van de begroting 2012 van BZK is een bedrag van € 250.000 door de Kamer beschikbaar gesteld voor het PlattelandsParlement en de Landelijke Vereniging voor Kleine Kernen (Tweede Kamer, 2011-2012, 33000-VII nr. 104). Doel van de indieners van dit amendement is de burgerparticipatie te bevorderen door middel van ondersteuning van de landelijke koepelorganisaties. De indieners beogen een financiële bijdrage gedurende vier jaar. Het amendement voorziet daarin voor het begrotingsjaar 2012. In 2013 zal er wederom een PlattelandsParlement worden georganiseerd, waarin beleidsbeïnvloeding en inspiratie door het tonen van good practices, centraal staan. De 'kracht van het platteland', die zich op een breed terrein manifesteert, zal ook in de aanloop naar de bijeenkomst een podium krijgen.

Landelijke Vereniging van Kleine Kernen

De Landelijke Vereniging van Kleine Kernen (LVKK) voert in 2012 een project uit dat tot doel heeft dorpsorganisaties in staat te stellen binnen het dorp en daarbuiten (omliggende dorpen/de gemeente/regio) het demografiedebat te voeren. Doel is de bewoners bewust te maken van de gevolgen van de demografische veranderingen voor hun leefomgeving en hen uit te dagen actief te participeren in het vormen van een visie op de toekomst van hun dorp binnen de regio.

Burgers in actie

In krimpgebieden is eigen initiatief extra van belang omdat hier meer druk dan elders is op het publieke (en private) voorzieningenniveau. Op het krimpende platteland zijn nu al goede voorbeelden te vinden van initiatieven die burgers en organisaties nemen om (basis)voorzieningen in stand te houden (zie kader). Het kan daarbij gaan om het behoud van een zwembad, dorpshuis, de supermarkt of het zelf organiseren van de thuiszorg.

Het behouden van de bedreigde voorziening maar meer nog de gezamenlijke inzet van de dorpsbewoners leidt tot sociale cohesie en daarmee tot een hoge waardering van de eigen leefomgeving. Van belang is dat gemeenten goed inspelen op dit proces. Als een gemeente faciliteert en niet overneemt, geeft zij aan vertrouwen te hebben in de kracht van burgers.

Burgerbetrokkenheid is ook een belangrijk aandachtspunt in de krimpexperimenten. De methode van 'zelfsturing' waarin de gemeente Peel en Maas voorop loopt, is een veel genoemd voorbeeld dat dient tot inspiratie voor andere gemeenten.

Actieve en zelfbewuste burgers maken ook deel uit van de vitale coalities van gemeenten, provincie, bedrijfsleven en het maatschappelijk middenveld die in regionaal verband de krimpopgave te lijf gaan. Een effectieve aanpak van de gevolgen van bevolkingsdaling overstijgt het niveau van het dorp. Elk dorp een eigen school is in een krimpgebied niet haalbaar en wenselijk. Het uitgangspunt zou moeten zijn dat dorpen niet zonder toegang tot een basisschool kunnen, en niet dat dorpen niet zonder een basisschool kunnen. Dit vraagt om burgers die mee willen en kunnen denken over het toekomstperspectief van de regio (qua voorzieningen maar ook wat betreft de economie en werkgelegenheid) en gemeenten die burgers reeds in het begin van het beleidsproces serieus neemt.

Voorbeelden actief burgerschap in krimp- en anticiperregio's

In Noord-Oost Limburg onderkenden de bewoners van Heide (gemeente Venray) dat hun basisschool op termijn te weinig leerlingen zou tellen. Zij voerden geen actie voor behoud van de school maar richtten hun energie op een gezamenlijke aanpak. Nu gaan alle kinderen uit Heide naar dezelfde school in buurdorp Leunen. Tegelijkertijd ontwikkelden zij plannen voor de herbestemming van het schoolgebouw. Met een maatschappelijk ondernemer zijn plannen ontwikkeld die zomer 2012 zullen leiden tot een dagbesteding voor mensen met een beperking, horeca met een terras, kinderopvang, speelplaats, kleine bibliotheek, klussendienst en een bloemenkiosk.

In de Achterhoek (Gelderland) stelde de dorpsbelangenorganisatie van Beltrum (gemeente Berkelland) de werkgroep TAB (Toekomstige Accommodaties Beltrum) in. Doel was met het oog op krimp het gebruik van ruimtes zo optimaal mogelijk te maken en organisaties te verbinden. Zo ontstond het Kulturhuisplan waarin de gefuseerde scholen, zorginstelling, fysiotherapeut, tandarts én kerkfunctie samen gaan. Daarnaast worden enkele van de bestaande gebouwen nu veel intensiever gebruikt. Bestemmingsplan en financiering zijn rond en eind 2012 starten alle verbouwingen.

In Friesland hebben de bewoners van de buurdorpen Britswert en Wiuwert in de gemeente Littenseradiel de handen ineen geslagen. Dit heeft geleid tot het ombouwen van de kantine van de voetbalclub in Wiuwert tot een gezamenlijk dorps huis/ ontmoetingplaats met meerdere functies.

Openbare Basisschool De Bongerd ligt in Hoog-Keppel en maakt deel uit van de plattelandsgemeente Bronckhorst (Achterhoek). Op de school zitten 80 leerlingen, verdeeld over vier combinatiegroepen. Toen bleek dat de school door fusieplannen zou moeten vertrekken uit het dorp, hebben ouders, inwoners, leerkrachten en dorpsraad de schouders eronder gezet om de school te behouden voor Hoog- en Laag-Keppel. Met het vertrek van de school zou de leefbaarheid van de gemeenschap verder achteruit zijn gegaan, nadat al eerder voorzieningen als bank, postkantoor en gemeentehuis waren gesloten.

Na maanden van actie voeren en overleg met de Gemeente Bronckhorst, door de inmiddels opgerichte Stichting Dorps huis Keppel (SDK), ging het College van Burgemeesters en Wethouders van Bronckhorst akkoord met het exploitatievoorstel van de Stichting om gebouw De Bongerd te kunnen behouden. Kern van dit voorstel was dat het gebouw naast de functie van schoolgebouw de nieuwe functie van Dorps huis kreeg. Daartoe nam SDK het gebouw over van de gemeente voor €1. Daarmee bleef niet alleen OBS De Bongerd behouden en kreeg de gemeente er een ontmoetingsplek bij.

Begrotingstekorten bij de (art. 12) en krimp gemeente Loppersum leidden tot bezuinigingen die het voortbestaan van sociaal-culturele en sportvoorzieningen in gevaar bracht. Dankzij de creativiteit en inzet van de inwoners konden vrijwel alle voorzieningen, soms in afgeslankte vorm, behouden blijven. Zo werd het zoudwaterzwembad KP Zijl door de gemeente overgedragen aan een stichting.

3. Knelpunten wet- en regelgeving en departementale onderzoeksagenda's

Dit hoofdstuk gaat in op de bijdragen van het Rijk bij de aanpak van bevolkingsdaling. Dit hoofdstuk gaat in het bijzonder in op de brief¹⁶ die de krimpprovincies Groningen, Limburg en Zeeland aan de Tweede Kamer hebben gezonden met een oproep om op aantal knelpunten meer actie te ondernemen. Dat geldt ook voor de brieven van de VNG en het IPO met eenzelfde strekking¹⁷.

Dit hoofdstuk richt zich op de knellende wet- en regelgeving op Rijksniveau. Er dient opgemerkt te worden dat knelpunten ook veroorzaakt kunnen worden door gemeentelijke en/of provinciale wetgeving. Ook protocollen bij maatschappelijke organisaties (welzijn/zorg) kunnen belemmerend zijn voor de uitvoering en samenwerking.

Wonen en Ruimte

Wonen

Het in evenwicht brengen van de vraag en het aanbod naar woningen is een grote uitdaging. In sommige gevallen gaat het om een grote financiële opgave vanwege een grote herstructureringsopgave, in andere gevallen betreft het meer een bestuurlijke opgave om te ambitieuze bouwplannen op elkaar af te stemmen en in aantal terug te brengen. De primaire verantwoordelijkheid ligt bij de gemeente en provincies. Het ministerie van BZK kan de regio's hierbij ondersteunen.

Om gemeenten te ondersteunen bij het in kaart brengen van de woningbouwopgave in hun regio heeft het ministerie van BZK het instrument van de Maatschappelijke Kosten Baten Analyse (MKBA) Wonen laten ontwikkelen. Dit instrument brengt kosten en baten van beleidinterventies in beeld en heeft in de afgelopen jaren zijn nut bewezen in de regio's Parkstad en Eemsdelta. Het ministerie biedt dit instrument nu ook aan andere regio's aan. Het ministerie van BZK laat deze MKBA bovendien doorontwikkelen naar een bredere MKBA, die ook voorzieningen meeneemt in de berekening. Op deze wijze biedt een MKBA een integraal afwegingskader voor de programmering van de woningbouwopgave en de herstructurering van voorzieningen in krimp- en anticipeergebieden. De gemeente Sluis voert nu een pilot uit met deze gecombineerde MKBA bij de doorrekening van het plan van aanpak voor de kern Oostburg.

---

¹⁶ Brief van de provincies Groningen, Limburg en Zeeland d.d. 26 oktober 2011, 'Kanttekeningen bij de Voortgangsrapportage Bevolkingsdaling'.

¹⁷ Brief van de VNG aan de minister van BZK d.d. 1 juni 2011, 'Reactie op de Voortgangsrapportage Bevolkingsdaling'. Beschikbaar via <http://www.vng.nl/eCache/DEF/1/09/158.html>; Brief van het IPO aan de Tweede Kamer d.d. 20 juni 2011, 'Aanvulling op Voortgangsrapportage Bevolkingsdaling'.

Het ministerie van BZK heeft met de krimpprovincies een onderzoek laten uitvoeren naar de regelknelpunten op het gebied van wonen¹⁸. Hoofdconclusie is dat het huidige instrumentarium de nodige mogelijkheden biedt om de krimpopgave op woningmarktgebied te lijf te gaan. Op zich levert het instrumentarium geen essentiële belemmeringen. De uitdaging ligt vooral in het (durven) toepassen van bestaande regelgeving, zoals het beter gebruik maken van de Wet ruimtelijke ordening (Wro) bij het wijzigen van bestemmingsplannen. Gemeenten zijn vaak nog bevreesd voor de negatieve gevolgen van bestuurlijk handelen in dit soort gevallen.

Volgens het rapport kunnen een aantal verduidelijkingen, aanscherpingen en een beperkt aantal aanpassingen een effectievere aanpak mogelijk maken. De voorstellen uit de rapportage hebben met name betrekking op drie gebieden:

1. Het terugbrengen van de overmaat aan plancapaciteit;
2. De herstructurering van het corporatiebezit;
3. Het verminderen van het aantal woningen van eigenaar-bewoners.

Het ministerie van BZK ziet voornamelijk geen aanleiding om wet- en regelgeving op deze drie punten aan te scherpen. Het ministerie van BZK onderneemt de volgende acties op deze punten:

Ad 1. Het terugbrengen van de overmaat aan plancapaciteit.

Juridische experts hebben aangegeven dat de vrees bij gemeenten voor planschadeclaims ongegrond is. Het bestaande instrumentarium is voldoende voor gemeenten om zonder planschadeclaims de overmaat aan plancapaciteit terug te brengen. Om medeoverheden te helpen bij het terugbrengen van de overmaat aan plancapaciteit en hierbij planschadeclaims te voorkomen, heeft het ministerie van BZK een 'Juridische Expertpool Planschade' opgezet die medeoverheden in krimp- en anticipeergebieden gratis advies geeft over hoe plancapaciteit terug te brengen zonder claims te krijgen. Er heeft zich inmiddels een aantal gemeenten gemeld bij de juridische expertpool met concrete cases.

Daarnaast wordt door Parkstad Limburg een handboek opgesteld om planschade te voorkomen. Dit handboek, mede gefinancierd door het ministerie van BZK, zal beschikbaar worden gesteld aan andere anticipeer- en krimpregio's.

Ad 2. De herstructurering van het corporatiebezit.

Het Centraal Fonds Volkshuisvesting (CFV) heeft in 2011 een rapportage over de financiële spankracht van woningcorporaties in Parkstad Limburg en Eemsdelta uitgebracht¹⁹. Uit de rapportages blijkt dat het onwaarschijnlijk is dat de woningcorporaties werkzaam in Parkstad en Eemdelta de programma's, die onderzocht zijn in de MKBA's, kunnen uitvoeren zonder hulp van buiten. Dit wegens een gebrek aan financiële spankracht van de binnen die regio's werkzame corporaties. De minister van BZK heeft de corporaties gevraagd concreet per corporatie te laten zien waar het financieringsprobleem zit. De corporaties is concreet gevraagd voor de zomer 2012 aan te geven hoe zij de opgave per corporatie zien tot 2020 en hoe zij deze denken te financieren. Hierbij wordt er vanuit gegaan dat de corporaties bij hun berekeningen de invloed van maatregelen als de heffingen op de corporaties en de veranderde inkomensgrens meenemen. De corporaties kunnen op basis van deze informatie een eventuele hulpvraag formuleren aan het CFV.

¹⁸ Tussen droom en daad. Regelknelpunten woonbeleid krimpgebieden. Companen en VD2 Advies B.V., 2010

¹⁹ Krimp en de financiële spankracht van de corporaties in de regio Eemsdelta. CFV, 2011;

Krimp en de financiële spankracht van de corporaties in de regio Parkstad Limburg. CFV, 2011

De drie krimpprovincies hebben middels een brief van de commissaris van de Koningin van Groningen eerder dit jaar hun zorgen uitgesproken over de voornemens van het kabinet om een kooprecht voor huurders van corporatiewoningen te introduceren. Doel van het kooprecht is dat zittende huurders kunnen kiezen tussen blijven huren of hun huurwoning kopen van hun corporatie. Uitgangspunt van het voorstel is dat corporaties minimaal 75 procent van de woningen beschikbaar stellen voor verkoop. Hierdoor worden zoveel mogelijk huurders in staat gesteld om een keuze tussen huren of kopen te maken. De minister van BZK is inmiddels in een brief d.d. 16 maart 2012 aan de provincie Groningen op de zorgen van de krimpprovincies ingegaan. In de brief wordt toegelicht dat op een aantal manieren wordt geborgd dat corporaties mensen kunnen blijven huisvesten die bijvoorbeeld door hun inkomen of persoonlijke omstandigheden moeilijk aan een passende woning kunnen komen.

De Tweede Kamer maakt zich zorgen over signalen uit Friesland over een corporatie die zich wil terugtrekken uit een aantal kleine kernen. De Kamer heeft hiertoe ook een motie ingediend²⁰. Meerdere corporaties in Fryslân hebben aangegeven scherpe keuzes te moeten maken voor onderhoud, herstructurering en eventuele nieuwbouw van huurwoningen, met als reden de huidige situatie op de woningmarkt en de heffingen op de woningcorporaties. Het is hierbij van belang te benadrukken dat als een gemeente duidelijk kan maken waarom het van groot belang is dat de corporatie als eigenaar van huurwoningen in de kernen aanwezig blijft, er een duidelijke en reële verwachting ligt naar corporaties, waar zij zich niet eenvoudig aan kunnen onttrekken²¹. Als een gemeente echter verwacht dat corporaties door het plegen van uitbreidingsnieuwbouw de leefbaarheid van kleine kernen met een teruglopende bevolking op peil zullen houden, dan is er reden voor deze corporaties om met de gemeente het reële perspectief op blijvende verhuurbaarheid van die woningen goed te analyseren. Van corporaties kan in zulke situaties niet worden verwacht dat zij in alle gevallen aan de wensen van de gemeente tegemoet komen.

In opdracht van een aantal woningcorporaties met bezit in krimpgebieden, het ministerie van BZK en Aedes begeleidt de SEV (Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting) een onderzoek naar terugtrekstrategieën van woningcorporaties. Centrale vraag is hoe corporaties zich maatschappelijk verantwoord kunnen terugtrekken uit kleine kernen in

---

²⁰ Tweede Kamer, 2011-2012, 31757, nr. 38

²¹ Corporaties en gemeenten moeten – idealiter – op basis van een woonvisie komen tot prestatieafspraken. In dit proces zullen beide partijen moeten aangeven wat ze kunnen bijdragen. In welke mate prestatieafspraken bindend moeten worden tussen partijen is aan de partijen zelf. Juist omdat partijen elkaar te allen tijde (moeten) kunnen aanspreken op de nakoming van gemaakte afspraken, ligt het voor de hand dat zij daarbij streven naar zo concreet mogelijke en meetbare afspraken.

In geval er meningsgeschillen ontstaan over de nakoming van afspraken (ook niet bindende) kan zowel de corporatie als de gemeente een beroep doen op de minister voor de beslechting van het geschil. Ook als er anderszins geschillen ontstaan (bijvoorbeeld partijen komen er niet uit om prestatieafspraken op te stellen omdat de gemeente meer verwacht dan de corporatie kan/wil bieden) over de bijdrage van een corporatie aan het gemeentelijk woonbeleid bij het opstellen van prestatieafspraken kan een beroep worden gedaan op de minister. In het proces van de geschillenbeslechting zal ook de autoriteit gevraagd worden om de financiële polsstok van de betreffende corporatie te bepalen.

Indien de minister na weging tot het oordeel komt dat het appél van de gemeente redelijk is, kan zij de corporatie manen om het bod richting de gemeente aan te passen (zo nodig kan zij daartoe een aanwijzing verstrekken en overige handhavinginstrumenten inzetten).

krimpgebieden, zodat deze kernen op eigen kracht de leefbaarheid op peil kunnen houden. De uitkomsten van dit onderzoek zijn medio 2012 beschikbaar en eventueel aanleiding voor een experiment. Op basis van deze resultaten zal het ministerie van BZK met Aedes bespreken op welke aanpak kan worden ingezet.

Ad 3. Het verminderen van het aantal woningen van eigenaar-bewoners.

Er lopen zes experimenten onder begeleiding van het Rijk, die gericht zijn op de aanpak van de particuliere woningvoorraad in krimp- en anticipeergebieden. Het gaat hierbij onder andere om nieuwe vormen van samenwerking, waarbij ook bijvoorbeeld banken worden betrokken.

In verschillende regio's is inmiddels veel geleerd over de aanpak van zogenaamde 'rotte kiezen'. Dit zijn leegstaande panden die verkrotten en zo meer en meer het straatbeeld gaan beheersen en de leefbaarheid negatief beïnvloeden. Deze lessen zullen eind 2012 via verschillende kanalen breed verspreid worden, onder andere middels bijeenkomsten in het kader van het experimentenprogramma bevolkingsdaling.

Een suggestie van de krimpprovincies uit de bovengenoemde brief aan de Tweede Kamer is om aankoop van particuliere woningen door corporaties in krimpgebieden vrij te stellen van overdrachtsbelasting. Inmiddels heeft het kabinet de overdrachtsbelasting tijdelijk verlaagd van 6% naar 2% (tot 1 juli 2012) en is in het Lente-akkoord afgesproken deze verlaging structureel te maken. Een specifieke verlaging voor krimpprovincies is daarmee niet aan de orde.

De provincies Limburg, Zeeland en Groningen hebben ook voorgesteld om de Nationale Hypotheekgarantie (NHG) in krimpgebieden niet van toepassing te verklaren op (gedeeltelijk) aflossingsvrije hypotheeklen en specifieke regels op het gebied van hypotheekverstrekking in krimpgebieden op te stellen. In het Lente-akkoord is afgesproken dat vanaf 2013 bij nieuwe hypotheeklen alleen recht op hypotheekrenteaftrek bestaat indien het een hypotheek betreft waarin is vastgelegd dat gedurende de looptijd van 30 jaar ten minste annuïtair wordt afgelost. Deze maatregel draagt bij aan het inperken van de risico's van hoge (rest)schulden, ook in krimpgebieden.

Ruimte

Structuurvisie en Ruimte

Op 13 maart 2012 is de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte (SVIR) vastgesteld, het nieuwe kader voor de ruimtelijke ordening en de mobiliteitsopgaven voor Nederland. Deze structuurvisie benoemt de ruimtelijke ambities tot 2040 en de doelen, belangen en opgaven tot 2028.

De SVIR gaat uit van decentralisatie van het ruimtelijk beleid. Het Rijk stuurt niet meer op verstedelijkingsbeleid, met uitzondering van de stedelijke regio's rond de mainports. Beslissingen over het ruimtegebruik worden bovendien dichter bij burgers en bedrijven gebracht. Provincie en gemeente kunnen hierdoor maatwerk leveren voor regionale opgaven. Dit is van belang omdat de ruimtelijke verschillen in Nederland toenemen onder invloed van urbanisatie, individualisering, vergrijzing en ontgroening.

Het kabinet wil dat de regionale opgaven via maatwerk op het juiste niveau worden aangepakt. Waar de behoefte aan woningen, kantoren en bedrijventerreinen afneemt en veroudering en leegstand zichtbaar worden, is het belangrijk dat provincies en gemeenten samen met onder andere corporaties en ontwikkelaars vraag en aanbod met elkaar in evenwicht brengen. In krimpgebieden betekent dit in de regel het uitstellen of intrekken van grote nieuwbouwplannen om grote maatschappelijke kosten als gevolg van overaanbod en verloedering in de toekomst te voorkomen. Om onderlinge concurrentie tussen gemeenten te voorkomen is het ook relevant dat gemeenten onder regie van de provincie op regionaal niveau afspraken maken over de planning en programmering van vastgoed. Als instrument voor het zorgvuldig omgaan met open ruimte is er een 'ladder voor duurzame verstedelijking'²² opgenomen in het Besluit ruimtelijke ordening.

Integrale gebiedsvisies

Het Rijk, de provincies en (samenwerkende) gemeenten leggen investeringsafspraken ten aanzien van gebiedsontwikkeling, waaronder initiatieven om de gevolgen van bevolkingsdaling in het fysiek-ruimtelijke domein op te vangen, conform de SVIR vast in de Gebiedsagenda's van het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT). In de Gebiedsagenda's voor Limburg, Zeeland, Noord-Nederland en Oost-Nederland is bevolkingsdaling dan ook als thema opgenomen. In deze Gebiedsagenda's kan op voorzet van de betreffende regio de visie op de ruimtelijke gevolgen van krimp voor die regio worden verwoord en kunnen voorstellen voor concrete fysieke maatregelen worden opgenomen. Zo is bijvoorbeeld in Limburg het 'Kompas voor samenwerking in Zuid-Limburg' als strategisch ontwikkelingsprogramma Zuid-Limburg een leidraad, en is Parkstad Limburg een proefregio voor herstructureringsopgaven op het gebied van bevolkingsdaling. Bij de actualisatie van de Gebiedsagenda's naar aanleiding van de SVIR zal bevolkingsdaling wederom een thema zijn.

Omgevingswet

Eind 2012 komt het ontwerp van de Omgevingswet beschikbaar. Deze wet integreert relevante wetten voor de ruimtelijke inrichting, en vergroot waar dat kan de bestuurlijke afwegingsruimte. Het waarborgen van de kwaliteit van de leefomgeving staat voorop. De Crisis- en herstelwet (Chw) wordt permanent en gaat uiteindelijk op in de Omgevingswet.

Het ministerie van IenM werkt aan het krimpbestendig maken van de Omgevingswet. Onderzoek²³ in dit kader laat zien dat het huidige omgevingsrecht al behoorlijk krimpbestendig is. Het omgevingsrecht biedt in feite ook de veelgevraagde 'experimenteeruimte' en afwijkingmogelijkheden, met name via de Chw²⁴. Hiermee kan zo nodig ook van een aantal wetten worden afgeweken. Er is dus veel mogelijk²⁵, maar

---

²² De 'ladder voor duurzame verstedelijking' houdt in: eerst bekijken of er in een regio wel vraag is naar een bepaalde nieuwe ontwikkeling, - hetgeen in anticiper- of krimpgebieden lang niet altijd het geval zal zijn - ; vervolgens of de bestaande bebouwing of in het bestaande stedelijk gebied kan worden hergebruikt en mocht nieuwbouw echt nodig zijn, dan dient altijd te worden gezorgd voor een optimale inpassing en bereikbaarheid.

²³ Regioplan Beleidsadvies, in samenwerking met Holland van Gijzen Advocaten en Notarissen i.o.v. het Ministerie van IenM. Zie voor het rapport www.Rijksoverheid.nl, www.vanmeernaarbeter.nl en www.omgevingswet.pleio.nl.

²⁴ Voor vragen over regelknelpunten in het omgevingsrecht en de mogelijkheden die de Chw hiervoor kan bieden kan contact worden opgenomen met de Helpdesk Chw. De helpdesk is te bereiken via helpdesk.CHW@agentschapnl.nl.

²⁵ Tot de mogelijkheden behoren onder meer oplossingsrichtingen zoals de door de VNG in haar brief van 1 juni 2011 genoemde verplichte onteigening van particulieren en het beperken van

de mogelijkheden worden niet altijd optimaal benut door een gebrek aan kennis, ervaring en/of daadkracht. In februari 2012 organiseerde het ministerie van IenM de workshop 'Kansen voor anticiperende- en krimpregio's met het vernieuwde omgevingsrecht', waar de ervaringen van vertegenwoordigers van krimpregio's en deskundigen werden uitgewisseld²⁶. De workshop bevestigde de in het boven vermelde rapport getrokken conclusies.

Verdien- en bekostigingsmodellen

Conform de SVIR is vraaggericht programmeren en realiseren van verstedelijking door provincies, gemeenten en marktpartijen nodig om groei te faciliteren, te anticiperen op stagnatie en krimpregio's leefbaar te houden. Dit om overaanbod te voorkomen en de kwaliteit van de leefomgeving op peil te houden. In het licht van de verantwoordelijkheid voor een goed systeem van ruimtelijke ordening ondersteunt het Rijk andere overheden door middel van kennis en experimenten²⁷. De ministeries van IenM en BZK ontwikkelen samen met decentrale overheden en marktpartijen alternatieve vormen van financiering en nieuwe verdienmodellen die het bereiken van de nationale ruimtelijke belangen kunnen bevorderen en ruimtelijke ontwikkelingen (meer gericht op herontwikkelen en beheer) financierbaar maken. Praktijkervaringen zullen breed worden gedeeld. Eind 2011 heeft het ministerie van IenM opdracht gegeven voor een onderzoek naar de financiële draagkracht bij gemeenten en corporaties in de krimpregio's en specifiek de implicaties daarvan voor de ruimtelijke opgave, teneinde aanbevelingen te doen met betrekking tot mogelijke oplossingsrichtingen²⁸. Daarnaast laat het ministerie van BZK landelijk de financieringsconstructies inventariseren op het terrein van o.a. (woning)bouw en gebiedsontwikkeling. Een eerste overzicht daarvan is beschikbaar gekomen via Agentschap NL en wordt nog verder verfijnd²⁹.

Regionale ruimtelijke ordening

Het is wenselijk dat provincies de invulling van hun regisserende en kaderscheppende taak op het gebied van de regionale ruimtelijke ordening vastleggen in provinciale structuurvisies en leefomgevingplannen. Het ligt in de rede dat de ruimtelijke gevolgen van bevolkingsdaling hierbij een thema zijn. Provinciale verordeningen bieden concrete beleidskaders voor de gemeentelijke overheden, die doorwerken in de gemeentelijke plannen voor ruimtelijke ordening en de woningbouwprogrammering. De gemeenten leggen het beoogde c.q. toegelaten gebruik van gronden en gebouwen vast in gemeentelijke structuurvisies en bestemmingsplannen. Via deze lijn kunnen vervolgens de regionale en gemeentelijke ruimtelijke visies over de (ruimtelijke) transformatie, die de samenleving in de komende decennia onder invloed van de bevolkingsdaling zal doormaken, worden bepaald.

Bereikbaarheid

In de SVIR zet het Rijk ten aanzien van bereikbaarheid in op de beleidsmix investeren,

---

planschadeclaims. Overige door VNG genoemde denkbare richtingen zullen nader worden gezien in het traject van aankomende Omgevingswet.

²⁶ Een verslag van de workshop is te vinden op www.vanmeernaarbeter.nl en www.omgevingswet.pleio.nl.

²⁷ Zie ook de paragraaf over bekostigingssystematiek in hoofdstuk 3

²⁸ 'Gemeentefinanciën, voorzieningen en ruimtelijke investeringen in krimpgedebieden', EIB, 2012, uitgevoerd in opdracht van het ministerie van Infrastructuur en Milieu

²⁹ Zie <http://www.agentschapnl.nl/programmas-regelingen/financieringsconstructies-stedenbeleid>

innoveren en in stand houden. Conform het regeerakkoord geeft het Rijk vanuit het verlengde Infrastructuurfonds na 2020 prioriteit aan het oplossen van bereikbaarheidsknelpunten voor de main-, brain- en greenports (inclusief achterlandverbindingen).

In de grensregio's werken het ministerie van IenM en regio's aan een verbetering van de bereikbaarheid en aan de grensoverschrijdende ontwikkeling van het treinverkeer, waaronder aansluiting op buitenlandse hogesnelheidstreinen. Er loopt een aantal uitvoeringsgerichte studies naar grensoverschrijdende lijnen zoals Groningen-Nieuweschans-Leer, Enschede-Gronau, Venlo-Mönchengladbach en Heerlen-Aken. Ook wordt er vanuit het ministerie van IenM ingezet op een toekomstvaste spoordienstregeling tussen Nederland en Aken en Düsseldorf. Hiervoor dient de infrastructuur aan beide zijden van de grens op orde te zijn en moet er sprake zijn van (financiële) overeenstemming met de relevante buitenlandse vervoerder en vervoersautoriteit.

Om de onderlinge bereikbaarheid te verbeteren is het ook van belang dat de verschillen in ticketsystemen tussen buurlanden geen barrière vormen. In Nederland is de OV-chipkaart nationaal ingevoerd. Voor reizigers die vanuit België, Luxemburg en Duitsland in Nederland van het openbaar vervoer gebruik willen maken kent www.ov-chipkaart.nl inmiddels de mogelijkheid om een persoonlijke kaart aan te vragen en te betalen met creditcard of Paypal. Daarmee is de drempel om gebruik te maken van het openbaar vervoer in Nederland grotendeels geslecht. Duitsland en België kennen (nog) geen nationale kaart en daar zijn de ontwikkelingen nog gaande wat betreft toekomstige kaartsystemen. In de regio Zuid-Limburg is er een kleinschalige proef tussen Heerlen en Aken gaande waar als eerste stap tot een inter-operabel systeem de OV-chipkaart op een Duitse bus wordt geaccepteerd. Andere grensregio's en vervoerders kiezen er op dit moment voor om vooral met papieren tickets te blijven werken op grensoverschrijdende verbindingen en de innovaties nog af te wachten. Het ministerie van IenM volgt de initiatieven van de grensregio's en elders in Europa.

In 2009 is in opdracht van het ministerie van IenM door het Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid een onderzoek uitgevoerd naar de gevolgen van bevolkingsdaling voor mobiliteit. De belangrijkste conclusie is dat bevolkingsdaling niet per definitie tot minder mobiliteit leidt. De omvang en samenstelling van de bevolking zijn weliswaar van invloed op de mobiliteit en de verkeersdruk, maar de som van andere ontwikkelingen is bepalender. Voor gebieden waar sprake is van bevolkingsdaling en waar de vraag naar openbaar vervoer al laag is, zal het reguliere openbaar vervoer waarschijnlijk aan kwaliteit inboeten. Andere vervoersconcepten, zoals vraagafhankelijke vervoerssystemen waaronder regiotaxi's, kunnen als alternatief er aan bijdragen dat de kwaliteit van de bereikbaarheid op peil blijft. De BDU (brede doeluitkering) Vervoer dient mede ter exploitatie van deze vervoerssystemen. Het Kennisplatform Verkeer en Vervoer heeft voor deze vraagstukken specifieke kennis beschikbaar.

Erfgoed en Ruimte

In 2011 is de 'Visie Erfgoed en Ruimte' aan de Tweede Kamer aangeboden³⁰. Eén van de prioriteiten is het 'Herbestemmen als (stedelijke) gebiedsopgave: focus op groei en krimp'. In krimpregio's zullen publieke en private partijen ideeën en proefprojecten uitwerken om waardevol erfgoed (monumenten, beschermde stads- en dorpsgezichten, waardevol cultuurlandschap) een nieuwe bestemming te geven.

Kennisontwikkeling en -deling

Kennisontwikkeling en -deling zijn instrumenten die worden ingezet om de nationale ruimtelijke belangen uit de SVIR te kunnen uitvoeren. Hiertoe heeft IenM onder meer de Strategische Kennisagenda's opgesteld. Kennisopgaven betreffende bevolkingsdaling zijn hierbij ook aan de orde. Deze richten zich bijvoorbeeld op de vraag hoe om te gaan met ruimtelijke onzekerheden en met nieuwe welvaartsdragers. Zo zal het NIROV (Nederlands Instituut voor Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting) in opdracht van het ministerie van IenM een excursie gaan organiseren over organische gebiedsontwikkeling in een krimpregio, met aandacht voor financiering, samenwerking en regelgeving. Bij de Eo Wijers prijsvraag 2012 was in deze editie de opgave om voor de regio Veenkoloniën een ontwerp te maken met als inhoudelijke thema's bevolkingsdaling, energietransitie, landbouw en water. Daarbij was het de uitdaging van deze prijsvraag om een nieuwe combinatie te maken van ruimtelijke vormgeving en de vormgeving van het maatschappelijk proces (zie kader).

DE EO WIJERS PRIJSVRAAG

'Ontwerpen gaat meer dan ooit over het smeden van nieuwe allianties en over een andere houding van ontwerpers in het proces. Eerst wordt –ontwerpend – de opgave, timing en processtructuur doordacht, daarna komt pas de ruimtelijke oplossing aan de orde.'
(Yttje Feddes, Rijksadviseur voor het Landschap, voorzitter vakjury Eo Wijers prijsvraag)

De Eo Wijers-stichting organiseert, mede gefinancierd door het Ministerie van Infrastructuur en Milieu, prijsvragen gericht op het maken van regionale ruimtelijke ontwerpen én op de daadwerkelijke uitvoering daarvan.

Eind april 2011 startte de meest recente editie van de prijsvraag, met als thema's 'krimp, energietransitie en ruimtelijke kwaliteit' in de Veenkoloniën. De deelnemers stonden voor de opgave om dit gebied dat te maken heeft met een krimpende bevolking, nieuwe economische en maatschappelijke perspectieven te bieden, met behulp van de 'puzzelstukjes' burgerparticipatie, landbouw, water en energie.

Maar meer nog hadden de deelnemers dit keer, voor het eerst in de geschiedenis van de Eo Wijers prijsvraag, de opdracht om het proces voorop te stellen en bottom-up te werken. De winnende inzendingen geven creatieve voorstellen hoe inwoners, bedrijven, coöperaties en overheden in de Veenkoloniën, met inzet van bewezen succesvolle projecten, een beweging op gang kunnen brengen die aansluit bij de wensen van de bevolking en leidt tot versterking van de economische structuur en de ruimtelijke kwaliteit.

De 1^e prijs-winnaar, het team van 'Samen Pionieren' blinkt volgens de jury uit door 'een uitstekende analyse en methode om diverse problemen te signaleren en in goede banen te gaan leiden. Het laat ook ruimte om andere initiatieven te absorberen'. De jury sprak over 'een soort acupunctuurplanning'.

De Eo Wijers-stichting heeft de prijsvraag samen georganiseerd met de 'Agenda voor de Veenkoloniën': de samenwerking van twee provincies, acht gemeenten en twee waterschappen. Deze partijen toonden zich tijdens de prijsuitreiking zeer verheugd over de opbrengst van de Eo-Wijersprijsvraag en gaan enthousiast met de drie prijswinnaars bespreken hoe tot realisatie van hun ideeën kan worden gekomen.

Voor meer informatie zie www.eowijers.nl.

2.2 Voorzieningen

³⁰ 'Kiezen voor Karakter: Visie erfgoed en ruimte', Ministeries OCW en IenM (Tweede Kamer, vergaderjaar 2010-2011, Kamerstuknummer 32156, nr. 29)

Onderwijs

Het beeld van de daling

Het aantal leerlingen in het onderwijs daalt, beginnend in het basisonderwijs. In 2020 zullen er naar verwachting in het basisonderwijs landelijk 100.000 leerlingen minder zijn dan in 2011. In dezelfde periode daalt het aantal leerlingen in het voortgezet onderwijs na nog een lichte stijging tot 2015 vanaf dat moment tot 2020 met 60.000. De daling in het primair onderwijs (PO) vindt plaats in alle provincies, behalve in Flevoland. In het voortgezet onderwijs (VO) is al sprake van een substantiële daling in de drie krimpregio's en de Achterhoek. Er zijn grote regionale verschillen zowel in tempo als in omvang. De regio's met forse krimp zijn door het hele land verspreid (zie figuur 2).

Onderzoeken

De onderzoeken in het PO en het VO naar de ontwikkeling van de kosten bij scholen met krimp zijn in 2011 naar de Tweede Kamer gestuurd³¹. De onderzoeken wijzen uit dat de kosten langzamer dalen dan de opbrengsten. Dat heeft twee oorzaken. Enerzijds wachten de schoolbesturen te lang met het nemen van maatregelen. Als zij vervolgens tot maatregelen over willen gaan, blijkt de bestuurlijke en organisatorische complexiteit anderzijds te groot om snel te kunnen handelen. Het oplossen van personele fricties en huisvestingsproblemen vraagt tijd en overleg. Daarnaast is er overleg nodig met ouders, personeel, andere schoolbesturen, gemeenten en organisatie van kinderopvang om tot oplossingen te komen die op maatschappelijk draagvlak kunnen rekenen. Op tijd aanpakken en voldoende ruimte krijgen is belangrijk.

Aanpak knellende regelgeving

Voor het PO en het VO zijn in 2011 expertmeetings gehouden om tot een inventarisatie van knellende regels te komen die belemmerend zijn in situatie van krimp. De schoolbesturen, lokale overheden, PO-raad en vakbonden hebben actief deelgenomen aan de expertmeetings. Hieronder worden de suggesties en knelpunten uit de expertmeeting weergegeven en hoe het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) met deze suggesties/knelpunten omgaat.

Wetsvoorstel innovatieve experimenteerruimte

De beste manier om belemmeringen te concretiseren en te komen tot oplossingen, is experimenteren in de krimpregio's. Om te kunnen experimenteren met goede oplossingen in het PO en VO in krimpgebieden, is het wetsvoorstel innovatieve experimenteerruimte ingediend bij de Tweede Kamer. Dit wetsvoorstel is niet beperkt tot krimpregio's, maar krijgt landelijke werking, zodat ook in anticipatiegebieden de wet kan worden gebruikt om regelruimte te geven. Daarmee is het voorstel van wet in lijn met de motie van de leden Van Bochove en Lucassen³².

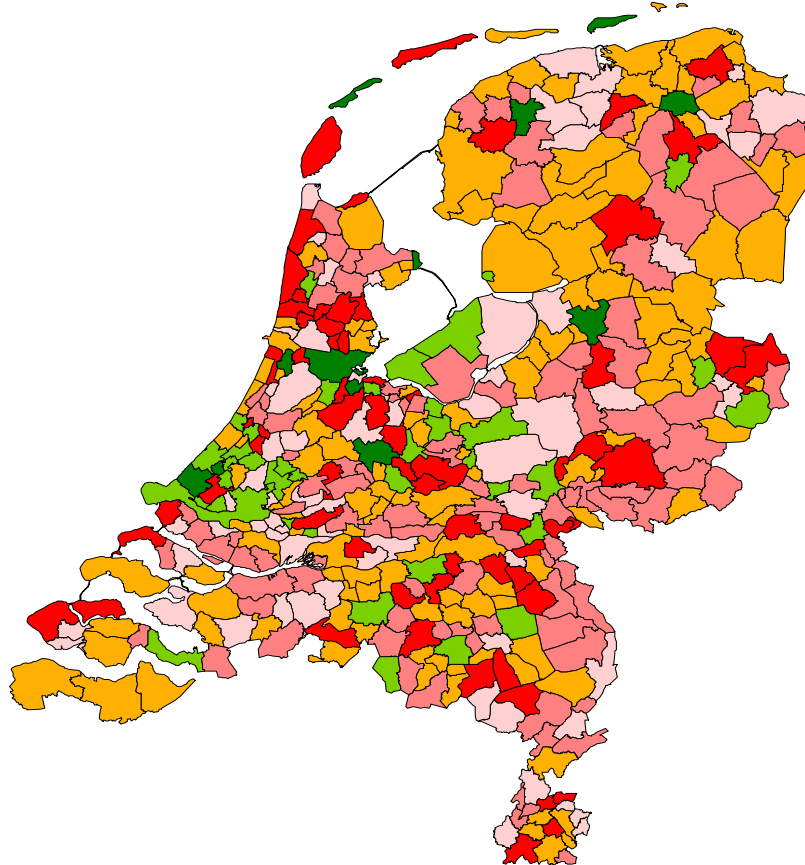
---

³¹ Tweede Kamer 2011-2012, 32 500 VIII, nr. 212

³² Tweede Kamer 2011-2012, 31 757, nr. 34

Leerlingontwikkeling in verhouding 2020 staat tot 2011
 O.b.v. RR2013 en CBS prognose 2011

1,15 tot 1,31	(11)
1 tot 1,15	(38)
0,9 tot 1	(67)
0,8 tot 0,9	(129)
0,7 tot 0,8	(105)
tot 0,7	(68)

Figuur 2

Opheffingsnormen

Het PO kent variabele opheffingsnormen. In dichtbevolkte gebieden liggen de normen aanzienlijk hoger dan in dunbevolkte gebieden. De opheffingsnorm in dunbevolkte gebieden is minimaal 23 leerlingen en in dichtbevolkte gebieden maximaal 200 leerlingen. Daarmee is het PO doelmatig georganiseerd waar het kan en zeer kleinschalig waar dat nodig is, om te zorgen voor toegankelijkheid. Om ook op scholen met zeer weinig leerlingen de vereiste kwaliteit te kunnen leveren, is de bekostiging per leerling op deze kleine scholen aanzienlijk hoger dan op grotere scholen.

In kleine scholen (met minder dan 50 leerlingen) staat de kwaliteit sneller onder druk dan in grotere scholen. Daarom wordt door een aantal schoolbesturen de opheffingsnorm

van 23 leerlingen in dunbevolkte gebieden te laag gevonden en als knelpunt in de regelgeving benoemd. Toch kunnen deze kleine scholen in een aantal regio's belangrijk zijn voor de toegankelijkheid van het onderwijs. Een verhoging van de norm zou daarom in dunbevolkte gebieden de toegankelijkheid van het onderwijs kunnen schaden. In dichter bevolkte gebieden ligt de norm al hoger. Bovendien kunnen besturen zelf de keuze maken om bijvoorbeeld in het belang van de kwaliteit van het onderwijs, scholen ook boven de opheffingsnorm op te heffen. Om de kwaliteit van de kleine scholen te bevorderen, is binnen het brede programma School aan Zet een onderzoek opgenomen om de succes- en faalfactoren van deze kleine scholen in kaart te brengen. Daarna gaat een honderdtal scholen met minder dan 50 leerlingen op basis van de bevindingen werken aan verbetering van de kwaliteitsborging. De start is naar verwachting augustus 2013.

In het VO wordt gesignaleerd dat een in onderwijskundig opzicht noodzakelijke fusie financieel nadelig kan zijn, omdat onmiddellijk de vaste voet in de bekostiging van één of meer van de fusiepartners vervalt. De vaste voet in de bekostigingssystematiek vormt onderdeel van de in het regeerakkoord aangekondigde vereenvoudiging van het bekostigingsmodel in het voortgezet onderwijs. De VO-raad heeft tot 1 augustus 2012 de tijd om met een voorstel voor vereenvoudiging te komen, anders wordt het OCW-voorstel per 1 augustus 2012 ingevoerd.

Daling bekostiging bij krimp

De daling van de bekostiging komt in het PO steeds één jaar na de daling van het aantal leerlingen. Schoolbesturen wijzen er op dat de bekostiging sneller daalt dan de kosten die zij maken in een situatie van structureel dalende aantallen leerlingen. Daarom is in overleg met een aantal betrokken schoolbesturen hier onderzoek naar gedaan (zie ook onder het kopje onderzoeken). Om schoolbesturen in krimpgebieden tijd en ruimte om de transitie naar een kwalitatief goed onderwijsaanbod te maken is in april 2012 de overgangsbekostiging verlengd van twee jaar naar vijf jaar. Als scholen fuseren, krijgen zij minder geld per leerling. Dit bekostigingsverlies wordt met deze verlenging vijf jaar gecompenseerd, in het eerste jaar 100%, aflopend naar 20% in het vijfde jaar. Door een verlenging van de compensatie na de samenvoeging ontstaat voldoende ruimte om tot de noodzakelijke aanpassingen te komen. Daarnaast zal stevig worden ingezet op communicatie om te zorgen dat wordt geanticipeerd op krimp.

Fusies

Schoolbesturen ervaren de regels op het gebied van fusies als een belemmering. Zo worden de strikte bepalingen rond de vorming van een samenwerkingschool genoemd. Ook willen besturen andere vormen van fusie (bijvoorbeeld alleen de bovenbouw) of geleidelijke fusie (bijvoorbeeld beginnend met groep 1 en dan toegroeien naar één school) of een omkeerbare fusie, zonder strikte regels van een schoolstichting. De huidige regelgeving is tot stand gekomen om het behoud van identiteit te borgen, om onbedoeld bekostigingsvoordeel te voorkomen of om te voorkomen dat scholen een onvolledig curriculum aanbieden (bijvoorbeeld alleen een kleuterschool). Op dit moment verkent OCW met schoolbesturen een aantal varianten mogelijk kunnen worden omgezet in experimenten. Experimenten kunnen op zijn vroegst vanaf augustus 2013 starten. Daarnaast wordt de fusietoets als probleem genoemd. Bedoeld om ongewenste schaalvergroting te voorkomen wordt deze in situaties van noodzakelijke herstructurering ten gevolge van krimp ervaren als een extra belasting. Daarbij wordt gewezen op de effecten van de fusie-effectrapportage evenals op de instemmingverplichting van

medezeggenschapsraden. De inzet van de fusietoets is dat het proces zorgvuldig moet zijn, gericht op draagvlak bij direct betrokkenen. Als probleem wordt genoemd dat fusiebesluiten dikwijls worden genomen met het oog op de belangen van een toekomstige generatie leerlingen/ouders die echter in de besluitvorming geen stem hebben. Daarnaast wordt als probleem benoemd dat er onduidelijkheid over de formele positie is. Dit in de veronderstelling dat ook ouderraden en Colleges van B&W instemmingrecht hebben. Dat is niet het geval. De Colleges hebben slechts adviesrecht, de ouderraden hebben geen formele rol, maar zijn vertegenwoordigd in medezeggenschapsraden.

Sectoroverschrijdende samenwerking VMBO-MBO

Schoolbesturen vinden het gecompliceerd om vanuit het oogpunt van bekostiging en verantwoording sectoroverstijgende VMBO-MBO-experimenten te starten. Het Wetsvoorstel innovatieve experimenteerruimte onderwijs (het hierboven aangehaalde experimenteerartikel) biedt de ruimte om sectoroverstijgend te experimenteren. Het is de bedoeling dat het eerste experiment, dat onder deze wet zal gaan vallen, een geïntegreerde leerroute voor VMBO-MBO2 is. Daarnaast wordt een breder experiment doorlopende leerlijnen VMBO-MBO voorbereid³³. In het VO en het MBO wordt geëxperimenteerd met een structurele samenwerking tussen VMBO en MBO. Het gaat hierbij niet alleen om het slimmer organiseren van het VMBO-aanbod, maar ook om regionale inbedding van het VMBO. Het doel is om ook in de krimpgebieden een bij de regio passend aanbod van opleidingen te behouden.

Regionaal Plan Onderwijsvoorzieningen

Besturen vinden het Regionaal Plan Onderwijsvoorziening (RPO) te vrijblijvend en er is volgens hen een gebrek aan regie en doorzettingsmacht. Een RPO is er op gericht om het onderwijsaanbod in één of meer gemeenten af te stemmen op de vraag van ouders en leerlingen, dus ook in een situatie van afnemende leerlingaantallen. De wetgever heeft er bewust voor gekozen om de betrokken schoolbesturen op voet van vrijwilligheid en gelijkheid tot de bewuste afstemming in een RPO te doen komen. Signalen over problemen om het onderwijsaanbod in de RPO aan te passen aan afnemende leerlingaantallen zijn meegenomen in de inmiddels gestarte evaluatie van de wet- en regelgeving voorzieningenplanning VO. Het rapport zal in 2013 naar de beide Kamers worden gezonden. Overigens kan de provincie tot op zekere hoogte de regiefunctie voor aanpassing van het onderwijsaanbod aan de afnemende leerlingaantallen vervullen, zoals bij de Onderwijsautoriteit Zeeland het geval is.

De eis van vier profielen

Schoolbesturen vinden de verplichting om op elke HAVO- en VWO-school minstens vier profielen aan te bieden problematisch voor krimpende scholen die juist geen concessies zouden mogen doen aan de kwaliteit van het onderwijs (en dus de toekomstkansen van de leerlingen). Scholen hebben echter de mogelijkheid om ervoor te kiezen dat de vier profielen twee aan twee verregaand ineen worden geschoven. Anders gezegd: de breedte van het keuzeaanbod dat de school aanbiedt kan afhankelijk worden gesteld van zaken als het aantal leerlingen en de beschikbare middelen.

---

³³ Zoals aangekondigd in het 'Actieplan MBO: Focus op vakmanschap', Ministerie van OCW februari 2011

Zorg

De afgelopen periode is gewerkt aan het verkrijgen van meer inzicht in de gevolgen van bevolkingsdaling, vergrijzing en ontgroening voor zorg. De focus lag hierbij op twee thema's: afwijkende patronen in de vraag naar en het aanbod van zorg en welzijn en ruimte binnen de bestaande wet- en regelgeving voor concentratie of spreiding van dit aanbod. Vanuit het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) en de regio's is een aantal initiatieven opgepakt.

Afwijkende patronen in vraag en aanbod

Om na te gaan in hoeverre er afwijkende patronen bestaan in de vraag naar en het aanbod van zorg en welzijn zijn de volgende drie onderzoekstrajecten relevant.

1. Het RIVM concludeert in 'Gezondheid in krimpregio's'³⁴ dat de gezondheid van inwoners van krimpregio's minder goed is dan de gezondheid van inwoners van de rest van Nederland. De gezondheidsachterstand kan slechts gedeeltelijk verklaard worden door verschillen in de bevolkingssamenstelling. Dit betekent dat er waarschijnlijk andere, niet-onderzochte factoren van belang zijn voor de gezondheidsverschillen met de rest van Nederland. Het RIVM voert momenteel, op verzoek van de minister van VWS, een vervolgonderzoek uit.
2. De Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (RVZ) concludeert in de achtergrondstudie 'Demografische krimp en ziekenhuiszorg' bij zijn advies over de Medisch-specialistische zorg in 20/20 dat er nog weinig onderzoek is gedaan naar de gevolgen van de demografische krimp op (de organisatie van) de zorg. Zo kunnen er gevolgen zijn op het terrein van grensoverschrijdende zorg en zijn er kansen voor leerervaringen die de krimpgebieden kunnen opdoen met de mogelijkheden voor zorginnovatie en E-Health. Aandachtspunten zijn het aantrekken van voldoende ambitieuze specialisten en huisartsen. Tevens dient te worden gekeken naar de invulling van de rol van regisseur – in het huidige stelsel in beginsel belegd bij de zorgverzekeraar – die de transformatie in medisch-specialistische zorg in krimpgebieden begeleidt.
3. In het kader van het onderzoeksprogramma Arbeidsmarkt Zorg en Welzijn is een prognosemodel ontwikkeld dat de vraag naar en het aanbod van personeel modelleert. Het landelijk prognosemodel is openbaar gemaakt³⁵ en wordt momenteel vertaald naar een reeks regionale prognosemiddelen. Deze regionale prognoses zullen in het najaar van 2012 beschikbaar komen.

Het Experiment Regelarm

Het ministerie van VWS pakt de bureaucratie in de langdurige zorg aan met het experiment regelarme instellingen. Dit experiment bestaat uit 'Meldingen van hinderende regels' en uit 28 praktijkvoorbeelden bij organisaties voor langdurige zorg. Ook uit krimpregio's zijn er organisaties als praktijkvoorbeeld opgenomen. In haar brief aan de Tweede Kamer 'Voorhangprocedure experiment regelarme instellingen' van 8 maart 2012³⁶ geeft de staatssecretaris van VWS uitleg over de inhoud van de experimenten en de geplande aanwijzing aan Nederlandse Zorgautoriteit (NZa) die nodig is om de experimenten te faciliteren.

³⁴Zie <http://www.rivm.nl/bibliotheek/rapporten/270171003.html>

³⁵Zie <http://www.azwinfo.nl/index.cfm/1,94,449,0,html/Dreigende-personeelstekorten-in-de-zorgbranches-overschotten-in-de-WJK-branches>

³⁶Tweede Kamer, 2011-2012, 31765, nr. 56

Experimenten

Inmiddels lopen de volgende drie experimenten met ondersteuning vanuit het ministerie van VWS als uitvloeisel van het actieplan Bevolkingsdaling:

1. Zorgexperiment Oost Drenthe 'Zorgkracht in krimpgebieden'

Uitgangspunt van 'Zorgkracht in krimpgebieden' is het garanderen van de zorg in een gebied dat kampt met vergrijzing, ontgroening en een toenemende zorgvraag. Dit experiment maakt deel uit van het VWS-project "Ouderen en houdbaarheid: vitaliteit als kernwaarde". In de paragraaf over Drenthe in hoofdstuk 5 wordt nader ingegaan op dit experiment.

2. Zorgacademie Parkstad Limburg

De Zorgacademie speelt door middel van strategisch personeelsbeleid, zorginnovatie en onderwijsinnovatie in op de demografische veranderingen. Alle partijen die in de keten van doen hebben met arbeidsproblematiek, zorg, opleiding, overheid en bedrijfsleven, zijn betrokken bij dit initiatief. Er zijn inmiddels zeven projecten uitgevoerd en vele producten gemaakt en uitgetest die helpen om de arbeidsplaatsen en de kwaliteit van het personeel optimaal te houden. Ook wordt gefocust op het langer thuis wonen van ouderen in de wijken. De Zorgacademie neemt deel in het Euregionale arbeidsmarktproject 'Future proof for cure and care'. Hierin worden onder andere ook de internationale arbeidstekorten vergeleken en op elkaar afgestemd.

3. Voor Elkaar in Parkstad

Het experiment beoogt levensloopbestendige buurten te realiseren waar ouderen langer in hun vertrouwde omgeving kunnen blijven wonen met adequate ondersteuning van zorg en welzijn en aanpassing van hun woning.

Deze experimenten zijn exemplarisch voor de problemen en mogelijke oplossingen die ook in andere krimpregio's worden ervaren respectievelijk worden bedacht en uitgevoerd. Op dit moment wordt nog onvoldoende gebruik gemaakt van elkaars kennis en ervaringen. Daarom zal er het komende jaar meer op worden ingezet om praktijkkennis bijeen te brengen. Zo zal de website www.vanmeernaarbeter.nl zal hier een belangrijke rol in spelen.

Bekostigingssystematiek

Indien er zich knelpunten voordoen in het bekostigingssysteem in de zorg, zal altijd worden gepoogd tot een passende oplossing te komen. De problematiek rond de financiering van een extra ambulance op de Kop van Walcheren is hier een voorbeeld van (zie antwoord op Kamervragen, 12 maart 2012³⁷). Hierbij zou, mede vanwege de bevolkingsdichtheid, deze ambulance verdwijnen. Op 10 februari 2012 heeft de NZa besloten om het budget van Connexion Ambulancezorg met terugwerkende kracht per 1 januari 2011 te verhogen. Daarnaast wordt op dit moment, in navolging op het Experiment Regelarm, invulling gegeven aan het initiatief van de minister van VWS om op experimentele basis binnen een regio alternatieve vormen van financiering van zorg mogelijk te maken, al dan niet in samenhang met vigerend mededingingsbeleid.

Mededinging

---

³⁷ Tweede Kamer, 2011-2012, Aanhangsel nr. 1620

In de vorige voortgangsrapportage stond dat de ministeries van BZK, VWS en EL&I in overleg waren met de Nederlandse Mededingingsautoriteit (NMa) over de relatie tussen de zorg – en welzijnswetgeving en de Mededingingswet. Eén van de aanleidingen hiervan was een brief van de provincie Zeeland van 7 februari 2011 over dit onderwerp. De Minister van VWS heeft in haar reactie aan de provincie van 23 juni 2011 verdere duidelijkheid gegeven over de verantwoordelijkheidsverdeling in de zorg, samenwerking ten behoeve van de cliënt, de rol van de zorginkoper en een krimpende demografie. De brief is te vinden op de website vanmeernaarbeter.nl. De NMa is bereid eventuele uitgewerkte voorstellen vooraf te bezien en daarbij nadrukkelijk te toetsen op de opstelling van de zorginkoper (de zorgverzekeraar of de gemeente).

Het Rijk zet bij initiatieven deskundigheid in op deze en andere specifieke terreinen en kan ondersteuning geven bij het monitoren van de effecten van de initiatieven, mede om vergelijking met andere initiatieven in het land mogelijk te maken. In krimpregio's zijn aanbieders vaak aangewezen op samenwerking om bepaalde vormen van dure (specialistische of intensieve) zorg te kunnen aanbieden. Daarbij leidt 'cherry picking' vaak tot suboptimale oplossingen waardoor lusten en lasten niet gelijkmatig over partijen verdeeld worden. Welke zorg door welke aanbieder aangeboden mag worden dient via de inkoop van de zorgverzekeraar/zorgkantoor/gemeente duidelijk te worden. Aanbieders mogen die zorg niet onderling verdelen.

Eigen kracht en burgerparticipatie

Eigen kracht van de samenleving benutten betekent dat mensen aangeven wat ze zelf gaan doen om samen de toekomst neer te zetten, zelf verantwoordelijkheid nemen en in eerste instantie zelf zorgen voor het organiseren van hun situatie. Mensen kunnen immers meestal uitstekend zelf beslissen welke ondersteuning en zorg ze nodig hebben en waar ze die krijgen. Ook kunnen mensen die zorg nodig hebben, vaak goed ondersteund worden door de eigen directe omgeving. Daardoor kunnen bijvoorbeeld ouderen thuis blijven wonen en dat is ook wat de meeste ouderen het liefste doen. Vanuit het programma Bevolkingsdaling zal hier het komende jaar extra aandacht aan worden besteed, onder meer door te leren van experimenten zoals het bovengenoemde Zorgexperiment Oost Drenthe.

Economische vitaliteit en arbeidsmarkt

Economische vitaliteit

Economische vitaliteit betreft het vermogen van een gebied om door samenwerking tussen bedrijfsleven, overheden, maatschappelijke organisaties en burgers te komen tot een levenskrachtige, innovatieve economie en een goed werkende arbeidsmarkt. In de voortgangsrapportage bevolkingsdaling 2011 is aangegeven dat versterking van de economische vitaliteit van krimpregio's voor de langere termijn van wezenlijk belang is. Het streven is om specifieke economische potenties van regio's tot bloei te brengen en hiermee de leefbaarheid ook op de langere termijn in deze regio's te verbeteren en te borgen.

De verantwoordelijkheid voor het regionaal economisch beleid ligt bij decentrale overheden. Het is één van de kerntaken van de provincies. De rijksrol op het thema 'economische vitaliteit' is ondersteunend van aard. Het zijn de krimpregio's zelf die concrete initiatieven ter hand nemen. Het is het uitdrukkelijke doel van de regio's om op deze manier de leefbaarheid ook op langere termijn in krimpgebieden te versterken, en niet om de krimp als zodanig te bestrijden.

In reactie op de eerder genoemde brief van de VNG kan worden gesteld dat het de keuze van het kabinet is om het regionaal economisch beleid te decentraliseren, zich te concentreren op economische clusters, en op nationaal niveau een nieuw bedrijvenbeleid in te zetten.

Onderzoeken

In aanvulling op het Interbestuurlijk Actieplan Bevolkingsdaling heeft het Ministerie van Economie, Landbouw en Innovatie (EL&I) in 2010 een 'Kennisagenda EL&I en Bevolkingsdaling' laten opstellen om te onderzoeken hoe krimp zich verhoudt tot de belangrijkste thema's en beleidsvelden van het ministerie. Hierbij gaat de aandacht uit naar de ruimtelijke gevolgen voor landschap, natuur, duurzame landbouw, recreatie, klimaat en biobased economy, en wordt er ook aandacht besteed aan sociale en economische vraagstukken.

Een aantal van de vragen uit deze kennisagenda is in de periode 2010-2012 verder opgepakt en uitgewerkt. In de onderzoeken wordt nadrukkelijk stil gestaan bij het belang van burgerparticipatie, burgerinitiatieven en vitaliteit in krimpregio's.

In het project 'Leren van Krimp' heeft eind 2010 een eerste monitoring plaatsgevonden van de pilots van Heerlen en Delfzijl. Betrokkenheid bij de pilots is ook in 2011 gecontinueerd, deels via het project 'Monitoring en Ondersteuning Krimppilots'. Hierbij is enerzijds een bijdrage geleverd aan de inhoudelijke ontwikkeling van de pilots met de inbreng van expertise op het gebied van stadslandbouw en recreatie en toerisme en is anderzijds specifiek ingezoomd op de (on)mogelijkheden van burgerinitiatieven in beide pilots in relatie tot de rol van de overheid.

In het project 'Ontwikkeling van de landbouw in krimpgebieden' is een verkenning gedaan naar de mogelijke ontwikkelingen van de agrarische sector in deze gebieden. In 2011 is gestart met een onderzoek naar de betekenis van krimp voor de agrarische sector en vice versa in het project 'Landbouw en Recreatie in krimpregio's'. In het project 'Quick-scan meerwaarde Multifunctionele landbouw voor krimpgebieden' wordt aan de hand van gesprekken met betrokkenen en deskundigen specifiek ingezoomd op de mogelijke betekenis van multifunctionele landbouw voor de krimpregio Noord-Oost Groningen. In het project 'Positionering EL&I op Krimp' wordt middels een quick scan verder onderzocht wat krimp betekent voor de ontwikkeling van recreatief-toeristische vestigingen en werkgelegenheid in de krimpgebieden.

Ook de (in)directe relatie met macro-economische ontwikkelingen wordt onderzocht. In het project 'Geeft de Nederlandse macro-economie geen krimp bij regionale demografische krimp?' wordt op basis van exploratief onderzoek nagegaan wat de mogelijke gevolgen zijn van demografische krimp in een aantal regio's in Nederland voor de macro-economische ontwikkelingen in Nederland.

De bovengenoemde onderzoeken worden in de zomer van 2012 afgerond. Ze zullen dan beschikbaar komen voor belanghebbenden.

Wat betreft het beleid rond Biobased Economy, wordt dit ingebed in het topsectorenbeleid. Er zijn geen aparte afspraken met de krimp- of anticiperregio's. Door de topteams is er een gezamenlijk advies opgesteld door zes van de negen topsectoren voor het thema biobased economy. Dit omdat er voor dit thema een groot aantal intersectorale raakvlakken zijn geïdentificeerd. De topsectoren zien de biobased economy als een belangrijk crosssectoraal thema voor het stimuleren van innovatie en economische groei in Nederland.

Het kabinet onderschrijft de kansrijkheid van dit thema, getuige de reactie op het SER-advies over de biobased economy. Het kabinet ondersteunt de wens van bedrijven en kennisinstellingen om een high-level groep op te richten. Deze groep zal onder meer het businessplan voor de biobased economy "Naar een punt op de horizon" verder concretiseren, inclusief een innovatiecontract. Via het zogenaamde transitiehuis biobased economy ondersteunt de overheid regionale en sectoroverstijgende samenwerking, zoals in Noord-Nederland, Zuidwest-Brabant, Venlo, Rotterdam/Delft en Zeeland.

Knelpunten wet- en regelgeving

De staatssecretaris van EL&I heeft in 2011 toegezegd om voor de recreatiesector de meerwaarde van regelluwe zones in krimpregio's te verkennen. Dit aspect maakt onderdeel uit van een algemeen onderzoek naar regeldrukknelpunten in de gastvrijheidseconomie. Regeldrukknelpunten in de sector worden in kaart gebracht en mogelijke oplossingsrichtingen worden geïnventariseerd. De 'regelluwe zone' moet een oplossing bieden voor generieke problematiek, namelijk lange en ingewikkelde procedures rond ruimtelijke ordening voor recreatiebedrijven bij uitbreiding /vervanging. In de zomer van 2012 wordt het resultaat van dit onderzoek verwacht en op basis daarvan wordt er bepaald of er vervolgonderzoek of een pilot nodig is.

Instrumenten

Als vervolg op onder andere het SER-advies 'Bevolkingskrimp benoemen en benutten'³⁸ worden in een aantal provincies of regio's bijeenkomsten georganiseerd over economische vitaliteit en een goed werkende arbeidsmarkt. Doel van deze bijeenkomsten is om nadere afspraken tussen bedrijfsleven, onderwijs- en zorgsector en overheden op regionaal niveau te stimuleren. De eerste bijeenkomst vindt plaats in Noord-Nederland in het najaar 2012.

Arbeidsmarkt

Arbeidsmarkten functioneren vaak regionaal. Werknemers en werkgevers beperken zich niet tot gemeentegrenzen, maar richten zich op een breder gebied. De effectiviteit van arbeidsmarktbeleid wordt vergroot door in beleid en uitvoering uit te gaan van de vraag van werkgevers. Werkgevers creëren uiteindelijk werk en moeten bereid worden gevonden om mensen, ook diegenen met een afstand tot de arbeidsmarkt, aan te nemen.

---

³⁸ SER-advies 11/03, maart 2011

Regionale werkgeversdienstverlening en samenwerking op de arbeidsmarkt wordt door gemeenten en het Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen (UWV) samen ingevuld en toegespitst op de arbeidsmarktsituatie van de regio. Dit geldt ook voor regio's met bevolkingsdaling. Zij betrekken daarbij bedrijven en scholen.

De regionale werkpleinen verrichten ten behoeve van het regionale arbeidsmarktbeleid en de werkgeversdienstverlening coördinerende, verbindende en ondersteunende taken. UWV zal dit gaan concentreren vanuit het schaalniveau van dertig vestigingen. In iedere arbeidsmarktregio moet er één aanspreekpunt of loket komen waar werkgevers terecht kunnen voor informatie en advies.

Het UWV ontwikkelt meerdere regionale informatieproducten die inzicht bieden in de regionale situatie, zoals de regionale basisset arbeidsmarktinformatie (maandelijks), de basiscijfers jeugd en regionale arbeidsmarktprognoses. Deze regionale arbeidsmarktinformatie is toegankelijk gemaakt voor gemeenten, onderwijsinstellingen en onderzoeksbureaus. Ze zijn online beschikbaar op www.werk.nl.

Er is een stuurgroep onder voorzitterschap van burgemeester Bruls van Venlo die gevraagd is de ministers van Sociale Zaken van Nederland en van Noordrijn-Westfalen te adviseren over verbetering van de grensoverschrijdende regionale arbeidsmarkt en arbeidsmobiliteit. Dit advies wordt tweede helft 2012 verwacht.

Dit jaar start een OESO- project naar lokale scenario's van demografische verandering. In Nederland nemen de provincies Groningen, Limburg en Zeeland en Drenthe deel aan dit project. Het onderzoek zal zich richten op de huidige en toekomstige arbeidsproblematiek in sterk vergrijzende, ontgroenende en/of krimpende regio's en het schetsen van handelingsperspectieven om deze problematiek het hoofd te bieden. Het onderzoek vindt plaats op het niveau van de regio en oplevering in de vorm van een rapport is voorzien voor eind 2012. In 2013 zal de OESO de onderzoeken uit andere deelnemende landen bijeenbrengen in een overkoepelend rapport.

Voorbeelden uit de regio

In de Achterhoek hebben op 30 november 2011 ondernemers, overheden en maatschappelijke organisaties het Convenant Achterhoek 2020 getekend. Eén van de thema's waarop partijen gezamenlijk projecten gaan uitvoeren is 'innovatieve en duurzame economie'. Hieronder valt het realiseren van nieuwe economische bedrijvigheid door in te zetten op innovatie en duurzame energieopwekking, het anticiperen op de veranderende vraag van de nieuwe economie door op-, om- en bijscholing en het inspelen op een teruglopend aanbod van arbeidskrachten.

Tegen de achtergrond van een groeiende zorgvraag en een krimpende beroepsbevolking, is de Stadsregio Parkstad Limburg samen met de provincie Limburg, het UWV, het kenniscentrum Calibris, Zuyd Hogeschool / Zorgacademie Parkstad en Zorg aan Zet (regio plus organisatie) in september 2011 gestart met het Interreg project 'Future proof for cure and care'. Dit project loopt drie jaar en wil onderzoeken hoe de Euregionale zorgarbeidsmarkt (Euregio Maas-Rijn) beter kan worden benut. De focus ligt op uitwisseling rond opleiding, personeelsplanning en wervingscampagnes.

Op 7 maart 2012 hebben de provincie Limburg, de Stadsregio Parkstad Limburg, de gemeenten Vaals en Gulpen-Wittem, de Kamer van Koophandel Limburg en hun Duitse en Belgische counterparts een uitvoeringsovereenkomst ondertekend voor de inrichting van een gezamenlijk Grensinformatiepunt Eurode-Aken. Dit grensinformatiepunt moet het daadwerkelijk benutten van de kansen van de Euregionale arbeidsmarkt voor burgers en bedrijfsleven faciliteren.

Het arbeidsmarktplan 'Twente werkt door, vitaliteit en duurzame inzetbaarheid in Twents perspectief' is een gezamenlijk product van de arbeidsmarktpartners in de regio Twente. Het plan bevat concrete projecten die oplossingen bieden voor de twee belangrijkste ontwikkelingen die voorzien worden binnen de regio: de hogere eisen die gesteld worden aan medewerkers en de te verwachten krapte op de arbeidsmarkt. Het gaat om het bevorderen van vitaliteit en duurzame inzetbaarheid. Bij het bevorderen van de vitaliteit gaat het nadrukkelijk om zowel de vitaliteit van medewerkers als die van bedrijven.

Tot slot is een prototype Maatschappelijke Kosten Baten Analyse (MKBA) ontwikkeld dat is gericht op maatregelen voor de terugleiding naar werk van werkzoekenden met een grote afstand tot de arbeidsmarkt. Het gaat om personen die te maken hebben met problemen op meerdere leefgebieden (werk, wonen, onderwijs, inkomen, zorg, justitie) en die (tijdelijk) onvoldoende zelfredzaam zijn om deze problemen zelf op te lossen. Dit prototype MKBA Arbeid, die in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) is ontwikkeld, richt zich op alle gemeenten van Nederland en kan dus ook worden toegepast door gemeenten in krimpregio's die met deze moeilijke doelgroep te maken hebben.

4. Ontwikkelingen in de krimp- en anticipeerregio's

Inleiding

Alle krimpregio's en anticipeergebieden zijn ingedeeld in de fase waarin zij zich thans bevinden, oplopend van bewustwording via visievorming en programmering tot uitvoering. Het is een overall beeld. Tussen regio's, binnen regio's en tussen pijlers binnen een regio kunnen verschillen bestaan. Het streven van het interbestuurlijke programma bevolkingsdaling is dat de regio ten minste 2 stappen vooruit maakt, dus in ieder geval tot en met programmering. Voor 2012 is het beeld als volgt.

Fasering krimp- en anticipeerregio's

	Bewust- wording	Visie- vorming	Planvorming	Program- mering	Uitvoering	Verankering beleidscyclus	in
1. NW Friesland							
2. NO Friesland	XXXXXX XXXXXX						
3. Oost Drenthe	XXXXXX XXXXXX						
4. Achterhoek	XXXXXX XXXXXX						
5. Twente							
6. Kop v. Noord- Holland	XXXXXX XXXXXX						
7. Goeree- Overflakkee							
8. Voorne Putten							
9. Schouwen Duiveland							
10. Zeeuws- Vlaanderen	XXXXXX XXXXXX	XXXXXX XXXXXX					
11. Hoeksche Waard							
12. Krimpenerwaard							
13. Alblasserwaard/Vi jfheerenland							
14. Rijnstreek							
15. West-Brabant							
16. Noord-Limburg							
17. Midden-Limburg							
18. Eemsdelta	XXXXXX XXXXXX	XXXXXX XXXXXX					
19. Oost-Groningen	XXXXXX XXXXXX						
20. De Marne	XXXXXX XXXXXX	XXXXXX XXXXXX	XXXXXXXXXX XXXXXXXXXX				
21. Parkstad	XXXXXX	XXXXXX	XXXXXXXXXX	XXXXXXXXXX			

	XXXXXX	XXXXXX	XXXXXXXXXX	XXXXXXXXXX		
22. Maastricht-Mergelland	XXXXXX XXXXXX					
23. Westelijke Mijnstreek	XXXXXX XXXXXX					

- bewustwording: De lokale overheden en hun partners zijn zich bewust van de gevolgen van bevolkingsdaling.
- Visievorming: De lokale overheden en hun partners hebben op regionaal schaalniveau een gezamenlijk beeld van de knelpunten en kansen op het gebied van bevolkingsdaling.
- Planvorming: De lokale overheden en hun partners maken op basis van een gedeeld beeld integrale plannen. Deze fase richt zich op *wat* er moet gebeuren in een regio.
- Programmering: De lokale overheden en hun partners maken concrete plannen *waar en wanneer* de ingrepen worden gepleegd, *wat* de (financiële) inzet van elke partij is. In deze fase wordt de pijn verdeeld onder de verschillende partijen. Vanwege deze moeilijke keuzes dit ook vaak een moeilijke fase.
- Uitvoering: Dit is de fase waar de "schop in de grond" gaat. De overgang van programmering naar uitvoering is ook een lastige. Het ontbreken van voldoende financiën en expertise om de uitvoering vorm te geven speelt hierbij een rol.
- Verankering in beleidscyclus: De inspanningen op het gebied van krimp zijn onderdeel van het reguliere beleid van de regio.
- Donkerrode vakjes geven de fase(s) aan waarin een regio zich bevindt. De vakjes gevuld met kruisjes geven de fases die de regio al heeft ondergaan. De fasering is opgesteld in samenwerking met de provincies.

1. Groningen

In de provincie Groningen bevinden zich drie krimpregio's:

- Eemsdelta (gemeenten Appingedam, Delfzijl, Eemsmond en Loppersum)
- Oost-Groningen (gemeenten Bellingwedde, Menterwolde, Oldambt, Pekela, Stadskanaal, Veendam en Vlagtwedde)
- De Marne (gemeente De Marne)

De provincie vervult een coördinerende, faciliterende en regisserende rol bij krimp. Dit doet de provincie door middel van een centrale agenda, bijeen brengen van betrokken organisaties en instellingen, afspraken maken over acties tussen de verschillende bestuurslagen (zowel voor de korte als de langere termijn) en voorkomen van overaanbod aan woningen en voorzieningen door inzet van het ruimtelijk instrumentarium. De provincie waakt ervoor dat het Interbestuurlijk Actieplan, het Provinciaal Actieplan Bevolkingsdaling 2010-2013 en de regionale woon- en leefbaarheidsplannen nauw op elkaar aansluiten. Doel daarbij is om de leefbaarheid in gebieden waar sprake is van een veranderende demografische samenstelling te verbeteren dan wel op peil te houden.

Rijk en provincie sluiten naar verwachting medio 2012 een convenant. Lokale partijen sluiten een aan het convenant verbonden actieprogramma. Het gaat daarbij om het zoeken naar nieuwe vormen van financiering en regelgeving op het terrein van wonen (goedkope koop, sanering plancapaciteit, financiering woningcorporaties, sloop en sanering), voorzieningen (bijvoorbeeld zorg en onderwijs) en uitvoeren van experimenten. Ook zullen er procesafspraken in het convenant worden opgenomen over monitoring van gemaakte afspraken.

Provinciaal Actieplan

In 2010 heeft de provincie het 'Provinciaal Actieplan Bevolkingsdaling 2010-2013' opgesteld. Dit actieplan biedt handvatten om werk te maken van de leefkwaliteit in de provincie. Alle betrokken partijen, waaronder gemeenten, scholen, zorginstellingen, bedrijven en maatschappelijke organisaties en inwoners hebben hiervoor bijdragen geleverd.

In 2011 zijn belangrijke stappen gezet in de uitvoering van de 27 acties uit het Actieplan. De regio's Oost-Groningen en Eemsdelta hebben het opstellen van hun regionale woon- en leefbaarheidplannen voortgezet. De gemeente De Marne heeft dit plan inmiddels vastgesteld. In samenwerking met het Rijk zijn er experimenten op het terrein van goedkope koop in Oost-Groningen en geïntegreerde kindvoorzieningen in Noord-Groningen uitgevoerd. Ook hebben zich het afgelopen jaar belangrijke ontwikkelingen voorgedaan binnen de projecten 'Masterplan zorg voor de toekomst', de pilot 'Groen voor Rood' in Delfzijl, en de samenhang met de groeiregio Groningen/Assen.

In december 2011 is het Provinciaal Actieplan aangevuld met vijf nieuwe acties gericht op economische vitaliteit en ruimte voor burgerkracht in krimpgebieden, zoals het vermogen van een gebied om door nieuwe vormen van samenwerking tussen bedrijfsleven, overheid, maatschappelijke organisaties en burgers te komen tot burgerkracht en tot een levenskrachtige arbeidsmarkt. Bereikbaarheid, ICT en kennis delen zijn nieuwe acties waar de provincie in 2012 op in willen zetten.

Bij sociaal-economische vitalisering gaat het om het vermogen van een gebied om door samenwerking tussen bedrijfsleven, overheid, maatschappelijke organisaties en burgers te komen tot een levenskrachtige, innovatieve economie en een goed werkende arbeidsmarkt.

In 2011 is de provinciale subsidieregeling 'Reserve Leefbaarheid Krimpgebieden' van kracht geworden. De provincie stelt daarbij tot en met 2020 jaarlijks € 3 miljoen uit eigen middelen beschikbaar voor de Groninger krimpregio's. De regeling is bedoeld om een bijdrage te leveren aan het voorkomen en oplossen van problemen op het gebied van leefbaarheid (wonen, onderwijs, zorg, cultuur, gezondheid, sociaal-economische vitalisering, kwetsbare groepen en voorzieningen).

Provinciale Staten hebben reeds besloten om het ISV-3 (Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing, ISV vervalt na 2014) deelbudget voor wonen van € 15,2 miljoen volledig in te zetten voor behoud en versterking van de leefbaarheid in de drie krimpregio's de Marne, Oost-Groningen en Eemsdelta. Ook de vrijval van middelen van diverse zorgbudgetten heeft de provincie aangemerkt voor de krimpgebieden. Het gaat dan om het zogeheten Amendementsbudget wonen, welzijn en zorg voor krimpgebieden van € 90.537 in 2011.

Vooruitlopend op de regionale woon- en leefbaarheidplannen zijn in 2011 al 12 projecten uit het budget voor regionale woon- en leefbaarheidplannen in uitvoering gegaan. Dit betrof onder meer financiële ondersteuning van een fusie tussen scholen in het voortgezet onderwijs in de regio Eemsdelta, een project voor het Centrumplan voor Loppersum, een regionaal woonbehoefte-onderzoek in Oost-Groningen en een plan voor een vernieuwend zorgconcept in de gemeente De Marne.

Woon- en leefbaarheidplannen

Een belangrijk onderdeel van het Provinciaal Actieplan is de ontwikkeling van regionale woon- en leefbaarheidplannen in de krimpregio's Eemsdelta, Oost-Groningen en de gemeente De Marne.

Gemeente De Marne

Voor de gemeente De Marne is het woon- en leefbaarheidsplan eind 2011 vastgesteld. Het plan bevat concrete afspraken met de woningbouwcorporatie in De Marne. Onder meer moet de omvang van de sociale huursector in de periode 2011- 2021 met minimaal 55 woningen verminderen en moeten er in dezelfde periode 190 bestaande sociale huurwoningen vervangen worden door nieuwe seniorenwoningen. Ook is een keuze gemaakt om detailhandel- en zorgvoorzieningen in het dorp Leens te centreren. De provincie ondersteunt de gemeente bij de uitvoering van het plan.

Regio Eemsdelta

Voorjaar 2012 is in de regio Eemsdelta door regionale overheden en het maatschappelijk middenveld een convenant ondertekend over de hoofdlijnen van het regionale woon- en leefbaarheidsplan op het gebied van onderwijs, zorg, detailhandel en woningmarkt. Dit convenant vormt een uitwerking van het in 2009 vastgestelde 'Pact regio Eemsdelta' dat een visie bevatte voor de periode 2009-2018 op wonen en voorzieningen. Er is een MKBA uitgevoerd voor de herstructureringsopgave in de Eemsdelta die laat zien dat een gerichte aanpak van sloop, selectieve nieuwbouw en concentratie van voorzieningen de leefbaarheid rendabel kan verbeteren.

Voor de regio Eemsdelta is bovendien een financieel arrangement opgesteld. Via het Interbestuurlijk Actieplan Bevolkingsdaling heeft het Rijk voor deze regio € 14,75 miljoen beschikbaar gesteld voor de verwachte structurele leegstand tussen 2010 en 2020. Naast de bijdrage van het Rijk leggen de vier gemeenten gezamenlijk eenzelfde bedrag bij. Dat doet ook de provincie via de Reserve Leefbaarheid Krimpgebieden en de ISV-middelen. In totaal bedraagt het budget in deze regio daarmee € 44,25 miljoen. Onderzoek van het Centraal Fonds Volkshuisvesting geeft aan dat de corporaties in Eemsdelta de noodzakelijke transformatieopgave in de sociale huursector niet kunnen uitvoeren zonder hulp van buiten wegens gebrek aan financiële spankracht (zie ook paragraaf over Wonen en Ruimte in hoofdstuk 3).

Regio Oost-Groningen

In de regio Oost-Groningen is eind 2011 een goede stap gezet met het regionaal woon- en leefbaarheidsbasisplan. Dit basisplan is inmiddels vastgesteld door de zeven colleges van B&W in de Oost-Groninger gemeenten en het college van Gedeputeerde Staten. Voor deze regio is 2012 cruciaal, omdat de gemaakte afspraken op verschillende beleidsterreinen nu uitgewerkt en geconcretiseerd moeten worden, en in budget en planning moeten worden gezet. Centraal staan acht thema's, waarin ook de drie pijlers uit de Voortgangsrapportage Bevolkingsdaling zijn te herkennen. Gezamenlijk wordt dat het Regionaal Woon- en Leefbaarheidsplan. Voor de regio is van belang dat maatschappelijke partijen zich aan dit plan verbinden. De eerste aanzet voor zowel de visie als de acties is al in het basisplan van de regio opgenomen. Het definitieve woon- en leefbaarheidsplan wordt in mei 2013 opgeleverd.

Relatie tussen groei en krimp

De provincie is nagegaan of de woningbouwplannen in en rond de gemeente Groningen leiden tot extra migratieverliezen in de omliggende Groninger krimpgebieden. Daartoe is onder andere een omvangrijke verhuisenquête uitgevoerd. De conclusie is dat de betreffende plannen, waaronder de locatie Meerstad, de krimp niet of nauwelijks beïnvloeden.

Internationaal

In het kader van de Eems Dollard regio (EDR) is met de Duitse partners een bijeenkomst georganiseerd waarbij de kennisuitwisseling rond bevolkingsdaling centraal stond. In EDR-verband wordt momenteel de mogelijkheid nagegaan van een gezamenlijk initiatief rond de digitale ontsluiting van rurale gebieden. In het kader van de GROS is met de deelstaat Niedersachsen overleg gaande over mogelijke knelpunten op verschillende terreinen zoals arbeidsmarkt, gezondheidszorg en onderwijs.

Kennisnetwerk Krimp Noord-Nederland

Om de kennis over de effecten van bevolkingsdaling te vergroten is in 2011 het Kennisnetwerk Krimp Noord-Nederland (KKNN) opgericht door de drie noordelijke provincies in samenwerking met de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen en het Kenniscentrum Noordruimte van de Hanzehogeschool Groningen opgericht. Dit kennisknooppunt heeft een agenda opgesteld met kennisvragen over het (omgaan met) bevolkingsverandering en bevolkingsdaling in Noord-Nederland. Het KKNN is aangesloten bij het landelijke kennisplein 'Van meer naar beter' en het op te richten landelijke kennisfaciliteit (zie hoofdstuk 2).

Projecten en experimenten

Naast de experimenten onderwijs en zorg die in samenwerking met het Rijk zijn uitgevoerd, zijn er in 2011 onder provinciale regie al 13 innovatieve projecten/experimenten gestart met een subsidie uit de 'Reserve Leefbaarheid Krimpgebieden'. Deze projecten zijn zeer divers van aard. Ze betreffen onder meer een dorp dat zelf thuiszorg gaat organiseren, de creatie van kleinschalige bedrijvigheid ('cottage industries'), het organiseren van een verhuisketen om de doorstroming op de woningmarkt te bevorderen en de ontwikkeling van een nieuw sportaccommodatiebeleid. Hieronder volgt een greep uit deze projecten.

Geïntegreerde kindvoorzieningen

Binnen het 'Experiment geïntegreerde kindvoorzieningen op het Groninger platteland' is gekeken hoe het basisonderwijs, peuterspeelzaalwerk en kinderopvang op niveau kan blijven bij een verminderde instroom. Een groot aantal gemeenten, scholen, kinderopvangorganisaties, het ministerie van OCW en de provincie zijn hierbij betrokken. In de eerste plaats blijkt uit het experiment dat vergaande samenwerking tussen de organisaties op alle niveaus nodig is om een financieel en kwalitatief verantwoord aanbod te kunnen blijven doen.

Project Schoolschap

De schoolgebouwen die onder dit project vallen, verkeren niet in goede staat. Ze gebruiken veel energie, de klimaatbeheersing is voor verbetering vatbaar of ze voldoen onderwijskundig niet meer aan de eisen van deze tijd. Vooral de panden die in rap tempo in de jaren zestig en zeventig zijn gebouwd, een derde van alle scholen, zijn nodig aan onderhoud en verbetering. Dit alles kan leiden tot slechtere prestaties, zoals concentratieproblemen bij leerlingen. De gemeente Bellingwedde, de schoolbesturen De gemeente Bellingwedde, de schoolbesturen SOOOG en VCO en het Bureau Scholenbouwmeester werken samen aan een oplossing in de vorm van het proefproject Schoolschap, een werkmaatschappij aangestuurd door gemeenten en schoolbesturen, die voor een beperkte regio de onderwijshuisvesting verzorgt. Niet alleen van ontwerp tot oplevering, maar ook voor schoonmaak, onderhoud en exploitatie. Hiervoor is subsidie verleend vanuit de subsidieregeling Reserve Leefbaarheid Krimpgebieden, onderdeel experimenten.

Waardebehoud onroerend goed

VNO-NCW en Rabobank Zuid- en Oost-Groningen zijn in samenwerking met woningbouwcorporaties Acantus en Lefier en de gemeenten Vlagtwedde en Stadskanaal een project gestart om de woningvoorraad aan de onderkant van de particuliere voorraad middels ruil te verbinden met woningen van corporaties. Doel is het realiseren van waardebehoud van het omliggende vastgoed met een gunstige invloed op de leefbaarheid en het bevorderen van de doorstroming. De verwachting is dat er 5 à 7 woningen per jaar uit de markt zullen worden genomen. Het project is ondergebracht in de stichting 'Waardebehoud Onroerend Goed'. Over de periode 2012-2014 is € 1,5 miljoen beschikbaar voor het ruilverkavelingsfonds: 50% afkomstig van de provincie en 50% van de deelnemende partijen.

Woningverbetering

Januari 2012 heeft de provincie een revolverend fonds 'Particuliere Woningverbetering' opgericht. Doel van het fonds is particuliere eigenaar/bewoners in krimpgebieden middels een laagrentende lening in de gelegenheid te stellen hun woning toekomstbestendig te maken, met maatregelen op het gebied van casco, comfort en energieprestaties. De provincie beoogt daarmee eigenaren uit te nodigen in gezamenlijkheid hun woningen aan te pakken zodat deze niet verloederen en de vastgoedwaarde behouden blijft. Het financieel beheer van het fonds is ondergebracht bij het Stimuleringsfonds Volkshuisvesting Nederlandse Gemeenten (SVn), de uitvoering bij gemeenten. De gemeenten Veendam en Oldambt hebben voor het jaar 2012 elk € 1,5 miljoen gekregen uit het ISV-3 voor de uitvoering van hun woonexperimenten. Begin 2013 worden beide experimenten geëvalueerd.

Masterplan Zorg voor de Toekomst

In 2009 heeft een aantal bestuurders uit Noord- en Oost-Groningen aan het Zorg Innovatie Forum Noord Nederland (ZIF) aangegeven zich zorgen te maken over de toekomst van de zorg in de regio Noord- en Oost-Groningen. Het ZIF heeft samen met een aantal betrokken bestuurders uit de regio een VWS-Showcase gestart en een integraal en breed gedragen visie geformuleerd over hoe zorg in de regio Noord- en Oost-Groningen vernieuwend en toekomstgericht kan worden georganiseerd. De regio wil de zorg zo organiseren dat zorg in krimpgebieden beschikbaar, bereikbaar en kwalitatief hoogwaardig is, waarbij mensen langer in hun eigen omgeving kunnen blijven wonen. De regio functioneert als proefgebied voor ontwikkelingen op Noord-Nederlandse schaal (bijv. ICT-toepassingen voor het aanbieden van zorg op afstand in krimpgebieden). Participatie van burgers en patiënten bij de ontwikkelingen in dit programma vormt de rode draad door het gehele programma. Tot slot vinden de betrokken bestuurders het belangrijk dat deze gezamenlijke visie de regio ook op landelijk niveau op de kaart zet.

2. Limburg

De provincie Limburg is onderverdeeld in drie regio's:

- De regio Zuid-Limburg, waar al sprake is van bevolking- en (deels) huishoudensdaling. Zuid-Limburg bestaat uit drie subregio's:

- Parkstad Limburg (gemeenten Brunssum, Heerlen, Kerkrade, Nuth, Landgraaf, Onderbanken, Simpelveld en Voerendaal),
- Maastricht Mergelland (Meerssen, Valkenburg a/d Geul, Gulpen-Wittem Eijsden-Margraten, Vaals, Maastricht) en
- Westelijke Mijnstreek (Sittard-Geleen, Stein, Beek, Schinnen).
- De anticipeerregio Noord-Limburg (Mook-Middelaar, Gennep, Bergen, Venray, Horst a/d Maas, Venlo, Peel en Maas, Beesel).
- De anticipeerregio Midden-Limburg (Roermond, Roerdalen, Echt-Susteren, Maasgouw, Leudal, Weert, Nederweert).

Rol provincie

De provincie heeft als doelstelling het welzijn en de welvaart van de huidige en toekomstige Limburgse bewoners in de regio's te behouden en zo mogelijk te versterken. De provincie doet dat door het borgen van de samenhang, het bevorderen van de afstemming binnen en tussen de Limburgse regio's, het versnellen van de uitvoering, het vergroten van bewustwording over de vereiste bestuurlijke omslag, het leveren van bijdragen aan de vorming van netwerken en de coördinatie van contacten met het Rijk en met de Europese Unie. De provincie ziet daarnaast toe op de verbindingen tussen de drie regio's. Daarbij gaat het ook om de financiële inzet van de provincie op basis van de meerjarenbegroting. De middelen die gemeenten en provincie op basis van specifieke uitkeringen (zoals de 'krimpmaatstaf') ontvangen, worden daarin meegenomen. De provincie hanteert een gedifferentieerde benadering per regio, gebaseerd op de demografische ontwikkelingen per regio. Omdat de urgentie van de opgave in Zuid-Limburg het grootst is, ligt daar de prioriteit.

In de aanvulling van het Provinciaal Omgevingsplan Limburg (POL) 'Verstedelijking, gebiedsontwikkeling en kwaliteitsverbetering' (december 2009) krijgen de effecten van een krimpende bevolking uitgebreid aandacht. De beleidsterreinen waarop dit effect heeft worden benoemd, waarbij de concrete vertaling naar beleidsaanpassingen vooral gericht is op het beleidsterrein van de woningbouw. Daarin wordt gekozen voor een stevigere provinciale rol. In december 2011 hebben Provinciale Staten opdracht gegeven tot een integrale herziening van het POL. Op 20 april 2012 hebben Provinciale Staten een Agenda POL 2013 vastgesteld, met richtinggevende uitspraken over de inhoud. Daarbij wordt onder andere ingezet op voorstellen voor een strakkere sturing op de (boven)regionale ontwikkeling van de woningvoorraad.

Convenant en actieprogramma Zuid-Limburg

Met het Rijk heeft Limburg 7 mei 2012 het convenant 'Een koers voor Limburg' gesloten. In dit convenant benoemen partijen maatregelen om de gevolgen van de demografische ontwikkelingen in de Provincie Limburg het hoofd te bieden en wordt beschreven op welke onderdelen het Rijk kan worden aangesproken in relatie tot het vraagstuk van bevolkingsdaling. Het Rijk draagt daarin bij door:

- Het bevorderen van de toepasbaarheid van de regelgeving, en waar nodig en mogelijk het aanpassen van belemmerende regelgeving, met speciale aandacht voor belemmeringen op grensoverschrijdende samenwerking;
- het anders invullen van bestaande financiële arrangementen, het slimmer omgaan met bestaande middelen;
- de inzet van kennis en instrumentaria, ook ten aanzien van de versterking van burgerschap en leefbaarheid.

Dialoogtafels Noord- en Midden-Limburg

Met Noord- en Midden-Limburg zijn procesafspraken gemaakt, in 2012 te beginnen met de organisatie van dialoogtafels in beide regio's. Deze dialoogtafels (waaraan ook het Rijk deelneemt) zijn gericht op het maken van een goede analyse en diagnose van de demografische ontwikkelingen in de Noord- en Midden-Limburg. Om op basis daarvan te bezien welke opgaven hieruit voortvloeien en op welke wijze deze opgaven gezamenlijk kunnen worden aangepakt, op basis van een samenhangend toekomstperspectief.

Grensoverschrijdende bereikbaarheid en samenwerking

Limburg heeft de ambitie zich te ontwikkelen tot een provincie met een internationaal vestigingsklimaat. Daarbinnen is de Euregionale dynamiek voor Limburg vanwege haar unieke grensligging ten opzichte van België en Duitsland van grote betekenis. Voor Limburg is het van belang de mobiliteit van burgers en bedrijven over de grens nog verder te ontwikkelen. Als ondernemer, werknemer, student, patiënt, toerist of als recreant. Een goede Euregionale bereikbaarheid en vermindering van de administratieve belemmeringen zijn daarbij essentieel. Grensoverschrijdende samenwerking tussen bedrijven en instellingen zal bijdragen aan het voorzieningenniveau en de innovatiecapaciteit van de regio. Partijen zullen de ter beschikking staande instrumenten en middelen, waaronder de structuurfondsen en de intensivering van de samenwerking met de buurlanden (GROS) optimaal inzetten ter realisering van de doelstellingen. Daarnaast sluit Limburg aan bij initiatieven vanuit de buurlanden, zoals het 'Brains Unlimited'-project, dat Limburg een belangrijke speler moet maken op het gebied van hersenonderzoek. De Universiteit Maastricht werkt onder andere samen met het Maastricht Universitair Medisch Centrum, het Forschungszentrum Jülich, Universitätsklinikum Aachen en de Universiteit van Luik. Het onderzoeksbureau Atlas van Gemeenten doet in opdracht van BZK en de provincie Limburg in 2012 onderzoek naar de mate waarin grensoverschrijdende samenwerking vanuit het perspectief van vestigingsklimaat versterkt kan worden.

Regio Zuid-Limburg

Zuid-Limburg is de fase van bewustwording voorbij. De demografische opgave wordt gezien als een integraal onderdeel van de ontwikkelingsopgave voor de regio. Specifiek krimpbeleid is daarvoor niet de oplossing. De demografische opgave vraagt om samenhangende strategieën, instrumenten en maatregelen. Zuid-Limburg ziet zichzelf als een regio die voorop loopt in het ontwikkelen van een duurzaam groeimodel, waarin de demografische ontwikkelingen geïntegreerd zijn en waarbij de aanpak van gevolgen van demografische veranderingen integraal onderdeel uitmaakt van de reguliere beleidsopgave.

Kompas voor samenwerking

Voor Zuid-Limburg is in het convenant 'Een koers voor Limburg' een actieprogramma afgesproken. De belangrijkste opgave voor Zuid-Limburg is het uitvoeren van het actieprogramma als uitwerking van het 'Kompas voor samenwerking in Zuid-Limburg, strategisch ontwikkelingsprogramma Zuid-Limburg'. Dit Kompas is op 7 juli 2011 gepubliceerd door de taskforce Zuid-Limburg, mede op basis van de aanbevelingen van de adviescommissie Deetman in het rapport 'Ruimte voor waardevermeerdering' (februari 2011). Het Kompas bevat maatregelen per domein (Economie, Wonen,

Onderwijs, Zorg) binnen een brede ontwikkelingsopgave, en is het resultaat van een intensief en interactief proces met de relevante partners uit het bedrijfsleven, zorginstellingen, corporaties, overheden en kennisinstellingen (triple helix). Deze partners nemen ook deel aan de verschillende stuurgroepen die per domein zijn ingesteld. De stuurgroepen zorgen voor de uitvoering van de actieprogramma's. Provincie en gemeenten hebben afgesproken gezamenlijk te zorgen voor de noodzakelijke financiering.

De inspanningen in Zuid-Limburg zijn gericht op de optimalisatie van het vestigingsklimaat, door aandacht te vestigen op het woon- en verblijfsklimaat in de regio. De eerste stappen op de terreinen van wonen, economie, zorg en onderwijs zijn inmiddels gezet. De ondertekening van het convenant door het Rijk en de provincie en het Actieprogramma Zuid-Limburg door lokale partijen betekent een bekrachtiging van deze afspraken en het richten van inspanningen op verdere uitvoering van de gemaakte afspraken.

Financiën

Vooruitlopend op het Actieprogramma Zuid-Limburg is in de regio's Parkstad, Maastricht-Mergelland en Westelijke Mijnstreek al gewerkt aan regio-agenda's. Deze zijn uitgewerkt in een meerjaren-investeringsprogramma dat is vastgesteld door de betrokken gemeenteraden en Provinciale Staten. Financiering vindt plaats vanuit een gezamenlijk regiofonds. Gemeenten en Provincie hebben zo vanaf 2010 in Zuid-Limburg € 170 miljoen geïnvesteerd bovenop de investeringen vanuit reguliere middelen.

Nagenoeg alle gemeenten in Zuid-Limburg komen in aanmerking voor een bijdrage uit het gemeentefonds op basis van de tijdelijke krimpmaatstaf. De kosten voor herstructurering van de woningmarkt in Parkstad Limburg zijn in een maatschappelijke kosten batenanalyse (MKBA) door het EIB³⁹ geraamd op € 620 miljoen voor de periode 2010 - 2040⁴⁰. Via cofinanciering door provincie en gemeenten is in totaal € 44,25 miljoen beschikbaar voor de aanpak van leegstand in de regio. De eerste tranche van dit transformatiefonds is inmiddels besteed. Daarmee is in Parkstad een directe investering losgetrokken van € 260 miljoen waarmee een netto onttrekking wordt gerealiseerd van 1.500 woningen. De investeringen van Rijk en Provincie veroorzaken zo een forse multiplier. Zo heeft Parkstad in de afgelopen drie jaar de frictieleegstand kunnen terugbrengen van 5,2 naar 4%. Dit effect is bereikt vanuit een stevige gezamenlijke aanpak van gemeenten en corporaties, met strakke sturing op de woningbouwprogrammering en sloop van gemiddeld 500 woningen per jaar. Dit voldoet aan de verwachtingen zoals die in de MKBA zijn voorgesteld. Hiermee is echter nog maar een klein deel van de opgave gerealiseerd. De Parkstad-gemeenten en de provincie Limburg zijn voornemens om een aanvullend bedrag beschikbaar te stellen voor een uitbreiding van het transformatiefonds met € 9 miljoen.

Aandachtspunt bij de herstructureringsopgave is, zoals ook geconstateerd in de Voortgangsrapportage Bevolkingsdaling 2011, de financiële draagkracht van de corporaties in Parkstad Limburg. Uit de analyse van het Centraal Fonds Volkshuisvesting

---

³⁹ MKBA Herstructureringsaanpak Parkstad Limburg, EIB, 2010

⁴⁰ Deze MKBA heeft uitsluitend betrekking op woningen. Maatschappelijke en commerciële voorzieningen zijn hierin niet verwerkt.

blijkt dat de corporaties in de regio's Parkstad en Eemsdelta als geheel genomen in financiële moeilijkheden komen, als zij hun deel van de opgave uitvoeren zoals aangegeven in de MKBA's (zie ook paragraaf over Wonen en Ruimte in hoofdstuk 3). Dit geldt (in mindere mate) ook voor de Westelijke Mijnstreek en Maastricht-Mergelland. De Westelijke Mijnstreek voert onderzoek uit naar de mogelijkheid van een transformatie- of sloopfonds.

In opdracht van de regio Parkstad en de provincie Limburg voert Neimed (Nederlands Kennisinstituut Maatschappelijk Effecten Demografische Krimp) een onderzoek uit naar de investeringen die nodig zijn voor ontwikkelingen die volgen uit de demografische veranderingen (bijv. het samenvoegen van sportvoorzieningen en het herinrichten van de openbare ruimte).

Activiteiten en plannen

Op schaalniveau Zuid-Limburg

Het 'Kompas' en het regionaal actieprogramma dat onderdeel uitmaakt van het convenant 'Een koers voor Limburg', bevatten concrete activiteiten. De demografische ontwikkelingen in de regio en de opgaven die daaruit voortvloeien, maken steeds integraal onderdeel uit van onderstaande plannen en activiteiten. De hoofdpunten:

Actieprogramma Economie

De uitwerking van het programma is in handen van de organisatie 'Limburg Economic Development' (LED). LED zorgt voor het versnellen, aanjagen en ontwikkelen van projecten vanuit één gezamenlijke agenda: de 'Brainport Zuid-Limburg' agenda. Belangrijkste speerpunten van het domein economie zijn:

- de beschikbaarheid van voldoende personeel op alle niveaus en optimale afstemming van het onderwijs op de behoefte van het bedrijfsleven;
- innovatie in en versnelde groei van het midden- en kleinbedrijf;
- verankering van de keten van research tot productie in de regio;
- grensoverschrijdende samenwerking van kennisinstellingen;
- internationale bereikbaarheid.

Actieprogramma Wonen

De woningmarkt in Zuid-Limburg staat voor rigoureuze ingrepen. Hoofdelementen daarvan zijn sloop, hoogwaardige en duurzame bouw, renovatie en het terugbrengen van de juiste (waarde)balans op de woningmarkt. De stuurgroep Wonen heeft een uitvoeringsprogramma Wonen 2020 opgesteld. De regio zet in op een gezamenlijke visie en instrumentarium op het gebied van wonen. Die visie levert duidelijke richtlijnen op voor alle spelers op de Zuid-Limburgse woningmarkt. De demografische ontwikkeling leidt tot een hernieuwde trek naar de steden waar extra maatregelen nodig zijn om het woon- en leefklimaat verder op te waarden. In delen van Zuid-Limburg zal ook de particuliere huizenmarkt niet ontkomen aan sloop en renovatie. Daarvoor is experimentele regelgeving noodzakelijk. Resultaten van de op te stellen intergemeentelijke structuur- en woonvisie worden opgenomen in het POL 2013. De ministeries van BZK en IenM participeren in de begeleidingscommissie.

Actieprogramma Zorg

Zuid-Limburg wordt door de vergrijzing geconfronteerd met een stijgende zorgvraag en extra kosten. Daar tegenover staat een daling van het aantal handen aan bed. Innovatie,

een betere verdeling van de zorgtaken en meer samenwerking tussen de regionale zorgaanbieders zijn de belangrijkste maatregelen die de stuurgroep zorg in petto heeft. De stuurgroep stelt voor de zorgverzekeraars samen met Zuid-Limburg de regioregie in de zorg te geven. Welke zorg door welke aanbieder aangeboden mag worden dient via de inkoop van de zorgverzekeraar/ het zorgkantoor duidelijk te worden. Aanbieders mogen de zorg niet onderling verdelen. Regionale coördinatie van de innovatie is een andere doelstelling van de stuurgroep. Daarnaast wordt de zorgsector gezien als een belangrijke (economische) groeiemarkt.

Actieprogramma Onderwijs

Onderwijs- en kennisinstellingen in Zuid-Limburg staan mede aan de basis van de economische herontwikkeling van de regio. Door de ontgroening wordt het primair en voortgezet onderwijs geconfronteerd met een terugloop van het aantal leerlingen en concentratie van de huisvesting. Dat noodzaakt tot meer kwaliteit, aansluiting van opleidingen bij de economische topsectoren en internationalisering van het onderwijs. Daarmee krijgt het vestigingsklimaat nieuwe impulsen.

Overige speerpunten: Maastricht Culturele Hoofdstad en Sportzone

Niet opgenomen in het Kompas maar wel benoemd als gezamenlijk speerpunt van de gemeenten in Zuid-Limburg en de provincie (waarvan de demografische ontwikkelingen integraal onderdeel uitmaken), zijn Maastricht Culturele Hoofdstad (MCH) en de Sportzone Sittard-Geleen.

Strategie voor aanpak particulier bezit

Een andere relevante en noemenswaardige activiteit is de ontwikkeling van een strategie voor de aanpak van het particulier bezit in Parkstad: Het terugbrengen van de frictieleegestand van 5,2 naar 4% en de huidige economische situatie betekenen dat de druk op de sociale huursector genormaliseerd is tot een acceptabel frictieniveau. De noodzaak voor aanpak van de particuliere sector is echter des te groter. In samenspraak met betrokken partijen wordt een strategie ontwikkeld, waarbij koopwoningen aan de markt worden onttrokken. Dit gebeurt in twee pilots: Vrieheide en Brunssum-Noord.

Resultaat 'Expeditie 2040'

De Westelijke Mijnstreek was één van de winnaars van de prijsvraag 'Expeditie 2040' van het ministerie van BZK. De in de Expeditie verworven kennis over internationale en nationale kenniswerkers is vertaald naar gerichte acties voor het binden van jongeren en gezinnen aan de stad en de Brainport-2020-aanpak. De bereikbaarheid (de ontsluiting) van de regio is hierbij essentieel.

Experimenten

Onder andere de volgende experimenten zijn in uitvoering (zie ook bijlage 4):

- Handboek 'Krimp voor het onderwijs', gericht op het overdragen van ervaringen van schoolbesturen in krimpregio's.
- In het experiment 'De Zorgacademie in Parkstad Limburg' zijn werkgevers en opleiders in de zorg, met steun van de gemeenten, een samenwerkingsverband aangegaan, om de instroom vanuit opleidingen in de zorg te vergroten.
- Onderwijsboulevard Xperience-Zorgacademie: Verhogen kwaliteit zorgonderwijs en verhogen aantal afgestudeerden (onder andere nieuwe mengvormen MBO-HBO op gebied van zorg).

- Toolkit ontbouwning particulier eigendom: Ontwikkeling instrumenten voor sloop particuliere woningen toegepast in de aanpak Vrieheide.
- Groene Dynamiek in een krimpende regio: Centrale vraag van dit experiment is hoe om te gaan met vrijkomende ruimte na sloop woningen. Het experiment probeert landschap met eigen verdien capaciteit te creëren. Een concreet project is Gebrooker Bos.

Regio Midden-Limburg

De belangrijkste opgave voor de anticipeerregio Midden-Limburg is om een scherp beeld te krijgen van de consequenties van demografische veranderingen in de regio. Een bijzonder element daarbij is de verhouding tussen de groeigemeenten en de gemeenten die te maken hebben met bevolkingsdaling. Ten aanzien van bevolkings- en huishoudensdaling bestaan er flinke verschillen tussen de gemeenten (en zelfs tussen wijken binnen gemeenten). Dit maakt dat er geen sprake is van een eenduidige opgave voor de regio als geheel. De dialoog tussen de gemeenten in de regio is dan ook ingewikkeld. De ontwikkeling van vergrijzing en ontgroening is in alle gemeenten aan de orde. Dit heeft gevolgen voor de voorzieningen in brede zin (waaronder het onderwijs en de zorg). De effecten hiervan zijn echter ook hier verschillend. Deze regio heeft in bijzondere mate te maken met ontgroening. De trek van met name studenten uit deze regio naar de grote steden is duidelijk zichtbaar.

Het verschil in de demografische ontwikkeling binnen een regio betekent onder andere een bijzondere opgave in de aansturing van de regionale woningmarkt. Naast een kwantitatieve, is er ook sprake van een kwalitatieve mismatch tussen vraag en aanbod in het woningbestand. Dit leidt tot een grote herstructureringsopgave voor een periode van tien tot twintig jaar. In het kader van de eerder genoemde dialoogtafel zal dit onderwerp nader uitgewerkt moeten worden.

Visievorming en programmering

In 2008 stelde de regio de gezamenlijke visie 'Het oog van Midden-Limburg, Regiovisie 2008 – 2028' op. Deze komt uit op drie strategische keuzes: (1) benutten en versterken van de regionale economie, (2) versterking van de sociale structuur en (3) verbetering van het vestigingsklimaat voor ondernemers.

De strategische visie wordt uitgewerkt en uitgevoerd op basis van vier programmalijnen: Wonen, Maasplassen, Ontwikkelassen (o.a. A2 en N280) en Landbouw, Natuur en Recreatie. Begin 2012 is de 'Economische Uitvoeringsagenda Midden-Limburg' vastgesteld in de verschillende gemeenteraden. Deze is gericht op het werven van nieuwe economische initiatieven en bedrijven. De gestructureerde samenwerking binnen de regio en de gezamenlijke inspanningen op economisch gebied hebben ertoe geleid dat de regio Midden-Limburg als zesde subregio deel uit maakt van de structuur Brainport 2020.

Voor de Gebiedsontwikkeling Midden-Limburg (GOML) is een organisatie ingericht. In de stuurgroep en de bestuurlijke werkgroepen participeren de bestuurders vanuit de provincie en de betrokken gemeenten. Via het Adviescollege Bedrijfsleven en de Economische Uitvoeringsagenda zijn ook economische partners betrokken. De structurele betrokkenheid van partners in het sociale domein is nog punt van aandacht. Jaarlijks

wordt op basis van de GOML een Meerjareninvesteringsprogramma en een Meerjarenprogramma ontwikkeld. De Stuurgroep heeft in december 2011 het vierde Meerjareninvesteringsprogramma (MIP4) en het vierde Meerjarenprogramma (MP4) vastgesteld. In het MIP4 zijn concrete uitvoeringsprojecten opgenomen. Daarnaast wordt gewerkt aan gezamenlijke afspraken op het gebied van de woningmarkt. Op dit moment wordt besluitvorming voorbereid voor één regionale structuurvisie wonen, zorg en woonomgeving voor de volgende planperiode (2014 – 2018). In deze visie worden onder andere de opgaven ten aanzien van wijk- en dorpsvernieuwing concreet gemaakt. Voor meer informatie zie www.midden-limburg.eu.

Financiële opgave en dekking

Voor de financiering van de gebiedsontwikkeling Midden-Limburg is een regiofonds ingericht. De gezamenlijke gemeenten in Midden-Limburg en de provincie hebben hiervoor ieder afgerond € 20 miljoen beschikbaar gesteld. Daarmee is voor de periode van 2009 t/m 2012 een totaalbedrag beschikbaar van € 40 miljoen. Projecten die voldoen aan de hiervoor geldende criteria komen voor een bijdrage uit dit regiofonds in aanmerking. In de praktijk betekent dit dat zowel de gezamenlijke gemeenten als de provincie 50% van de onrendabele investering van een project betalen. Zodra de transformatieopgave van het woningbestand en de verdere consequenties van vergrijzing en ontgroening duidelijk zijn, kan op onderdelen aansluiting gevonden worden bij dit regiofonds. Aanvullende afspraken worden vervolgens gemaakt met woningcorporaties, het bedrijfsleven en het Rijk.

Regio Noord-Limburg

In vergelijking met Zuid-Limburg, is in Noord-Limburg in mindere mate sprake van bevolkingsdaling en zet de daling later in. De prognose van Etil voorziet voor Noord-Limburg in 2034 de omslag van huishoudensgroei naar huishoudensdaling. Het omslagpunt van bevolkingsgroei naar bevolkingsdaling wordt voorzien in 2018. Van 2020 tot 2040 wordt een afname van de bevolking verwacht van 7,6 procent. De demografische ontwikkelingen verschillen sterk per gemeente. Vooral in de plattelandsgemeenten is sprake van een dalende bevolking. Dit vraagt om regionale afstemming.

Tegelijkertijd is in Noord-Limburg nadrukkelijk een verandering aan de orde in de samenstelling van de bevolking. Dat betreft deels de ontwikkeling van vergrijzing en ontgroening, zoals op veel plaatsen in ons land. Voor de periode 2009 - 2040 zal sprake zijn van ontgroening (afname van het aantal kinderen tot 4 jaar) van 16,2 procent. Deels verandert in Noord-Limburg de samenstelling van de bevolking aanzienlijk onder invloed van immigratie van arbeidsmigranten. De groep arbeidsmigranten vormt een belangrijke doelgroep als het gaat om het vinden van voldoende kwalitatief goed opgeleide arbeidskrachten. Deze werknemers zijn daarmee cruciaal voor de economie in Noord-Limburg.

De belangrijkste opgave voor de anticipeerregio Noord-Limburg is om een scherp beeld te krijgen van de specifieke elementen van de demografische opgave die in de regio spelen. Op korte termijn gaat het dan om de effecten van ontgroening (voorzieningen, onderwijs), een dalende potentiële beroepsbevolking (behoefte aan arbeidsmigranten en arbeidsmarktbeleid) en een toenemende vergrijzing (o.a. effecten op zorg).

Noord-Limburg heeft te maken met een mismatch tussen de beroepsbevolking (sprake van sterke vergrijzing en over het algemeen lager opleidingsniveau) en de beschikbare werkgelegenheid (kennisintensieve industrie).

Voor de (middel)lange termijn gaat het om de economische vitaliteit van de regio en een goed functionerende woning- en arbeidsmarkt. Een groot gedeelte van de beroepsbevolking is afkomstig uit een andere regio en reist dagelijks naar gemeenten in Noord-Limburg. Dit heeft gevolgen voor de economie, maar ook voor de betrokkenheid bij de lokale gemeenschap, bijvoorbeeld de deelname aan het verenigingsleven.

Regio in Balans

In februari 2012 is de strategische visie van de Regio Venlo verschenen, getiteld 'Regio in Balans'. Deze strategische visie is tot stand gekomen in een interactief proces van de zeven betrokken gemeenten (de gemeente Mook en Middelaar neemt hieraan geen deel, vanwege een sterke oriëntatie op de regio Nijmegen). Het visiedocument dient als basis voor bredere participatie van bedrijven, maatschappelijke organisaties en burgers. Dit visiedocument fungeert als afwegingskader voor beleidskeuzes en investeringsbeslissingen en als stimulans voor de intergemeentelijke samenwerking. De visie is een toekomstverhaal voor het formuleren van regionale opgaven en bevat drie verbindende perspectieven 'Boeien en Binden', 'Vitale Gemeenschappen' en 'Innoveren en Vermarkten'. Het visiedocument bevat onder andere voornemens om te investeren in een completer pakket onderwijsvoorzieningen, de woningmarkt te transformeren, een regionaal cultuuraanbod te bieden en nieuwe verhoudingen te ontwikkelen tussen overheid en burger (burgerschap anno 2030).

Noord-Limburg geeft op basis van modellen voor zelfsturing invulling aan de ontwikkeling van vitale gemeenschappen. De regio richt zich op bevorderen van het maatschappelijk initiatief en stimuleren van bewonersinitiatieven en burgerbetrokkenheid als manieren om adequaat te anticiperen op de demografische omslag. De gemeente Peel en Maas vervult hiervoor een trekkersrol. In de Voortgangsrapportage 2011 was burgerbetrokkenheid één van de beschreven experimenten.

Financiële opgave en dekking

Op grond van de bestuursovereenkomst tussen de regio Venlo en de provincie zijn samenwerkingsafspraken gemaakt ten aanzien van de Floriade 2012 en Greenport. Daarnaast is door gemeenten en provincie een gezamenlijk regiofonds gevormd ter grootte van € 40 miljoen. Deze middelen zijn gereserveerd voor projecten in het Meerjareninvesteringsprogramma, dat bestaat uit drie programmaliijnen: kennis en kennisinfrastructuur, fysieke infrastructuur en samenleving en cultuur. Gemeenten en provincie financieren ieder 50% van de onrendabele top van een project. Het Regiofonds heeft een looptijd van 2011 tot en met 2014. Begin 2012 is het Meerjareninvesteringsprogramma 2012 (MIP2012) vastgesteld. Via de drie programmaliijnen kan het regiofonds worden aangewend voor het aanpakken van gevolgen van de demografische veranderingen in de regio.

3. Zeeland

In de provincie Zeeland zijn er twee aandachtsgebieden voor krimp:

- de krimpregio Zeeuws-Vlaanderen, met de gemeenten Hulst, Sluis en Terneuzen, en
- de anticipeerregio Schouwen-Duiveland, met de gemeente Schouwen-Duiveland.

Beleids- en uitvoeringsplannen

Bevolkingsdaling doet zich momenteel voor in Zeeuws Vlaanderen (krimpregio) en Schouwen-Duiveland (anticipeergebied). Beide gebieden vragen om een eigen aanpak. De afgelopen periode hebben verschillende partijen zich ingespannen om het plan van aanpak 'Het routepad!', door de Provinciale Staten van Zeeland in juli 2010 vastgesteld, uit te voeren.

Aanvullend hieraan heeft de provincie samen met de drie meest betrokken Zeeuws-Vlaamse gemeenten Hulst, Terneuzen en Sluis in juli 2011 het 'Actieprogramma bevolkingsontwikkelingen Zeeuws Vlaanderen' vastgesteld. Dit plan is er op gericht Zeeuws-Vlaanderen richting 2031 qua voorzieningenniveau toekomstbestendig en kwalitatief hoogwaardig te maken. Concrete elementen in de aanpak zijn onder andere het 'Masterplan voorzieningen', het transformatieplan 'Aantrekkelijk Oostburg', vervolgcacties gericht op het primair - en voortgezet onderwijs zoals opgenomen in de 'Routekaart' naar kwaliteits- en bereikbaarheidsplannen en activiteiten gericht op het stimuleren van de regionale economie en arbeidsmarkt.

In december 2011 hebben Provinciale Staten het 'Interim Beleid Leefbaarheid 2012 - Sociaal Maatschappelijke Factoren' vastgesteld. In 2012 mondt dit uit in een 'integrale uitvoeringsagenda leefbaarheid en bevolkingsontwikkeling' met regionale paragrafen over het versterken van de leefbaarheid. Onder de vlag 'Hart van leefbaarheid' werkt de gemeente Schouwen-Duiveland samen met bewoners, organisaties en ondernemers aan het versterken van de leefbaarheid. Dit gebeurt onder meer door tijdelijk kleinschalige (burger)initiatieven te ondersteunen, waarna ze op enig moment zelfstandig verder kunnen.

In de strategische visie 'Tij van de toekomst' heeft de gemeente Schouwen-Duiveland een koers uitgezet tot 2040 met daarin stevige accenten op versterking van de economische ontwikkeling, maar ook anticiperen op de demografische trend van bevolkingsdaling, vergrijzing en ontgroening. Op economisch gebied is de recreatieve sector één van de belangrijkste dragers. Er wordt ingezet op behoud van kleinschalige bedrijven rondom toonaangevende bedrijven binnen de gemeente. Op het gebied van wonen wordt onder andere deeltijd wonen gestimuleerd als bijdrage aan het vergroten van de vestigingsfactor van de regio. Een deeltijdbewoner heeft een vaster leefpatroon in een buitengebied/recreatiegebied dan de traditionele vakantieganger. Een belangrijke ontwikkeling in de zorgsector is de revalidatie van zieken in zorghotels. Schouwen-Duiveland zet in op deze nieuwe vorm van zorg economie.

De provincie Zeeland legt de regie wat betreft woningbouw en voorzieningen neer bij de regio's, omdat op dat niveau de afweging moet plaatsvinden. In het geval van Tholen en Schouwen-Duiveland betreft het één gemeente. De provincie geeft hierbij een kwantitatief en kwalitatief kader mee waaraan de regio's moeten voldoen. Dit moet leiden tot regionale woningbouwprogrammeringen en regionale masterplannen voorzieningen. De provincie zal de totstandkoming hiervan waar nodig ondersteunen.

Convenant demografische transitie Zeeland

In goed samenspel met het ministerie van BZK werken provincie en betrokken gemeenten aan een convenant gericht op de aanpak van de demografische verandering. Het convenant betreft de regio's Zeeuws-Vlaanderen en Schouwen-Duiveland, waarbij de focus ligt op eerstgenoemde vanwege de grotere urgentie in die regio. Zowel Rijk als provincie erkent de opgaven waar de regio's zich mee geconfronteerd zien en willen daarover afspraken maken om initiatieven in de regio te bevorderen en te ondersteunen. In het convenant, dat medio 2012 wordt afgesloten, worden maatregelen opgenomen die onder andere ingaan op stimulering van economische vitaliteit en arbeidsmarkt, herstructurering van de woningvoorraad en voorzieningen. Het Rijk faciliteert daarbij onder andere ook het instrument van dialoogtafels om tot gemeenschappelijk herkenbare analyse te komen van de demografische verandering en maatregelen gericht op de aanpak daarvan.

Financiën

Voor 2012 hebben Gedeputeerde Staten € 1,9 miljoen gereserveerd voor de aanpak van bevolkingsdaling. Een substantieel deel daarvan wordt ingezet om de gevolgen van de demografische veranderingen op de woningmarkt aan te pakken. Op basis van een nog op te stellen uitvoeringsagenda leefbaarheid, bevolkingsontwikkeling en jeugd volgt nog provinciale besluitvorming over de middelen die voor dit dossier beschikbaar komen. Verder hebben Provinciale Staten in 2010 een bedrag van € 3 miljoen beschikbaar gesteld voor goedkope leningen aan particulieren die hun woning willen verbeteren. Rondom het project 'Aantrekkelijk Oostburg' heeft de provincie €1,5 miljoen bijgedragen aan het transformatieplan voor revitalisering van het centrumgebied in de gemeente Sluis. Het totale budget bedraagt echter € 5,2 miljoen en is opgebracht door overheden en externe fondsverstrekkers.

Rondom de aanpak van het primair onderwijs is voor het traject 'Naar kwaliteits- en bereikbaarheidsplannen' een bedrag van € 110.000 voorzien, opgebracht door Rijk, provincie, betrokken gemeenten, schoolbesturen en kennisinstellingen.

Masterplan Voorzieningen Zeeuws-Vlaanderen

In een door het Rijk ondersteund experiment, 'Masterplan voorzieningen Zeeuws Vlaanderen', zijn provincie en gemeenten in Zeeuws Vlaanderen in 2010 begonnen met de analyse en diagnose van de regionale voorzieningenstructuur. Dat de demografische verandering gevolgen zou hebben voor de voorzieningenstructuur was bekend, maar een regiobeeld van de opbouw en geografische spreiding van voorzieningen ontbrak en daarmee ook de basis voor beleidsscenario's voor een toekomstgericht voorzieningenniveau.

Nadat het Masterplan in juli 2011 werd afgerond, is gediscussieerd over mogelijke vervolgstappen om Zeeuws-Vlaanderen in 2031 over een toekomstbestendig en kwalitatief hoogwaardig voorzieningenniveau te laten beschikken.

In het voorjaar 2012 heeft de provincie een Masterclass regie georganiseerd, toegespitst op het thema voorzieningen. De masterclass was bestemd voor bestuurders van de Zeeuwse gemeenten die geconfronteerd worden met de gevolgen van bevolkingsdaling, vergrijzing of ontgroening.

In het voorjaar 2012 is per gemeente een bijeenkomst georganiseerd met burgers. Enerzijds om hen te informeren over de besluitvorming, anderzijds om af te tasten op welke manier burgers bij het vervolgproces kunnen worden betrokken. Minstens zo

belangrijk is de betrokkenheid van maatschappelijke organisaties bij het vervolgproces. Het creëren van draagvlak en betrekken bij de uitvoering staan daarbij centraal. Het gaat daarbij om de vraag welke bijdrage organisaties en instellingen kunnen leveren aan het proces en welke samenwerkingsmogelijkheden er voor de hand liggen. De komende periode wordt vooral benut om de stap van planvorming naar uitvoering te maken. Om dat proces te activeren en te sturen blijven de drie Zeeuws-Vlaamse gemeenten en de provincie Zeeland samenwerken in de vorm van een projectgroep en een stuurgroep.

Onderwijs

Primair onderwijs

Op 22 oktober 2010 is het rapport 'Onderwijs ons goed' over de dalende leerlingenaantallen in Zeeland gepresenteerd aan de Vereniging van Zeeuwse Gemeenten. Dit is een uitwerking van de adviezen voor een toekomstbestendig aanbod van primair onderwijs. Uit dit rapport van het Platform Primair onderwijs Zeeland (PPOZ) blijkt dat de basisscholen in Zeeland de komende jaren fors zullen krimpen. Naast de leerlingencijfers per gemeente is hier ook onderzoek gedaan naar de verschillende denominaties. Tevens worden in het rapport een aantal scenario's gepresenteerd en expliciet ingegaan op het behoud van kwalitatief goed onderwijs in de regio. In navolging van het rapport zijn Zeeuwse schoolbesturen met elkaar in gesprek over schaalvergroting van het onderwijsaanbod. Het PPOZ stelt samen met de gemeenten

Terneuzen, Sluis en Borssele en hun stakeholders een 'routekaart' op, een kwaliteits- en

bereikbaarheidsplan voor het Zeeuwse primair onderwijs. Dit plan krijgt vorm in een convenant ondertekend door de per regio betrokken partijen. Hierin is helder verwoord wat de stand van zaken van de betreffende onderwijsstructuren is, waar kansen en bedreigingen zitten op het gebied van onderwijskwaliteit, leerlingenaantallen, financiën, enzovoorts. Daarnaast wordt het proces beschreven dat doorlopen moet worden om een langetermijnvisie te ontwikkelen met alle betrokkenen. Andere Zeeuwse gemeenten hebben inmiddels interesse getoond voor deelname hieraan. Eind 2012 moeten de kwaliteits- en bereikbaarheidsplannen van de afzonderlijke gemeenten gereed zijn.

Voortgezet onderwijs

Als gevolg van de ontgroening van Zeeland zijn de leerlingaantallen in het VO, VMBO en MBO dusdanig teruggelopen dat het de kwaliteit en betaalbaarheid van het huidige onderwijsaanbod onder druk zet. In september 2011 is, in opdracht van de Onderwijs Autoriteit Zeeland, een extern onderzoek naar deze problematiek afgerond en zijn de bevindingen en toekomstscenario's voor het behoud en versterking van het Zeeuwse onderwijs neergelegd in het rapport 'De Zeeuwse uitdaging'. In juni 2012 komt het actieplan 'De handschoen opgepakt' beschikbaar, dat op basis van dit onderzoek is ontwikkeld. Het totale veld, dat wil zeggen het voortgezet onderwijs (met uitzondering van de Isaac Beekman Academy) en MBO instellingen werken hierin samen. Daarnaast wordt ook het bedrijfsleven betrokken om niet alleen mee te denken, maar nadrukkelijk ook mee te doen. De provincie Zeeland heeft het onderzoek naar de veranderende stromen in Zeeuwse opleidingen financieel mogelijk gemaakt.

In Schouwen-Duiveland wordt gewerkt aan de ontwikkeling van een campus waarin meerdere functies en activiteiten bijeen komen, om vanuit één complex een bijdrage te leveren aan het behoud van sociale cohesie en leefbaarheid.

Beroepsonderwijs, VMBO, MBO en HBO

Realisatie van de doelstellingen in het in maart 2010 verschenen rapport 'Kerend Tij' van de Commissie Taskforce Onderwijs vereist uitvoeringskracht op basis van samenwerking tussen onderwijsinstellingen, overheden en ondernemers (de 3 O's) onder regie van de Onderwijs Autoriteit Zeeland (vastgelegd in het door partijen ondertekende Handvest Kerend Tij). Concrete resultaten daaruit zijn onder andere de fusie van de twee Zeeuwse ROC-instellingen per 1 januari 2012, behoud van het Roosevelt Study Center (RSC) in Zeeland en structurele financiering van de Roosevelt Academy met ingang van 2012. In Schouwen-Duiveland zetten gemeente en ondernemingen voor het HBO en universitair onderwijs in op laboratoria, bijvoorbeeld het Kustlab en het Energielab. Daarin werken deze partijen intensief samen met de Landbouwuniversiteit Wageningen en Hogeschool Zeeland.

Mobiliteit

In het voorbereidingstraject voor de nieuwe concessie voor het openbaar vervoer is de doelstelling een zo hoog mogelijk openbaar vervoersniveau te realiseren op een zo klein mogelijke afstand tot de burger. Daarbij wordt specifiek gekeken naar de gevolgen van demografische veranderingen op de bereikbaarheid van voorzieningen. Bijzondere aandacht is er voor de doelgroepen jongeren en ouderen (65+). De nieuwe concessie start per januari 2015. De nieuwe OV-visie van de provincie is eind 2012 gereed.

Zorg en Economische Vitaliteit

De toenemende vergrijzing betekent dat met name in de zorgsector de behoefte aan zorg stijgt. Tegelijkertijd stijgt de uitstroom van zorgpersoneel (pensionering) en is er onvoldoende nieuwe instroom. Daarmee dreigt een tekort te ontstaan op de arbeidsmarkt, met name aan goed gekwalificeerd, hoger technisch personeel. In de provincie wordt thans geëxperimenteerd met efficiënte toepassingen van zorg, zoals integraal zorgaanbod en zorg op afstand.

De aanbeveling uit het SER-rapport "*Bevolkingskrimp benoemen en benutten*" (2011) om de productiviteit in de toerismesector te bevorderen is opgepakt. In 2011 is de productiviteitsladder uitgevoerd voor de gemeente Sluis. Dat is een instrument om via vragen en gegevens te achterhalen hoe het is gesteld met de financiële prestaties en de inzet van productiviteitsinstrumenten door bedrijven in de regio. De resultaten daaruit worden vergeleken met gangbare bedrijfseconomische normen en het landelijk gemiddelde. Op basis daarvan worden aanbevelingen gedaan ter verbetering van de productiviteit. Rondom leeftijdsbewust personeelsbeleid is er de tweejaarlijkse organisatie van de Conferentie 'Grijs en Groots', waarbij de Grijs en Groots Award wordt uitgereikt.

Op 8 maart 2012 heeft de SER Zeeland in samenwerking met BZW (Brabants Zeeuwse Werkgeversvereniging), MKB Zeeland, FNV en CNV een conferentie georganiseerd over duurzame inzetbaarheid van senioren. Verder wordt de 'Economische Agenda Zeeland' samengesteld met alle stakeholders in de regio. Ingezet wordt op sterke sectoren, zoals de procesindustrie met maintenance, biobased economy, havens en logistiek, toerisme en recreatie.

Economische ontwikkeling, groei en innovatie is de centrale focus van het College van Gedeputeerde Staten in Zeeland. Samen met het MKB, BZW en andere maatschappelijke partners is nagedacht over sectoren, programma's en thema's voor een Zeeuwse economische agenda. Alle betrokken partijen werken de komende maanden aan het concreet maken van de gezamenlijke economische doelstellingen en ambities. In een expertbijeenkomst die voorjaar 2012 gehouden werd zijn de eerste contouren van de economische agenda in beeld gebracht. De provincie beoogt najaar 2012 de 'Economische Agenda Zeeland' gereed te hebben. Daarnaast wordt in 2012 gewerkt aan een 'Arbeidsmarktstrategie voor de Zeeuws-Vlaamse Kanaalzone', een instrument om op termijn voldoende gekwalificeerde medewerkers te kunnen werven voor alle sectoren van de arbeidsmarkt.

Projecten en experimenten 'Wonen' in Zeeuws Vlaanderen

In Zeeuws Vlaanderen zijn vier experimenten opgestart om de woningmarkt in de context van een dalende bevolking te verbeteren.

Open ruimten

Het experiment 'Open ruimten' heeft een rapport opgeleverd hoe om te gaan met ruimte in woonwijken die vrijkomt door sloop of leegstand.

Samenvoegen woningen

In het experiment 'Samenvoegen woningen' zijn de (on)mogelijkheden onderzocht van markt, regelgeving, aanbod en vraag bij het samenvoegen van particuliere woningen. Samenvoegen heeft voordelen, maar de nadelen zijn groot op financieel gebied. De Zeeuws-Vlaamse gemeenten hebben informatie en kennis paraat om potentiële samenvoegers te helpen. Ook is een goedkope lening mogelijk om mensen een financieel steuntje in de rug te geven.

Grensoverschrijdend wonen

Het experiment 'Grensoverschrijdend wonen' is gestart met het doel om Belgen te interesseren voor (structureel) leegstaande sociale huurwoningen in het Nederlandse deel van de grensstreek. Onderzoek in kader van dit experiment toont kansen aan, vooral voor Belgische huurders die in België niet, maar in Nederland wel onder de inkomensgrens voor sociale huur vallen. De druk op de sociale huurmarkt in Nederland is recent echter opgelopen waarmee de druk om leegstaande huurwoningen te vullen is afgenomen. Wel is inmiddels door het oplopend prijsverschil tussen de Zeeuws-Vlaamse en Belgisch-Vlaamse koopwoningmarkt een sterke toename van het aantal Belgische immigranten zichtbaar. De resultaten hiervan worden gemonitord. Ook wordt gekeken naar mogelijke juridische, fiscale en culturele barrières die Belgen zouden kunnen belemmeren in Nederland te gaan wonen.

KARWEI

Het experiment KARWEI (Krotten Aanpak Regionaal Woon ExperIment) is eind 2011 gestart als gezamenlijk project van provincie, Zeeuws Vlaamse gemeenten en de SEV voor de aanpak van verloederde particuliere panden en/of tuinen. Eigenaren worden aangespoord en gestimuleerd om hun onroerend goed te verbeteren door het leggen van contact en hulp bij eventuele sociale en financiële problemen die hebben geleid tot verloedering. Als stok achter de deur wordt het juridisch instrumentarium (aanschrijven) gehanteerd.

Aantrekkelijk Oostburg

Voor het project 'Aantrekkelijk Oostburg' werken Rijk, provincie en gemeente samen. Andere partners bij het project zijn Woningcorporatie Woongoed Zeeuws-Vlaanderen, Woonzorg Zeeuws-Vlaanderen, ondernemersvereniging Oostburg en Rabobank West Zeeuws-Vlaanderen. De nadruk van het project ligt op het weer aantrekkelijk maken van Oostburg als woon- en centrumkern voor de gemeente. Hiertoe wordt de woningvoorraad verkleind door sloop, samenvoegen en schrappen van nieuwbouw. Kwalitatief wordt in de woningvoorraad geïnvesteerd door eigenaren te stimuleren in hun woning te investeren. Versterking van het centrum vindt plaats door het concentreren van winkels in het centrumgebied, benutten van de kracht van plaatselijke ondernemers, stimuleren wijkondernemerschap en het betrekken van de bevolking bij een identiteitsstudie en de uitvoering ervan. Voor dit project wordt een beroep gedaan op Europese gelden voor interregionale samenwerking. Om de maatschappelijke kosten en baten van het project in beeld te krijgen wordt in 2012 een MKBA studie uitgevoerd.

4. Drenthe

In 2009 heeft de provincie Drenthe gezamenlijk met de anticipeerregio Oost-Drenthe (bestaande uit de gemeenten Aa en Hunze, Borger-Odoorn, Emmen en Coevorden) onderzoek laten doen naar de effecten van bevolkingsdaling voor de thema's wonen, voorzieningen, bereikbaarheid en arbeidsmarkt. Dit onderzoek vormde samen met de provinciale bevolkingsprognose, diverse woningmarktonderzoeken en de omgevingsvisie de basis voor het 'provinciale beleidsadvies Bevolkingsdaling' dat in maart 2011 is vastgesteld.

De uitwerking van het beleidsadvies bevolkingsdaling bestaat uit een generieke en een specifieke aanpak. De generieke aanpak is gericht op het vergroten en delen van kennis door onderzoek en experimenteren. De specifieke aanpak richt zich op het ontwikkelen van een gezamenlijke strategie voor Oost-Drenthe.

Generieke aanpak

Drie voorbeelden van experimenten:

- o project 'Zorgkracht in krimpgebieden' dat door de gemeenten Aa en Hunze en Borger-Odoorn wordt uitgevoerd. Hierin wordt gezocht naar de beste vorm van samenwerking tussen zorgaanbieders om het dreigend tekort aan zorgverleners het hoofd te bieden. Als zorg onderling kan worden afgestemd, is deze efficiënter en op de lange termijn ook rendabeler. Het ministerie van BZK, VWS en de Nederlandse Mededingingsautoriteit (NMa) werken mee aan dit experiment in het kader van het Interbestuurlijk Actieplan Bevolkingsdaling.
- o De provincie Drenthe is samen met de gemeente Aa en Hunze eind 2011 gestart met het project 'Vijf sterren samenwerking'. Het in stand houden van alle voorzieningen in de krimpregio is, gegeven de financiële en demografische ontwikkeling, een illusie. Maar wat kunnen bewoners zelf organiseren? Hoe kan een cluster van dorpen tot meer samenwerking komen? Deze vragen staan centraal in het project '*Vijf sterren samenwerking*' van de Brede Overleggroep Kleine Dorpen in Drenthe (BOKD). Het project loopt van oktober 2011 t/m mei

2012. Het beoogde resultaat is een uitrolbare methodiek voor samenwerking tussen dorpen en inzicht in de randvoorwaarden hiervoor.

- o Samen met Drentse schoolbesturen is zomer 2011 het project 'Onderwijs en krimp' gestart. In een situatie van bevolkingsdaling en ontgroening dreigen steeds meer basisscholen in Drenthe onder de opheffingsnorm te komen. Peuterspeelzalen lopen leeg en sluiten de deuren. Het Drentse centrum voor maatschappelijke ontwikkeling STAMM ging in de periode juli 2011 – april 2012 bij alle 12 Drentse gemeenten na hoe deze ontwikkeling verloopt. De problematiek van bevolkingsdaling concentreert zich weliswaar in Oost-Drenthe, maar ontgroening is in heel Drenthe aan de orde. Doel van het onderzoek is om zicht te krijgen op de knelpunten waarmee deze voorzieningen (basisonderwijs, peuterspeelzalen, kinderopvang en BSO) als gevolg van bevolkingsdaling en ontgroening te maken krijgen en om mogelijke oplossingsrichtingen te benoemen.

Specifieke aanpak

Op het vlak van de gezamenlijke strategieontwikkeling werkt de provincie samen met de vier gemeenten aan een gezamenlijke krimpagenda om te anticiperen op demografische ontwikkelingen. Deze agenda zal de visie, ambitie, planning en de benodigde financiële middelen weergeven. De basis van de agenda bestaat uit de thema's sociale en economische vitaliteit, wonen, voorzieningen, bereikbaarheid en zelfredzaamheid/burgerkracht. Het ministerie van BZK ondersteunt de regio (provincie en gemeenten) vanaf april 2012 met de verdere uitwerking van deze agenda. De uitwerking van deze krimpagenda is één van de uitvoeringsstrategieën van de EO-Wijersprijz (zie box onder paragraaf ruimte in hoofdstuk 3).

Vooruitlopend op de krimpagenda stellen enkele Oost-Drentse gemeenten in 2012 samen een regionale woonvisie en een regionaal voorzieningenplan op. Een onderzoek naar de beweegpatronen van de inwoners van de gemeenten moet antwoord geven op de vraag waar inwoners van de verschillende kernen hun voorzieningen betrekken. Inzicht in de beweegpatronen van de eigen inwoners richting de voorzieningen, visueel gemaakt met overzichtelijke kaarten, ondersteunt het proces van het maken van keuzen voor de gemeentelijke besluitvorming en de uitleg hiervan aan de inwoners.

Provinciaal kader

In 2010 is de provinciale Omgevingsvisie vastgesteld. Om deze visie te implementeren is gestart met het opstellen van drie gebiedsagenda's voor de regio's Noord, Zuidwest en Zuidoost-Drenthe. De opgave in Zuidoost-Drenthe is het vergroten van de sociaal-economische weerbaarheid bij een krimpende en van samenstelling veranderende bevolking. Vanuit de thematiek bevolkingsdaling/demografie zullen de opbrengsten uit de krimpagenda worden verankerd in de gebiedsagenda Zuidoost-Drenthe en de Ruimtelijke-economische visie Noord-Nederland.

De provincie Drenthe beoogt partijen bijeen te brengen om samen de gebiedsopgaven te realiseren. Dit om te voorkomen dat individuele gemeentelijke ontwikkelingen tot negatieve effecten leiden op een hoger schaalniveau. De rol van de provincie verschilt per beleidsveld. Zo heeft de provincie wettelijke bevoegdheden op het gebied van wonen en bereikbaarheid. Op terreinen waarvoor primair gemeenten of maatschappelijke organisaties verantwoordelijk zijn, zoals voorzieningen en onderwijs, draagt de provincie bij met kennis en experimenten als basis voor gemeentelijke besluitvorming. De

provincie ondersteunt gemeenten op deze terreinen alleen wanneer gemeente(n) hierom vragen.

Naast provincie en gemeenten zijn vele andere partijen, waaronder de woningcorporaties, schoolbesturen en maatschappelijke instellingen zoals STAMM CMO en de BOKD, actief beleid aan het formuleren en uitvoeren. Ter illustratie heeft de grootste Drentse woningcorporatie Lefier in november 2010 het rapport 'Groeï en krimp in het Noorden' opgesteld. In dit rapport wordt de visie bepaald en vertaald in een aantal beleidsopgaven.

Europa

De provincie heeft in december 2011 EU-subsidie ontvangen voor het project iAge (e-Inclusion in Ageing Europe). Binnen iAge gaat de provincie onderzoeken hoe ICT-toepassingen gebruikt kunnen worden om de leefbaarheid en de economische vitaliteit van krimpgebieden op peil te houden. Te denken valt aan zorg op afstand via breedband internet of het betrokken houden van gepensioneerden bij de arbeidsmarkt via social media. Het project is een internationaal samenwerkingsverband van enkele landen rondom de Noordzee. Binnen Drenthe zijn de gemeente Aa en Hunze, de Hanze Institute of Technology (HIT) en STAMM CMO betrokken bij het project.

Financiën

Met de vaststelling van het beleidsadvies Bevolkingsdaling is voor 2011 een budget van € 300.000 en voor 2012 € 250.000 beschikbaar gesteld voor de speerpunten, experimenten, kennisontwikkeling/deling en de ontwikkeling van een gezamenlijke strategie. Naast deze inzet is ervoor gekozen om bij de ISV-3 middelen, voor de periode 2010 – 2014, het budget voor de stedelijke vernieuwing (€ 7 mln.) onder ander in te zetten in krimp- en andere prioritaire gebieden. In het voorjaar van 2010 is door de Provinciale Staten van Drenthe de motie Vitaal Platteland aangenomen. Met deze motie wordt een budget van € 25 miljoen gereserveerd voor het sociaal-economisch vitaliseren van het Drentse platteland.

5. Fryslân

Twee Friese regio's zijn aangewezen als Anticiperregio Krimp in het landelijke beleid:

- Noordwest Fryslân (gemeenten Het Bildt, Franekeradeel, Littenseradiel, Menameradiel, Harlingen, Leeuwarderadeel) en
- Noordoost Fryslân (gemeenten Dongeradeel, Dantumadiel, Kollumerland c.a., Achtkarspelen, Tytsjesteradiel en Ferwerderadiel).

De provincie vervult een regisserende, coördinerende, stimulerende en faciliterende rol bij krimp. De basis voor de provinciale aanpak van de demografische ontwikkelingen in de provincie Fryslân is gelegd in het rapport 'Krimp en groei, demografische veranderingen in de provincie Fryslân'(12 januari 2010). Een groot aantal partijen (waaronder overheden, woningcorporaties, zorg- en onderwijs en Kamer van Koophandel) heeft de gezamenlijke beleidsopgave onderschreven en hiermee is de Friese krimpbeweging 'Fan mear nei better' in gang gezet.

In de 'Menukaart 2011-2013' geeft de provincie aan wat de inzet is:

- vergroting en verspreiding van kennis, agendering en bewustwording, onder meer via het Kennisknooppunt Krimp Noord-Nederland en de organisatie van masterclasses gericht op onderwijs en wonen, arbeidsmarkt, zorg en leefbaarheid;
- facilitering van de planmatige en integrale aanpak van de demografische ontwikkelingen in de regio's (in Fryslân worden 5 plattelandsregio's onderscheiden), wat moet leiden tot streekagenda's; de planmatige aanpak voor de twee anticepeerregio's wordt ook ingezet voor de andere 3 regio's;
- stimulering van krimpgerelateerde transformatie en herstructurering van het bebouwd gebied (wonen, bedrijventerreinen);
- bevordering van de bereikbaarheid van het platteland in een situatie van bevolkingsdaling.

Regio Noardwest Fryslân

Qua bevolkingsdaling, vergrijzing en verdunning van huishoudens verkeert de regio Noardwest Fryslân in de overgangsfase van bewustwording naar (gezamenlijke) visievorming. De provincie beoogt met de 8 betrokken gemeenten (Het Bildt, Frankeradeel, Menaldumadeel, Leeuwarderadeel, Littenseradeel, Boarnsterhim, Harlingen en Leeuwarden) in 2012-2013 met ondersteuning van het Rijk een 'Streekagenda Noardwest Fryslân' voor de periode 2014-2020 te ontwikkelen, met daarbij een uitvoeringsprogramma van concrete acties en projecten die passen bij de regionale karakteristiek. De thema's bevolkingsdaling, wonen en leefbaarheid komen daarin nadrukkelijk aan de orde, naast onder meer landbouw en sociaaleconomische ontwikkeling.

In 2012 wordt in het kader van de ontwikkeling van de Streekagenda, de toekomstige samenwerking tussen de 8 gemeenten en meest betrokken maatschappelijke organisaties vormgegeven en in 2013 politiek-bestuurlijk georganiseerd. Aan deze samenwerking zal een samenwerkingsovereenkomst ten grondslag liggen, mogelijk in de vorm van een convenant afgesloten tussen provincie, gemeenten en meest betrokken maatschappelijk organisaties.

Noordoost Fryslân

In de anticepeerregio Noordoost Fryslân is een proces gestart om te komen tot een goede diagnose, analyse en mogelijke interventies. De provincie en het Rijk faciliteren, zorgen voor kennisdeling en denken mee in het proces. Zorgpartijen, onderwijs, bedrijfsleven en woningbouwcoöperaties, overheden en marktpartijen hebben aangegeven wat zij op dit moment al doen om te anticiperen op de veranderende demografische omgeving, en wat zij zien als kansen en/of bedreigingen: bijvoorbeeld het initiatief van de gemeente Ferwerderadiel om verschillende stromen personenvervoer op het platteland te combineren. De Kamer van Koophandel heeft onderzoek gedaan naar de cottage industrie in de gemeente Dongeradeel, een branche die krimpproof is en die een opmerkelijke groei doormaakt.

De regio Noordoost Fryslân heeft in 2009 een 'Masterplan' opgesteld waarin de koers is bepaald op ruimtelijk en sociaaleconomisch gebied. Dit plan beschrijft de sociaaleconomische uitdagingen waar het gebied voor staat, ook in relatie met bevolkingsdaling, en welke ontwikkelingen nodig zijn om het gebied verder te ontwikkelen met bijvoorbeeld een voorzieningsverspreidingsplan en afspraken over het ontwikkelen van bedrijventerreinen. Uit dit plan blijkt dat intensieve samenwerking op regionale schaal

door gemeenten, provincie en maatschappelijk veld nodig is om de gezamenlijke ambitie te bereiken.

Het Masterplan is in 2011 vertaald naar concrete projecten die bijdragen aan de versterking van de regio en de keuzes die daarbij noodzakelijk zijn. De Agenda Netwerk Noord-Oost (ANNO) geeft richting aan deze keuzes, via prioritaire projecten en thematische ontwikkeltrajecten (zie kader)

Prioritaire projecten bevolkingsdaling

Duurzaam beschermde dorpsgezichten Dongeradeel

Doorbreken negatieve ontwikkelingsspiraal dorpen in Dongeradeel via verbetering woonkwaliteit in vier beschermde dorpsgezichten, oprichting van Dorpsontwikkelingsmaatschappijen.

Clusterkernen Kollum – Buitenpost

Deze twee kernen hebben een regionale functie en liggen vlak bij elkaar. Beoogd wordt een compleet pakket aan voorzieningen in stand te houden.

Digitalisering- glasvezel in Achtkarspelen

Glasvezel aansluiting in het project klasseglas

Convenant bedrijventerreinen

Uitvoering van de regionale afspraken over beschikbaarheid van voldoende ruimte voor bedrijven en een zorgvuldiger ruimtegebruik.

Thematische ontwikkeltrajecten

Regionale afstemming voorzieningen

Behouden/realiseren van kwalitatief goede voorzieningen die exploitabel zijn, toekomstbestendig en passend bij de toekomstige samenstelling en omvang van de bevolking van de regio.

Digitalisering- digitale agenda Fryslân

Visieontwikkeling op de kansen die verglazing van de regio biedt om de leefbaarheid in breedste zin in stand te houden/te verbeteren. Samenwerken met marktpartijen om deze kansen optimaal te benutten.

Ontwikkelen sterke zorgsector

Voor behoud van een sterke, toekomstbestendige zorgsector in Noordoost Fryslân is een gezamenlijke (visionaire) aanpak van zorgverzekeraars/zorgkantoren samen met overheid en zorginstellingen noodzakelijk. Dit project voorziet in het opstellen van een toekomstvisie met uitwerkingsplan.

Aanpak ambities Leren en Werken

Verbetering van de aansluiting tussen arbeidsmarkt en onderwijs. De jeugd interesseren voor werk in de eigen regio.

Al deze gegevens zijn verwerkt in het startdocument Noordoost Fryslân. De conclusie is dat er een duidelijk gevoel van urgentie is in de regio. De partijen zien de meerwaarde van samenwerking. Op sectoraal vlak vindt al een veelheid van projecten plaats. Met de ANNO als vertrekpunt wordt binnen dit proces gewerkt aan een uitvoeringsprogramma voor onderdelen die nog niet zijn opgenomen in de ANNO, bijvoorbeeld de herstructureringsopgave en de particuliere woningvoorraad. Voor bestaande trajecten kunnen doorbraken worden bereikt met verbeterde samenwerking. Op 12 april 2012 is het startdocument besproken in de regio tijdens de regiotafel (dialoogtafel) in Damwoude. Deze bijeenkomst geeft richting aan het vervolgtraject en bindt partijen aan het proces.

Financiering

Voor de uitvoering van de agenda voor Noordoost Fryslân hebben de gemeenten gezamenlijk voor de komende vier jaar € 30 miljoen op de begroting staan. In het coalitieakkoord van Fryslân en bijbehorend uitvoeringsprogramma 'Koersfêst mei nij realisme' is de ANNO benoemd als een bijzonder geval van gebiedsgerichte versterking

van de regionale economie. Om die reden en vanwege de waardering voor de intensieve regionale samenwerking is een bijdrage van € 22,7 miljoen aan de uitvoering van ANNO in de provinciale begroting 2012 opgenomen. Uitgangspunt voor de financiering is dat 1/3 deel van de financiering door derden wordt geleverd. Dit deel wordt op projectniveau ingevuld. Gedacht moet worden aan het Waddenfonds, particuliere investeerders, Europese subsidies en bijdragen van lokale organisaties.

Regie provincie op woon en werkfuncties

Op bovenregionaal niveau regisseert de provincie de programmering van woon- en werkfuncties. Het streekplan Fryslân 2007 bevat nog planningsconcepten vanuit groei, hoewel de aankondiging van dalende programma's al werd gedaan. Op basis van de Coalitieakkoorden 2007 en 2011 is de uitvoering van het streekplan veel meer gericht op het ombuigen van groeibeleid naar kwaliteitsbeleid. Die ombuiging heeft geresulteerd in nadere afspraken met alle regio's, ook met de regio's die niet liggen in de anticipeergebieden, maar al wel te maken hebben met afnemende programma's.

o Woningbouw:

- regionale en intergemeentelijke afspraken over woningbouwprogramma's 2008, waarin een gemeentelijke inzet over 35.000 woningen is omgezet in afspraken over 19.000 woningen in de periode 2008-2016;
- in 2012 worden de afspraken geëvalueerd en geplaatst in het licht van de meer recente prognoses; inzet is om het afgesproken programma tot 2016 door te trekken tot 2020.

o Bedrijventerreinen:

Regionale afspraken voor de programmering van bedrijventerreinen, inclusief herstructurering en agendering van afspraken over afstemming van de uitgifte. Binnen de met het Rijk afgesproken provinciale ruimte hebben de afspraken met de regio's geresulteerd in het schrappen van 350 hectare aan beoogd bedrijventerrein tot 2021. De programmering van wonen en werken is juridisch geborgd in de provinciale Verordening Romte. Daarin is geregeld dat de bestuurlijke afspraken, vervat in (gemeentelijke) woonplannen en (intergemeentelijke) bedrijventerreinenplannen sturend zijn voor de juridische mogelijkheden van nieuwe capaciteit in ruimtelijke plannen.

o Detailhandel

Het Streekplan Fryslân en de Verordening Romte bevatten zeer beperkte mogelijkheden voor toevoeging van detailhandelaars buiten de kernwinkelgebieden, vooral waar het gaat om de branches die thuishoren in die kernwinkelgebieden. Voorzien was een zeer beperkte groeirimte.

o Kantoren

Beoogd wordt om in 2012 met de Friese F4-gemeenten Leeuwarden, Smallingerland, Sneek en Heerenveen nadere afspraken te maken over de programmering van kantoren, met als basis de in afronding zijnde EIB-berekeningen. Ook die afspraken zullen de basis vormen voor de toepassing van de Verordening Romte, waar het gaat om nieuwe toevoegingen van kantoorruimte. Opgave zal zijn om over voornemens/plannen voor circa 200.000 m² bruto vloeroppervlak nadere kwalitatieve en kwantitatieve afspraken te maken, inclusief transformatie/herstructurering, bij een verwachte markt vraag aan de bovenkant van minder dan 100.000m² tot 2020 en krimp daarna.

Naast de experimenten in de anticipeerregio's in Fryslân in het kader van het interbestuurlijk experimentenprogramma (zie bijlage 4) zijn er een scala aan projecten en pilots in de regio. In Noordoost Friesland is bijvoorbeeld 'De Gouden Driehoek' een initiatief waarin het bedrijfsleven, onderwijs- en overheidsinstellingen samenwerken om te zorgen dat er minder jongeren uit het gebied wegtrekken, waardoor het aanbod van werknemers constant blijft. Het project zorgt voor een betere vraag en aanbod van schoolverlaters in de regio en interesseert jongeren voor een baan in de eigen regio. Uit een brede enquête onder werknemers is gebleken dat er in twee sectoren actie nodig is om een betere afstemming te krijgen tussen vraag en aanbod: techniek en de zorg.

6. Gelderland

De anticipeerregio Achterhoek bestaat uit de gemeenten Aalten, Bronckhorst, Berkelland, Doetinchem, Montferland, Oude IJsselstreek, Oost Gelre en Winterswijk. Deze acht gemeenten stelden eind 2011 de 'Achterhoek Agenda 2020' vast, een levend document dat ruimte biedt aan veelsoortige projecten. Vanaf 2012 is deze agenda in de fase van programmering en uitvoering. Er is een eerste aanzet voor een investeringsagenda gemaakt die in een latere fase verder wordt uitgewerkt. Nu gaat alle aandacht uit naar het SMART formuleren van doelstellingen van projecten en vooral de concrete uitvoering hiervan.

Ongeveer 150 bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden ondertekenden eind 2011 het 'Convenant Achterhoek 2020'. Tot de ondertekenaars behoorden koepelorganisaties als VNO-NCW Achterhoek, Industriële Kringen van MKB-bedrijven, de samenwerkende woningcorporaties en grote instellingen op het gebied van zorg en welzijn, onderwijs en cultuur.

In de Agenda 2020 wordt de verwachte daling van de beroepsbevolking als een bepalende factor gekenschetst, die grote gevolgen kan hebben voor onder andere de economische vitaliteit. Ook beschrijft de Agenda 2020 de gevolgen van de ontgroening en vergrijzing op het voorzieningenniveau van de regio zoals onderwijs, zorg & welzijn, cultuur en sport.

De Agenda 2020 benoemt de noodzaak om de arbeidsmarkt flexibeler te maken door de ontwikkeling van vraaggerichte opleidingen, een betere afstemming van vraag en aanbod en het op peil houden of vergroten van het arbeidsaanbod via opleiding en ontwikkeling. Regiomarketing wordt gezien als belangrijk instrument om werkenden aan de regio te binden en afgestudeerde ex-Achterhoekers te verleiden terug te keren naar de regio.

Het ministerie van BZK heeft in een 'Agreement of support' aangegeven de Achterhoek te ondersteunen bij de uitwerking van het convenant in een uitvoeringsovereenkomst. Het ministerie zet daarvoor kennis en ambtelijke en instrumentele ondersteuning in. Dit heeft inmiddels onder meer geleid tot een pilotproject om (met gebruikmaking van het bureau Rijksbouwmeester) te onderzoeken hoe de winkelcentra van drie kernen in de Achterhoek hun identiteit kunnen versterken. Ook wordt gekeken naar de vraag welke grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden kunnen bijdragen aan de aanpak van demografische ontwikkelingen aan beide zijden van de grens. Uitgangspunt bij deze samenwerking zijn de raakvlakken van de visiedocumenten van de beide grensregio's.

De gemeenten hebben in de Regionale Woonvisie uit 2011 afspraken gemaakt over het terugbrengen van de woningbouw van 14.000 tot 5.900 woningen (netto groei). Met steun van de provincie wordt in 2012 onderzoek verricht naar de vraagkant op de woningmarkt en wordt een regionale monitor opgezet. Dit kan meer inzicht bieden in de beste locaties voor toekomstige (beperkte) nieuwbouw van woningen.

De provincie stimuleert voorts de aandacht voor het opplussen van bestaande woningen voor ouderen. In verband met de vergrijzing neemt de vraag naar geschikte ouderenwoningen namelijk toe, terwijl de (beperkte) nieuwbouw niet voldoende mogelijkheden biedt om daarin te voorzien.

Voorts blijkt in een aantal gebieden de leefbaarheid onder druk te staan. Dit uit zich in de leegstand van winkels (onder andere Neede) en een onrendabele exploitatie van bijvoorbeeld scholen (bijna alle gemeenten) en zwembaden (Bronckhorst). Omdat de herstructurerings- en transformatieopgave die hieruit volgt het vermogen van de lokale actoren overstijgt, ondersteunt de provincie hen daarbij met kennis, procesondersteuning en soms met investeringen. Aangezien het ISV-3 budget nagenoeg is uitgeput, werkt de provincie momenteel aan een plan om eigen middelen in te zetten voor herstructurering en transformatie, met inbegrip van de verdunningsopgave op de woningmarkt en de markt voor (commercieel) vastgoed.

Over de beheersing van het aantal bedrijventerreinen zijn in 2011 afspraken gemaakt. In totaal schraptten de gemeenten 120 hectare (circa 30%) van de geplande bedrijventerreinen. Het project 'Marketingcampagne' wil in 2012 5.000 Achterhoekse burgers en 200 bedrijven aan zich binden. In de "Regionale Woonvisie" is een budget opgenomen voor onderzoek naar de financiële consequenties wanneer bouwplannen niet doorgaan.

Activiteiten en plannen in 2011, 2012 en verder

Versillende projecten op het gebied van innovatie, arbeidsmarkt en duurzame economie zijn thans in uitvoering of starten nog in 2012. Te noemen zijn: 'Fieldlab Zorg', marketingcampagne 'Echt Achterhoek', de Achterhoekse Groene Energie Maatschappij (AGEM) en Biogasnetwerk Achterhoek. Voorts zijn er projecten ontwikkeld op het gebied Slim en snel verbinden, zoals Versterking spoorverbinding Arnhem-Winterswijk, Verbeterslag A18 en de digitale ontsluiting van de Achterhoek via glasvezelkabel. Projecten op het gebied van Vitale leefomgeving zijn: 'Verduurzaming bestaande woningvoorraad', 'Kernen op zoek naar hun unieke kwaliteiten', 'Fact finding toekomst voorzieningen', 'Gezondheid en zelfmanagement' en 'Vernieuwende sportarrangementen'. Projecten op het gebied van Kansrijk Platteland zijn: 'Parels en rivieren', 'Toeristische infrastructuur' en 'Cultuurhistorische parels'. Bij de meeste van deze projecten zijn naast de overheden ook burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties betrokken.

7. Noord-Brabant

Demografische ontwikkelingen en alles wat hiermee samenhangt, zijn al langere tijd onderwerp van (regionale) discussies in Noord-Brabant. Brabant breed en in lijn met de provinciale Structuurvisie Ruimtelijke Ordening vormen de demografische ontwikkelingen

ook de komende tijd één van de centrale onderwerpen voor de regionale agenda. Hierbij gaat het er in eerste instantie (nog steeds) om de bewustwording over het veranderend demografische perspectief te (blijven) vergroten. In lijn hiermee is het van belang in regionaal verband de (mogelijke) effecten van de aanstaande demografische ontwikkelingen (verder) in beeld te brengen en gezamenlijk te werken aan het verkennen en ontwikkelen van regionale strategieën, gericht op het tijdig inspelen op en het begeleiden van de demografische omslag.

De afnemende groei en vervolgens daling van de bevolking zal voor vele beleidsterreinen in Noord-Brabant grote gevolgen hebben. Juist daarom ook is 'demografie' een onlosmakelijk onderdeel van de 'Agenda van Brabant' (2010). Hierbij zijn vooral ook de aan bevolkingsdaling voorafgaande (sterke) veranderingen in de leeftijds- en huishoudenssamenstelling van de bevolking van belang. Daarbij springen vooral de afname van de potentiële beroepsbevolking (effecten op de arbeidsmarkt), evenals de sterke toename van het aantal ouderen (effecten op de zorgmarkt) in het oog. Maar ook de aansluiting van vraag en aanbod op de regionale woningmarkt, de invloed van bevolkingsdaling op de gemeentelijke financiën (opbrengsten grondbedrijf en inkomsten uit lokale belastingen) en op de samenstelling en betaalbaarheid van het voorzieningenpakket (leefbaarheid) spelen hierbij een voorname rol. Daarnaast valt de toenemende regionale verscheidenheid met betrekking tot de demografische ontwikkelingen op. Naast gebieden met groei – vooral de meer stedelijke gebieden – zullen er meer ontspannen gebieden zijn en gebieden met bevolkingsdaling.

Anticipeerregio West-Brabant

Het gebied tussen ruwweg Bergen op Zoom en Breda (West-Brabant) is een anticipeerregio. Het bestaat uit 19 gemeenten: Woensdrecht, Bergen op Zoom, Steenbergen, Moerdijk, Halderberge, Roosendaal, Rucphen, Zundert, Etten-Leur, Alphen-Chaam, Baarle-Nassau, Breda, Oosterhout, Drimmelen, Werkendam, Woudrichem, Aalburg, Geertruidenberg en Tholen.

In dit gebied is in 2011 het project 'Kansen voor de regio – tijdig inspelen op een ander demografisch perspectief voor West-Brabant' gestart. Hierin brengen de samenwerkende gemeenten samen met maatschappelijke partners de gevolgen van de demografische ontwikkelingen in beeld. Wat de bevolkingsontwikkelingen betreft is binnen de regio sprake van verschillende snelheden. Langs de randen is krimp al zichtbaar. In het stedelijk gebied groeit de bevolking veelal nog wel. De demografische omslag heeft tal van effecten, bijvoorbeeld op het terrein van leefbaarheid, wonen, werken en ruimte. De gemeenten zien unaniem het belang om tijdig in te spelen op deze trends, waardoor ook (nieuwe) kansen kunnen worden benut.

Het project bestaat uit vier fasen: bewustwording, beeldvorming/omvangbepaling, benoemen van oplossingsrichtingen en ontwikkeling van integraal beleid. Omdat demografische ontwikkelingen grote invloed hebben op de leefbaarheid in kleine(re) kernen is nadrukkelijk aansluiting gezocht bij het project 'Regionale aanpak Leefbaarheid West-Brabant'. Beide projecten zijn met een gezamenlijke 'Kick-off Leefbaarheid' op 30 september 2011 gestart.

Activiteiten 2011 en 2012

Het project 'Kansen voor de regio ...' bestaat uit verschillende deelactiviteiten. De bouwstenen, handelingsstrategieën en oplossingsrichtingen die deze activiteiten hebben

opgeleverd, moeten eind 2012 uitmonden in het Manifest 'Horizon 2040'. Dit manifest krijgt vanaf 2013 een vervolg via de uitwerking van concrete projecten.

De volgende projectonderdelen zijn te vermelden:

- Verkennende gesprekken

In 2011 zijn er gesprekken gevoerd met sleutelfiguren uit de regiogemeenten en tal van maatschappelijke instellingen om scherp te krijgen wat de gevolgen zijn van de demografische ontwikkelingen. Dit heeft geresulteerd in een groslijst van gevolgen en hiermee samenhangende opgaven voor de regio.

- Gebiedsgerichte werkateliers

De uitkomsten van de verkennende gesprekken vormden de basis voor drie gebiedsgerichte werkateliers, die in de subregio's Land van Heusden en Altena, West-Brabant-West en Breda en ommeland hebben plaatsgevonden. Aan de ateliers hebben gemeenten, provincie, woningcorporaties, zorginstellingen, welzijnsorganisaties en onderwijsinstellingen deelgenomen. In de gebiedsateliers zijn verschillende handelingsstrategieën uitgewerkt op terreinen als transformatie van de woningvoorraad, investeren in de openbare ruimte/groene kwaliteit, concentratie/bundeling of juist herhuisvesting van voorzieningen, mobiliteit en (collectief) openbaar vervoer, innovatie, scholing/werkgelegenheid en branding/promotie.

- Congres 'Groei'pijn

In maart 2012 organiseerde de Regio West-Brabant het congres 'Groei'pijn, bewegingen of kansen voor de regio - Bouwen aan een nieuw demografisch perspectief voor West-Brabant'. Het thema leefbaarheid vormde de rode draad in het congres. Aan de hand van de jongste provinciale bevolkings- en woningbehoefteprognose zijn actuele trends en ontwikkelingen geschetst. Ook is een tweetal rapporten gepresenteerd: 'Bouwstenen voor het manifest 2040' en 'Naar een bovenlokale aanpak leefbaarheid in West-Brabant'. In deze rapportages zijn de gevolgen van demografische veranderingen voor de woning- en arbeidsmarkt, de leefbaarheid van kernen, de zorg en de bereikbaarheid van voorzieningen in beeld gebracht.

8. Noord-Holland

De Kop van Noord-Holland is een anticipeerregio, waar in de afgelopen jaren al sprake is van bevolkingsdaling. De regio bestaat uit de gemeenten Den Helder, Hollands Kroon, Texel, Harenkarspel, Schagen en Zijpe. De laatste drie gemeenten gaan per 1 januari 2013 fuseren. Hollands Kroon is na fusie per 1 januari 2012 ontstaan als fusie van de gemeenten Niedorp, Anna-Paulowna, Wieringen en Wieringermeer.

Regionale gebiedsagenda en vitalisering van de economie

In 2010 verscheen het advies van de Commissie Deetman/Mans over de regio Kop van Noord-Holland en specifiek de gemeente Den Helder. De commissie gaf aan dat er economische kansen liggen in de regio na het verminderen van de marineactiviteiten. Het advies van commissie Deetman/Mans heeft geleid tot een stuurgroep onder leiding van de Commissaris der Koningin die voorjaar 2012 een 'regionale publieke uitvoeringsagenda' heeft opgesteld. Het Rijk was in een adviserende rol met een vertegenwoordiging in de stuurgroep nauw betrokken bij deze agenda. Als reactie op het niet doorgaan van het project Wieringerrandmeer is de Commissie Dwarshuis ingesteld.

Deze commissie heeft in het najaar van 2011 haar advies 'Kop op de kaart' aan het college van Gedeputeerde Staten aangeboden. Het college heeft op basis van dit advies een programma opgesteld wat betreft de ruimtelijke aspecten onder de naam 'Ruimtelijk programma Kop op de Kaart'. Dit programma is integraal onderdeel van de 'Publieke uitvoeringsagenda ruimtelijk economische structuurversterking Kop van Noord-Holland' opgesteld door de stuurgroep. Deze uitvoeringsagenda wordt in de loop van 2012 vastgesteld door provincie en gemeenten. De provincie vervult voor de Kop van Noord-Holland hierin een trekkersrol.

In deze publieke uitvoeringsagenda wordt een groot aantal economisch/ruimtelijke activiteiten concreet benoemd, met een fasering (2012 en 2013), een verantwoordelijk bestuurder en een concrete agenda. De publieke uitvoeringsagenda richt zich vooral op de publieke taken (ruimtelijke ordening, bereikbaarheid en leefbaarheid) die leiden tot verbetering van randvoorwaarden voor economische bedrijvigheid. De overheden zoeken daarbij samenwerking met bedrijven en maatschappelijke partners binnen en buiten de regio. De agenda is gebaseerd op een breed gedragen bewustwording dat toenemende specialisatie, internationale concurrentie en demografische veranderingen noodzaken tot bovengemeentelijke samenwerking.

In het regionale beleid is de economische vitaliteit leidend. Deze is niet (meer) gericht op meer werkgelegenheid, maar op economische ontwikkeling in het perspectief van een krappe arbeidsmarkt. Het regionaal-economische beleid concentreert zich op versterking van vijf clusters die in de regio Noord-Holland Noord sterk vertegenwoordigd zijn: agribusiness, duurzame energie, maritieme ontwikkeling/offshore, het medische cluster en de vrijetijdseconomie. Vanuit deze clusters wordt de focus gericht op de relatie arbeidsmarkt en onderwijs, op kennis en innovatie en op duurzaamheid. Bij de uitwerking van de economische clusters is er een nauwe samenwerking met het bedrijfsleven en onderwijsinstellingen in de vorm van een board. Bij de clusters agribusiness en energie zijn deze boards al werkzaam. Naast de gebiedsagenda en deels overlappend daarmee zijn er het regionaal programma bedrijventerreinen en de regionale detailhandelsvisie. In 2012 vindt een herijking plaats van de behoefteraming voor de regionale bedrijventerreinen.

Een taskforce heeft met steun van het Rijk gewerkt aan het bevorderen van civiel medegebruik van de marinehaven van Den Helder. Het eindrapport van de taskforce is in april 2012 opgeleverd.

In 2012 is de Economische Agenda vastgesteld. Daarin is in het arbeidsmarktbeleid de focus gelegd op de aansluiting van de arbeidsmarkt en de stimulering van het onderwijs op de sterke regionale clusters. In voorbereiding is een regionale conferentie over de afstemming van het onderwijs op de regionale arbeidsmarkt in het noorden van de provincie. Daar zullen provincie, Rijk, onderwijsinstellingen en bedrijfsleven aan deelnemen.

Regionaal Actieprogramma Wonen

In 2010 is de provinciale Woonvisie vastgesteld, met de doelstelling realisatie van voldoende woningen met een passende woonkwaliteit in een aantrekkelijk woonmilieu. Centraal daarin staat regionale samenwerking om het woningaanbod op regionaal niveau af te stemmen en beleidsconcurrentie tussen gemeenten en leegstand op langere termijn te voorkomen. Daarom worden voor alle regio's regionale actieprogramma's wonen opgesteld. In het Regionaal Actieprogramma Wonen (RAP) werken provincie en

gemeenten samen aan een regionale visie op wonen. In 2012 worden de actieprogramma's vastgesteld. De betrokkenheid van de woningbouwcorporaties is tot nu toe beperkt. In de vervolgstappen voor de actieprogramma's zullen de corporaties wel nadrukkelijk betrokken worden.

Op het terrein van wonen verwacht de provincie op lange termijn geen groei van de woningbehoefte, omdat de beschikbare capaciteit in de toekomst groter is dan de verwachte vraag. De regio heeft afspraken gemaakt om die capaciteit te faseren en mogelijk te verminderen. In dit Actieprogramma en in de uitvoeringsagenda komen afspraken over een vraaggerichte invulling van de woningbouwopgave. De leefbaarheid, onder andere de beschikbaarheid van voldoende voorzieningen voor ouderen, is hierbij een relevante factor. Het RAP heeft vooralsnog een kwantitatieve basis en moet in 2012 nog verder worden uitgewerkt naar woningkwaliteit en woonmilieus. Belangrijke leidraad daarbij zal het onderzoek zijn naar het vraaggericht bouwen dat in 2012 zal worden uitgevoerd.

Regionale sociale agenda

Behoud en versterken van de leefbaarheid is een belangrijke notie van het provinciaal bestuur. De leefbaarheid is een van de pijlers in de door/met de regio op te stellen regionale sociale agenda die in 2012 verschijnt. Doelstelling is zoveel mogelijk maatschappelijke partners bij de agenda te betrekken. De regionale sociale agenda is in de eerste plaats een agenda van gemeenten en provincie. De invulling van de agenda zal primair vanuit de regio plaats vinden.

9. Overijssel

In de provincie Overijssel is er één anticipeerregio: Twente. Deze omvat de gemeenten Hellendoorn, Rijssen-Holtén, Hof van Twente, Haaksbergen, Enschede, Hengelo, Wierden, Borne, Almelo, Twenterand, Tubbergen, Dinkelland, Oldenzaal en Losser.

De provincie geeft expliciet aandacht aan de demografische verandering, vooral door bewustwording op gang te brengen en reacties op de demografische veranderingen in Overijssel uit te lokken. Uitgangspunt daarbij is: niet zelf doen, maar zorgen dat het gebeurt. Voortbouwend op de resultaten van de afgelopen twee jaar bevordert de provincie de coöperatieve samenwerking tussen alle partners in de regio.

De anticipeerregio Twente fungeert als proeftuin voor de beweging 'Samen Groeien'. Deze bestaat uit de actielijnen Nabuurschap 3.0, Coöperatie Nu, De Internationale Agenda, Stadskracht 3.0, Samenleving Straks en De Regionale Agenda. Zie <http://krimpoverijssel.ning.com>.

Binnen deze actielijnen zijn nu al de eerste resultaten bereikt. Belangrijkste resultaat is de regionale agenda in Twente met het eerste accent op wonen, die in april 2012 is vastgesteld. Deze agenda gaat primair over het verdeelvraagstuk en de kwaliteit van de bestaande voorraad en wordt in 2012 uitgewerkt tot een visie. Extra duw in de rug hierbij is de gezamenlijke visie van de Twentse woningcorporaties. Deze corporaties werken sinds 2012 samen aan een gezamenlijke programmering die rekening houdt met de demografische verandering. Medio 2012 komt er een financiële doorrekening van deze gezamenlijke strategie.

Een andere stimulans in Twente gaat uit van de Twente '12. Dit is een gemixte groep bestuurders die voor de demografische verandering een agenda hebben opgesteld en hebben afgesproken dit jaar met een visie en een programmering te komen voor wonen, werken en leven. De Twente '12, de corporaties – verenigd in de Vereniging WoOn – en de Twentse gemeentelijke woonbestuurders zullen elkaar in 2012 meerdere malen ontmoeten in hun weg naar een gemeenschappelijke visie. De Twente '12 vervult hierin een trekkende rol.

In december 2011 heeft de Rekenkamer Oost-Nederland de verkenning 'Met het oog op morgen' uitgebracht. De Rekenkamer adviseert daarin de provincie de krimpproblematiek te ondersteunen met maatwerk, bevordering van lokale bewustwording en het scheppen van ruimte voor innovatie en lokaal/regionaal initiatief. Met het traject 'Samen Groeien' geeft de provincie gericht een antwoord op dit Rekenkamerrapport.

10. Zuid-Holland

In Zuid-Holland zijn zes anticipeerregio's:

- Goeree-Overflakkee (gemeenten Overflakkee, Middelharnis, Dirksland, Goederee)
- Voorne-Putten (gemeenten Westvoorne, Brielle, Hellevoetsluis, Bernisse, Spijkenisse)
- Hoeksche Waard (gemeenten Oud Beijerland, Korendijk, Strijen, Cromstrijen, Binnenmaas)
- Krimpenerwaard (gemeenten Bergambacht, Nederlek, Ouderkerk, Schoonhoven, Vlist)
- Alblasserwaard/Vijfheerenland (gemeenten Gorinchem, Graafstroom, Hardinxveld/Giessendam, Giessenlanden, Zederik, Leerdam, Liesveld, Nieuw Lekkerland) en
- Rijnstreek (Rijnsoude, Alphen a/d Rijn, Nieuwkoop).

Het motief voor de provincie Zuid-Holland om een actieve opstelling in de richting van de anticipeerregio's te hebben is vooral ingegeven door de zorg dat gemeenten onverantwoord hoge woningbouwprogramma's en -capaciteiten aanhouden met risico's voor de gemeentelijke financiële huishoudingen. In de Beleidsagenda Bevolkingdaling is aangegeven dat voor Zuid-Holland de aandacht voornamelijk geldt voor de woningbouw en de ruimtelijke ordeningsaspecten. De achteruitgang van de voorzieningen in de landelijke regio's is een proces dat zich al jaren aftekent en vooral wordt bepaald door de schaalvergrotingsprocessen binnen de voorzieningenstructuren zelf. De directe nabijheid van het stedelijke gebied van de Zuidvleugel zorgt er in het algemeen voor dat voorzieningen vanuit het landelijke gebied redelijk bereikbaar blijven.

In september 2011 hebben Provinciale Staten de Provinciale Woonvisie vastgesteld. Daarin worden de Zuid-Hollandse regio's opgedragen hun regionale woonvisies te actualiseren. Voor de landelijk gelegen regio's geldt daarbij vooral de opgave om tot realistische woningbouwprogramma's te komen. Tot voor kort bouwden deze regio's maximaal vanwege groei door natuurlijke aanwas bij een instroomniveau dat de uitstroom compenseerde. Inmiddels is gebleken dat de bevolkingsontwikkeling vanwege het structurele vertrek van bewoners naar de stedelijke agglomeratie per saldo negatief uitpakt. Als gevolg daarvan moeten de woningbouwprogramma's van de landelijke gebieden aangepast worden. De regio's krijgen daarvoor de tijd tot en met 2013. In die

periode zal de provincie de lokale ontwikkelingen nauwgezet volgen en toetsen aan de provinciale inzichten. In regio's waar sprake is van een overcapaciteit van woningbouwplannen zal de provincie nieuwe capaciteitsuitbreidingen blokkeren.

Groene Hart: Alblasserwaard-Vijfheerenland

Met ondersteuning van het Ministerie van BZK heeft de provincie Zuid-Holland in de regio Alblasserwaard Vijfheerenlanden tussen 2010 en 2012 een bewustwordingsexperiment uitgevoerd. Doel ervan was om de bestuurlijke bewustwording over bevolkingsdaling tot stand te brengen onder gelijktijdig werken aan een ontwikkelingsvisie die niet meer gebaseerd was op groei. In februari 2012 is het algemeen bestuur van de regio Alblasserwaard Vijfheerenlanden akkoord gegaan met de conclusies van het onderzoek uit het experiment. Dit impliceert dat de regio haar regionale woningbouwambities drastisch gaat verlagen. De regio gaat nu met ondersteuning van de provincie onderzoeken wat de financiële en juridische gevolgen van deze beleidswending zijn en hoe die kunnen worden opgevangen. Tegelijkertijd start de regio hierover de discussie met de gemeenteraden. De uitkomsten daarvan worden meegenomen in de nieuwe regionale visie 'Alblasserwaard Vijfheerenlanden 2030', die naar verwachting in 2013 zal worden vastgesteld. In dit proces wordt ook heel expliciet de dialoog met de burgers en het maatschappelijke middenveld aangegaan. De conclusie kan worden getrokken dat voor het tot stand brengen van de bewustwording flink de tijd genomen moet worden.

Hoeksche Waard

Als een uitvloeisel van het bovengenoemde experiment Groene Hart, heeft de provincie de regio Hoeksche Waard benaderd om deel te nemen aan de eerste fase van het experiment. Daarin lag de nadruk vooral op het analyseren en inzicht ontwikkelen van wat er demografisch in de regio aan de orde was. De provincie heeft daarvoor met inschakeling van een externe consultant de regio een samenhangend inzicht in de demografische en woningmarktontwikkelingen aangereikt.

De portefeuillehouders Wonen van de regio hebben kennis genomen van deze eerste analyses. Eind 2012 zullen de resultaten daarvan worden vastgelegd in de actualisering van de regionale woonvisie en het regionale woningbouwprogramma. De verwachting is dat de regio een begin van een bewustwording heeft ingezet omtrent de veranderende demografische omstandigheden. In de uiteindelijke vast te stellen regionale woonvisie zal dit naar verwachting worden vertaald in een aanpassing van het woningbouwprogramma en een effectievere wijze van uitvoering van regionaal beleid.

Goeree Overflakkee, Midden Holland/Krimpenerwaard en Holland-Rijnland/Rijnstreek

Met deze regio's is de discussie gaande over een realistisch niveau van de regionale woningbouwprogramma's. Dit vindt plaats in het proces van uitwerking van de Provinciale Woonvisie en Structuurvisie. De inbreng van de provincie is gebaseerd op de aanpak in de regio's Alblasserwaard-Vijfheerenlanden en Hoeksche Waard. Goeree Overflakkee zit nu midden in een fusieproces naar één gemeente. Op ambtelijk niveau worden nu afspraken gemaakt voor actualisering van de regionale woonvisie

De regio Midden-Holland is bezig met het opstellen van een Woonagenda. Daarbij ligt het accent op de regionale samenwerking. De aandacht voor de bevolkingsveranderingen wordt op dit moment overschaduwd door de zorg over de actuele crisis op de woningmarkt. Dit wringt vooral omdat er in deze regio naast een potentiële krimp-subregio, ook een gebied met een forse verstedelijkingsopgave ligt: de Zuidplaspolder.

In Holland-Rijnland wordt thans een regionale woonvisie voorbereid. Deze regio kent grote tegenstellingen: de Leidse en Duin- en bollenregio waarin nog sprake is van een grote woningdruk (ook vanwege een mogelijke opvang van een behoefte vanuit Noord-Holland) en de Rijnstreek die met een duidelijke afname van de woningbehoefte te maken heeft. In de op te stellen regionale woonvisie zal dit onderscheid ook in verschillende woningbouwopgaven vertaald moeten worden.

Voorne-Putten

Nog niet zolang geleden kende deze regio twee groeikernen die voor de Rotterdamse regio moesten bouwen: Hellevoetsluis en Spijkenisse. Voor deze regio wordt evenwel voorzien dat bij voortzetting van het huidige beleid het eerst sprake zal zijn van huishoudensdaling. De provincie heeft met de afzonderlijke gemeenten al informatie uitgewisseld over de demografische ontwikkelingen en zal spoedig de discussie met deze subregio starten, samen met de stadsregio Rotterdam.

Bijlage 1 Actielijst Voortgangsrapportage Bevolkingsdaling 2012

Acties uit de voortgangsrapportage bevolkingsdaling 2011

Actie	Stand van zaken
Evaluatie tijdelijke krimpmaatstaf Gemeentefonds	Gepland voor 2015 Ministerie van BZK
Faciliteren van met name de zoektocht naar nieuwe financieringsmodellen waarin publieke en private partijen gezamenlijk participeren	Als opmaat voor experimenten gericht op het ontwikkelen van nieuwe financieringsmodellen is in opdracht van het Ministerie van IenM door het EIB onderzoek verricht naar de gemeentefinanciën en financierbaarheid van de ruimtelijke transitieopgave in krimpgebieden, afronding voor de zomer 2012. Tevens hebben de ministeries van BZK en IenM met Agentschap NL financieringsconstructies t.b.v. investeringen in de gebouwde omgeving geïnventariseerd. Resultaat is de Toolbox Financieringsconstructies die in juni 2012 is gelanceerd. Deze en andere trajecten worden gebruikt bij het opzetten van de experimenten (start 2012, uitvoering in 2013).
Aanpak van in onderzoeken geconstateerde regelknelpunten	Zie hoofdstuk 3 van deze rapportage
Inrichting landelijke kennisfaciliteit en uitwerken strategische kennisagenda	Kennisagenda is als bijlage bij deze rapportage gevoegd. Landelijke kennisfaciliteit gaat 1 juli van start.
Toepassing leefbaarometer voor krimpgebieden	Intraregionale verschilkaarten in de Leefbaarometer zijn sinds april 2012 beschikbaar. Krimpmonitor is in ontwikkeling en wordt tweede helft 2012 opgeleverd.
Afspraken maken met krimp- en anticipeerregio's over inzet van verschillende partijen	Rijk sluit met drie krimpprovincies (Groningen, Limburg, Zeeland) convenanten. Met Limburg heeft het Rijk een convenant op 7 mei 2012 gesloten. Groningen en Zeeland volgen voor de zomer 2012. Met bijna alle andere regio's heeft het ministerie van BZK afspraken gemaakt over samenwerking.
Regionale bijeenkomsten over economische vitaliteit en arbeidsmarkt	BZK organiseert met lokale partijen eerste bijeenkomst in het najaar 2012 in Noord-Nederland.
Opzet juridische expertpool planschade	Deze expertpool is begin 2012 opgezet.
Onderzoek relatie krimp en bekostigingssysteem in het onderwijs Ministerie van OCW	Onderzoeken naar ontwikkeling van kosten in primair en voortgezet onderwijs zijn naar de Tweede Kamer gestuurd. Overgangsbekostiging in primair onderwijs is april 2012 verlengd. Zie paragraaf over onderwijs in hoofdstuk 3.
Onderzoek hoe kwaliteit van kleine scholen op peil kan blijven	Ministerie van OCW heeft binnen programma School aan Zet een onderzoek opgenomen om de succes- en faalfactoren van kleine scholen in kaart te

	brenge n. Op basis van de bevindingen van dit onderzoek zal een honderdtal scholen werken aan verbetering van de kwaliteitsborging. Start is augustus 2013.
Sleutelexperimenten op gebied van onderwijs	Wetsvoorstel innovatieve experimenteerruimte is door ministerie van OCW ingediend bij Tweede Kamer. Eerste experimenten gaan 2012 van start.
Onderzoek relatie krimp en bekostigingssysteem in de zorg	In navolging van het experiment Regelarm heeft het ministerie van VWS het initiatief genomen voor experimenten waarbij alternatieve vormen van zorg mogelijk gemaakt worden, al dan niet in samenhang met vigerend mededingingsbeleid.
Onderzoek naar mogelijke effecten krimp op macro-economische ontwikkeling in Nederland Nederland	Dit onderzoek wordt meegenomen in de afronding van de onderzoeken in het kader van de "Kennisagenda EL&I en bevolkingsdaling". Ministerie ELenI - najaar 2012
Onderzoek naar mogelijke economische, ruimtelijke en sociale betekenis van recreatie en toerisme voor krimp- en anticipeergebieden	Dit onderzoek wordt meegenomen in de afronding van de onderzoeken in het kader van de "Kennisagenda ELenI en bevolkingsdaling". Ministerie ELenI - najaar 2012
Verkenning stimulering biobased economy in krimp- en anticipeerregio's	Het huidige kabinetsbeleid heeft deze actie ingehaald. Er is geen apart onderzoek opgestart voor krimp- en anticipeerregio's, omdat krimp- en anticipeerregio's waar mogelijk kunnen aanhaken op onderzoeken die nu lopende zijn in het kader van de topsectoren. Als er in deze regio's kansen liggen, kunnen die daar verzilverd worden.
Plan van aanpak Zuid-Limburg voor de uitvoering van adviezen Commissie Deetman	Op basis van de aanbevelingen van de commissie Deetman is 7 juli 2011 het "Kompas voor samenwerking in Zuid-Limburg strategisch ontwikkelingsprogramma Zuid-Limburg gepubliceerd door de Taskforce Zuid-Limburg.
Inventarisatie van krimp-specifieke aspecten voor vereenvoudiging van het omgevingsrecht	Gereed: Onderzoeksrapportage "Op weg naar een krimpbestendige Omgevingswet: toetspunten voor het voorontwerp", Regioplan, 2011, in opdracht van het ministerie van IenM. Voor de rapportage zie rijksoverheid.nl , vanmeernaarbeter.nl en omgevingswet.pleio.nl .
Stimuleren en in gang zetten van kennisontwikkeling en visievorming om kansen voor gebiedsontwikkeling te identificeren en te benutten (bv. de Eo Wijers prijsvraag)	Eo Wijers prijsvraag is afgerond. Zie ook kader in hoofdstuk Wonen en Ruimte, onderdeel Ruimte. IenM start nieuwe acties voor kennisontwikkeling, zie Acties 2012 IenM.
Anticipeerregio's stimuleren de transitieopgave I in beeld te brengen en uit te werken	In uitvoering. Het Rijk stimuleert waar nodig en gewenst regio's bij het in beeld brengen van de transitieopgave middels het organiseren van dialoogtafels.
Afspraken over spreiding van voorzieningen	In uitvoering, zie hoofdstuk 4. Zeeuws-Vlaanderen heeft bijvoorbeeld masterplan voorzieningen opgesteld en de regio Eemdelta ontwikkelt een nieuwe planningsmethodiek voor spreiding van voorzieningen.

Acties uit de Voortgangsrapportage bevolkingsdaling 2012

Regio's

Actie	Wie en wanneer
Handboek voorkoming planschade	Parkstad Limburg Tweede helft 2012
Woningcorporaties in Eemdelta en Parkstad Limburg informeren het ministerie van BZK over de opgave per regio voor de periode t/m 2020	Woningcorporaties Eemdelta en Parkstad Limburg Voor de zomer 2012
Project gericht op het in staat stellen van dorpsorganisaties om bewoners bewust te krijgen van	Landelijke Vereniging van Kleine Kernen 2012

gevolgen demografische ontwikkelingen	
OESO-onderzoek naar lokale scenario's van demografische verandering	OESO in samenwerking met Groningen, Drenthe, Limburg en Zeeland Eind 2012
Interreg-project "Future proof for care and care"	Stadsregio Parkstad-Limburg, Provincie Limburg, UWV, Calibris, Zuyd Hogeschool/Zorgacademie Parkstad en Zorg aan Zet 2014
Oplevering definitief woon- en leefbaarheidsplan Oost-Groningen	Gemeenten regio Oost-Groningen en provincie Groningen Mei 2013
Intergemeentelijke woonvisie Zuid-Limburg	Gemeenten en provincie Gereed begin 2013
Uitvoering actieprogramma Zuid-Limburg	Gemeenten en provincie in samenwerking met lokale partijen Convenant met het Rijk loopt tot 2014. Looptijd per actie verschilt. Via Transformatiemonitor wordt ontwikkeling gevolgd
Organisatie dialoogtafels in Noord- en Midden-Limburg	Ministerie van BZK in samenwerking met de regio's en provincie Limburg 2012
Projectstudie financiële instrumenten vastgoedpak in topkrimpgebieden (gebiedsfocus Parkstad)	Regio Parkstad Limburg en provincie Limburg Looptijd: tot medio 2013
Kwaliteits- en bereikbaarheidsplannen gericht op onderwijs van afzonderlijke Zeeuwse gemeenten	Zeeuwse gemeenten Eind 2012
Openbaar vervoer-visie	Provincie Zeeland Eind 2012
Economische agenda Zeeland	Provincie Zeeland Najaar 2012
Arbeidsmarktstrategie voor de Zeeuws-Vlaamse Kanaalzone	Provincie Zeeland Najaar 2012
Opstellen regionale woonvisie en regionaal voorzieningenplan	Oost-Drenthse gemeenten 2012
Streekagenda Noordwest Fryslan en samenwerkingsconvenant in kader van deze agenda	Gemeenten Noord-Oost Fryslan en provincie Fryslan met ondersteuning van het ministerie van BZK 2012-2013
Uitvoeringsprogramma Agenda Netwerk Noord-Oost	Gemeenten Noord-Oost Fryslan en provincie Fryslan met ondersteuning van het ministerie van BZK
Programmering en uitvoering Achterhoek Agenda 2020	Gemeenten Achterhoek De Agenda Achterhoek 2020 is in uitvoering
Onderzoek naar vraagkant woningmarkt Achterhoek en opzet regionale woningmonitor	Gemeenten Achterhoek en provincie Gelderland Monitor wordt in 2012 verder ontwikkeld
Vaststelling manifest "Horizon 2040"	Gemeenten West-Brabant en provincie Noord-Brabant Eind 2012
Vaststelling uitvoeringsagenda ruimtelijk economische structuurversterking Kop van Noord-Holland	Gemeenten Kop van Noord-Holland en provincie Noord-Holland 2012
Vaststelling regionale actieprogramma Wonen Kop van Noord-Holland	Gemeenten Kop van Noord-Holland, provincie en woningcorporaties 2012
Regionale sociale agenda Kop van Noord-Holland	Gemeenten Kop van Noord-Holland en provincie 2012
Woonvisie Twente	Gemeenten Twente en provincie 2012
Financiële doorrekening gezamenlijke strategie woningcorporaties Twente	Woningcorporaties actief in regio Twente Medio 2012
Visie en programmering voor wonen, werken en leven voor de regio Twente	Groep Twente '12 2012
Aanpassing woningbouwprogramma's Zuid-Hollandse anticiperregio's	Zuid-Hollandse anticiperregio's Uiterlijk 2013
Regionale visie "Alblasserwaard-Vijfherenland"	Gemeenten regio Alblasserwaard-Vijfherenland 2013
Actualisering van regionale woonvisie en regionale woningbouwprogramma Hoeksche Waard	Gemeenten Hoeksche Waard Eind 2012
Woonagenda Midden-Holland	Gemeenten Midden-Holland Eind 2012
Regionale woonvisie Holland-Rijnland	Gemeenten Holland-Rijnland 2013

Rijk

Actie	Wie en wanneer
Evaluatie tijdelijke krimpmaatstaf Gemeentefonds Ministerie van BZK	2015
Onderzoek naar paragrafen demografische ontwikkeling in gemeentelijke begrotingen	NNB, BZK 2012
Conferentie over bevolkingsdaling	Gezamenlijk initiatief van het Ministerie van BZK, het LKF en het NNB
Evaluatie 1 ^e generatie experimenten uit interbestuurlijk experimentenprogramma	Ministerie van BZK Eind 2012/ Begin 2013
Organisatie dialoogtafels in krimp- en anticipeerregio's	Ministerie van BZK in samenwerking met regio's en provincies Gedurende geheel 2012
Voortgangsrapportage Grensoverschrijdende Samenwerking	Ministerie van BZK Voor de zomer 2012
Ontwikkelen van alternatieve vormen van bekostiging, financiering en verdienmodellen die ruimtelijke ontwikkelingen (meer gericht op herontwikkelen en beheer) financieerbaar maken via experimenten met de regio waarbij resultaten uit het EIB-onderzoek ('Gemeentefinanciën, voorzieningen en ruimtelijke opgave in krimpgebieden') en de Toolbox financieringsconstructies worden benut.	Ministeries van BZK en IenM met decentrale overheden en marktpartijen. (start 2012, uitvoering in 2013).
Ontwikkeling "Atlas van grensoverschrijdende kansen voor de aanpak van de gevolgen van demografische ontwikkeling	Ministerie van BZK in samenwerking met de Achterhoek en provincie Limburg 2012
Ontwikkelen MKBA Voorzieningen en Wonen	Ministerie van BZK in samenwerking met de provincie Zeeland 2012
Onderzoek naar terugtrekstrategieën van woningcorporaties in krimpgebieden	Ministerie van BZK in samenwerking met de SEV, Aedes, aantal woningcorporaties met bezit in krimpgebieden Voor de zomer 2012
Verspreiding lessen over aanpak rotte kiezen	Ministerie van BZK Eind 2012
Wetsvoorstel innovatieve experimenteerruimte	Ministerie van OCW Wetsvoorstel ligt bij Tweede Kamer
Onderzoek naar succes- en faalfactoren van kleine scholen	Ministerie van OCW 2012
Pilot met kleine scholen op basis van onderzoek naar succes- en faalfactoren van kleine scholen	Ministerie van OCW Augustus 2013
Verkenning mogelijkheden experimenten op het gebied van fusies van scholen	Ministerie van OCW Eventuele start experimenten op zijn vroegst augustus 2013
Evaluatierapport wet- en regelgeving voorzieningenplanning voortgezet onderwijs	Ministerie van OCW 2013
Vervolgonderzoek naar gezondheidsverschillen tussen krimpregio's en andere regio's	Ministerie van VWS 2013
Regionale prognosemiddelen vraag en aanbod van personeel in de zorg	Ministerie van VWS Najaar 2012
Onderzoeken in het kader van de "Kennisagenda EL&I en bevolkingsdaling". Dit betreft onder andere: - Onderzoek naar mogelijke effecten krimp op macro-economische ontwikkeling in Nederland - Onderzoek naar de betekenis van krimp voor de agrarische sector en vice versa. - Onderzoek naar de mate waarin recreatie en toerisme kunnen bijdragen aan het in stand houden dan wel versterken van economische vitaliteit in de krimpende regio's en de mogelijke effecten van krimp op de economische sector toerisme.	Ministerie EL&I Najaar 2012
Verkenning meerwaarde regelluwe zones in krimpregio's	Ministerie van EL&I Zomer 2012
Toetsing ontwerp Omgevingswet op	Ministerie van IenM

krimpbestendigheid.	Zodra ontwerp gereed, verwacht eind 2012
Het bij krimpregio's onder de aandacht brengen van de toolbox financieringsconstructies, via publicatie en presentaties.	Ministeries van BZK en IenM 2012/2013
Kennisontwikkeling over ruimtelijk-strategische planning voor regio's die te maken krijgen met bevolkingsdaling en verandering van de bevolkingsamenstelling aan de hand van vier pilots in anticipeerregio's.	Ministerie van IenM, start 2012.
In het kader van de Visie Erfgoed en Ruimte worden – via ondermeer pilots - gebiedsspecifieke strategieën ontwikkeld ten aanzien van leegstand en herbestemming van cultureel erfgoed in krimp - en anticipeergebieden	Ministerie van OCW in samenwerking met het ministerie van IenM, gereed 2015.
Actieve integratie van herbestemmingopgaven in plannen en strategieën voor duurzame groei van de economische topregio's	Ministerie van OCW in overleg met het ministerie van IenM, gereed 2015.

Bijlage 2 Overzicht demografische ontwikkelingen in top- en anticipeerregio's

Uit de onderstaande tabellen blijkt dat er grote verschillen zijn in bevolkingsdaling tussen de krimp- en de anticipeerregio's, zowel op de korte als de lange termijn. Zo hebben enkele anticipeerregio's pas op lange termijn te maken met mogelijke bevolkingsdaling. Ook maken deze cijfers duidelijk dat demografische verandering niet alleen bevolkingsdaling betreft, maar ook verandering van samenstelling, ontgroening, vergrijzing en daling van beroepsbevolking. De ontgroening vindt sneller plaats in deze regio's dan in de rest van Nederland. Alle krimp- en anticipeerregio's hebben te maken met een daling van de potentiële beroepsbevolking, die harder gaat dan in de rest van Nederland. De vergrijzing is in een tempo dat vergelijkbaar is met Nederland, maar bij een dalende bevolking heeft dit grotere gevolgen. Ter illustratie van de manifeste huishoudensdaling in de (top)krimpgebieden zijn de cijfers voor de huishoudensontwikkeling van deze gebieden weergegeven.

De cijfers in onderstaande tabellen zijn gebaseerd op de Primos-prognoses uit 2011 en 2009 in combinatie met de meest recente prognoses van de provincies. Deze prognoses zijn puntschattingen en geven op basis van de op dat moment meest reële inschatting van de demografische ontwikkelingen de meest waarschijnlijk uitkomst weer. De prognoses zijn gebaseerd op schattingen van demografische processen. Deze schattingen zijn omgeven door onzekerheid. De prognoses zijn eigenlijk het midden van een bandbreedte. Deze bandbreedtes kunnen goed in kaart worden gebracht door het betrekken van meerdere scenario's in de beleidsanalyses. Daarom geven de verschillen tussen de uitkomsten van de prognoses in de tabel een indicatie van de onzekerheden waarmee de prognoses omgeven zijn.

Tabel bevolkingsontwikkeling totaal	2010 - 2020		2020 - 2040	
	<i>minimum</i>	<i>maximum</i>	<i>minimum</i>	<i>maximum</i>
	Noord -west Friesland	-1,3%	0,7%	-8,5%
Noord - oost Friesland	-2,0%	-0,7%	-12,2%	-4,8%
Oost Drenthe	-1,7%	0,2%	-8,6%	-2,5%
Achterhoek	-2,7%	-1,7%	-10,5%	-7,2%
Twente	0,8%	2,1%	-2,4%	-0,6%
Kop van Noord Holland	-0,9%	1,3%	-3,0%	1,2%
Goeree Overflakkee	0,5%	2,2%	-4,5%	-3,2%

Voorne Putten	-4,4%	-2,1%	-10,4%	-4,2%
Schouwen - Duivenland	-3,5%	-0,3%	-11,6%	-5,3%
Hoeksche Waard	-2,1%	-0,7%	-6,2%	-5,8%
Groene hart Zuid-Holland: Krimpenerwaard	-0,6%	0,2%	-2,0%	0,4%
Groene Hart Zuid- Holland: Awaard/VijfHland	-0,8%	1,2%	-2,0%	8,2%
Groene Hart Zuid- Holland: Rijnstreek	-1,2%	0,6%	-2,0%	1,6%
West Brabant	1,5%	2,3%	-2,4%	-0,7%
Noord Limburg	-1,6%	0,6%	-7,6%	-4,4%
Midden Limburg	-0,4%	0,0%	-8,2%	-6,5%
Eemsdelta	-7,7%	-4,6%	-15,2%	-13,2%
Noord-Oost Groningen	-3,6%	-2,9%	-10,9%	-10,1%
De Marne	-7,4%	-5,8%	-17,8%	-9,6%
Parkstad Limburg	-6,1%	-4,5%	-16,6%	-14,6%
Maastricht-Mergelland	-5,8%	-1,6%	-14,2%	-11,2%
Westelijke Mijnstreek	-6,5%	-3,8%	-19,7%	-14,1%
Zeeuws Vlaanderen	-2,7%	-1,3%	-12,6%	-6,4%
Nederland	4%		4%	

Tabel ontwikkeling huishoudens				
	2010 - 2020		2020 - 2040	
	minimum	maximum	minimum	maximum
Eemsdelta	-2,4%	1,2%	-14,5%	-11,2%
Noord-Oost Groningen	0,6%	1,7%	-9,2%	-7,9%
De Marne	-1,0%	1,3%	-7,8%	-3,3%
Parkstad Limburg	-2,0%	-0,1%	-14,6%	-12,5%
Maastricht-Mergelland	-1,2%	2,9%	-12,1%	-9,0%
Westelijke Mijnstreek	-0,1%	1,6%	-13,3%	-9,0%
Zeeuws Vlaanderen	2,5%	3,8%	-10,1%	-4,0%
Nederland	8%		7%	

Tabel Ontwikkeling bevolking <20 jaar				
	2010 - 2020		2020 - 2040	
	minimum	maximum	minimum	maximum
Noord -west Friesland	-13,4%	-8,7%	-12,2%	0,9%
Noord - oost Friesland	-8,8%	-8,1%	-19,3%	-8,5%
Oost Drenthe	-11,3%	-9,6%	-12,1%	-5,9%
Achterhoek	-15,9%	-13,9%	-16,6%	-6,5%
Twente	-5,9%	-4,6%	-6,2%	-2,3%
Kop van Noord Holland	-11,8%	-7,8%	-6,0%	-1,1%
Goeree Overflakkee	-9,9%	-8,7%	-9,5%	-3,6%
Voorne Putten	-15,3%	-13,7%	-12,2%	-9,3%
Schouwen - Duivenland	-21,6%	-13,9%	-18,1%	-6,4%
Hoeksche Waard	-12,7%	-11,1%	-11,3%	-9,0%
Groene hart Zuid-Holland: Krimpenerwaard	-11,5%	-7,3%	-6,8%	0,8%
Groene Hart Zuid-Holland: Awaard/VijfHland	-10,2%	-7,8%	-3,4%	1,7%
Groene Hart Zuid-Holland:	-10,0%	-8,6%	-7,2%	0,7%

Rijnstreek				
West Brabant	-7,5%	-7,4%	-5,8%	-2,8%
Noord Limburg	-12,9%	-10,7%	-11,5%	-5,3%
Midden Limburg	-14,6%	-13,0%	-12,3%	-6,1%
Eemsdelta	-19,3%	-15,4%	-18,2%	-11,4%
Noord-Oost Groningen	-12,3%	-12,0%	-13,5%	-10,1%
De Marne	-22,5%	-19,4%	-29,7%	-12,8%
Parkstad Limburg	-14,8%	-14,2%	-19,6%	-10,4%
Maastricht-Mergelland	-16,6%	-15,4%	-10,8%	-9,0%
Westelijke Mijnstreek	-20,8%	-17,9%	-28,1%	-9,9%
Zeeuws Vlaanderen	-16,3%	-13,4%	-16,1%	-8,4%
Nederland	-4%		1%	

Tabel ontwikkeling bevolking 20-65 jaar				
	<i>2010 - 2020</i>		<i>2020 - 2040</i>	
	<i>minimum</i>	<i>maximum</i>	<i>minimum</i>	<i>maximum</i>
Noord -west Friesland	-9,8%	-7,0%	-21,5%	-10,6%
Noord - oost Friesland	-9,2%	-7,4%	-25,6%	-15,6%
Oost Drenthe	-8,2%	-5,9%	-22,2%	-15,7%
Achterhoek	-7,6%	-6,5%	-24,5%	-20,9%
Twente	-3,9%	-2,3%	-12,3%	-10,1%
Kop van Noord Holland	-8,5%	-6,0%	-15,4%	-10,6%
Goeree Overflakkee	-4,5%	-3,3%	-16,6%	-15,3%
Voorne Putten	-11,7%	-9,3%	-23,0%	-16,8%
Schouwen - Duiveland	-10,5%	-6,4%	-25,1%	-18,9%
Hoeksche Waard	-9,6%	-8,4%	-18,5%	-18,5%
Groene hart Zuid-Holland: Krimpenerwaard	-6,8%	-5,2%	-12,7%	-12,0%
Groene Hart Zuid-Holland: Awaard/VijfHland	-5,0%	-2,6%	-8,0%	-1,7%
Groene Hart Zuid-Holland: Rijnstreek	-7,4%	-5,5%	-10,3%	-8,0%
West Brabant	-3,7%	-2,7%	-13,6%	-11,6%
Noord Limburg	-7,4%	-5,3%	-20,5%	-17,4%
Midden Limburg	-6,8%	-5,9%	-21,8%	-19,2%
Eemsdelta	-14,4%	-11,4%	-29,0%	-25,2%
Noord-Oost Groningen	-10,1%	-8,5%	-22,1%	-20,7%
De Marne	-18,4%	-12,8%	-34,8%	-22,9%
Parkstad Limburg	-12,3%	-10,4%	-28,0%	-26,4%
Maastricht-Mergelland	-11,8%	-7,0%	-25,2%	-22,8%
Westelijke Mijnstreek	-11,7%	-9,7%	-32,1%	-26,0%
Zeeuws Vlaanderen	-8,7%	-7,4%	-25,5%	-19,7%
Nederland	-1%		-7%	

Tabel ontwikkeling bevolking >65 jaar				
	<i>2010 - 2020</i>		<i>2020 - 2040</i>	
	<i>minimum</i>	<i>maximum</i>	<i>minimum</i>	<i>maximum</i>
Noord -west Friesland	42,1%	45,5%	26,1%	38,5%

Noord - oost Friesland	33,7%	34,6%	23,8%	29,9%
Oost Drenthe	31,9%	32,8%	25,6%	30,5%
Achterhoek	31,2%	31,8%	27,6%	29,9%
Twente	28,7%	28,8%	29,1%	31,6%
Kop van Noord Holland	40,8%	44,8%	24,0%	29,5%
Goeree Overflakkee	32,7%	39,0%	34,7%	35,5%
Voorne Putten	43,5%	47,7%	24,2%	31,2%
Schouwen - Duivenland	29,1%	34,1%	19,1%	25,9%
Hoeksche Waard	42,5%	47,3%	28,6%	29,8%
Groene hart Zuid-Holland: Krimpenerwaard	30,3%	40,1%	28,7%	31,2%
Groene Hart Zuid-Holland: Awaard/VijfHland	33,0%	35,3%	35,7%	38,7%
Groene Hart Zuid-Holland: Rijnstreek	42,7%	47,7%	30,6%	36,2%
West Brabant	34,2%	34,9%	31,4%	32,5%
Noord Limburg	36,4%	39,2%	28,4%	32,8%
Midden Limburg	35,9%	38,0%	25,5%	28,2%
Eemsdelta	27,2%	29,8%	15,7%	16,3%
Noord-Oost Groningen	25,7%	27,2%	16,7%	17,0%
De Marne	33,4%	43,5%	19,0%	22,3%
Parkstad Limburg	21,9%	24,5%	10,7%	15,1%
Maastricht-Mergelland	24,2%	29,7%	8,2%	15,2%
Westelijke Mijnstreek	26,8%	30,9%	14,0%	20,1%
Zeeuws Vlaanderen	28,4%	29,2%	16,4%	23,1%
Nederland	34%		36%	

Bijlage 3 Samenvatting concept kennisagenda krimp

Doel en proces

Krimp is een vraagstuk waar Nederland langdurig en structureel mee te maken zal krijgen. In de voortgangsrapportage van 2011 is dan ook al geconstateerd dat strategische kennis over de lange termijn gevolgen van krimp en het voeren van beleid op deze gevolgen fundamenteel is. Hoewel momenteel veel rapporten verschijnen met analyses en oplossingen voor de opgaven van nu, is er relatief weinig aandacht voor de meer structurele maatschappelijke opgaven die op lange termijn op ons af komen.

Het doel van de kennisagenda krimp is om strategische kennis rond krimp te vergroten opdat consistent beleid voor de lange termijn kan worden geformuleerd tussen verschillende overheden, sectoren, en marktpartijen. De kennisagenda wordt momenteel opgesteld door de Landelijke Kennisfaciliteit Krimp (LKF) samen met maatschappelijke actoren.

In deze bijlage is een samenvatting opgenomen van de concept-kennisagenda, resultante van een uitvoerig consultatieproces⁴¹. Dit moet rond de zomer leiden tot een definitieve kennisagenda vastgesteld door het IPB. De LKF zal vervolgens actief bevorderen dat kennisvragen in bestaande onderzoeksprogramma's worden opgenomen. Bovendien draagt deze kennisfaciliteit bij aan actieve debatten rond en verspreiding van onderzoeksresultaten. De kennisagenda zal ieder jaar opnieuw worden geactualiseerd.

De inhoud van de concept-kennisagenda is hierna samengevat. Opgemerkt dient te worden dat op veel vragen al onderzoek gaande is. In de voortgangsrapportage wordt op diverse thema's de geboekte voortgang gemeld. Dit laat onverlet dat een eenduidig antwoord op veel van deze vragen nog niet voor handen is. In de definitieve kennisagenda zal aandacht worden besteed aan al bestaande inzichten ten opzichte van de benoemde kennisvragen.

Krimp als fenomeen

Het begrip krimp, hier geïnterpreteerd als demografische transitie als bevolkingsdaling, vergrijzing, en ontgroening, is relatief nieuw. Er is een groeiende behoefte om oorzaken en gevolgen van krimp per locatie goed te kunnen duiden.

- Betekenis krimp: is krimp te beschouwen als een doorlopende verandering of een transitie naar een nieuw evenwicht? En wat is nu het fundamentele probleem achter beide ontwikkelingen?

---

⁴¹ Neimed, BZK en Berenschot (2011): Kennis voor krimp. Naar een strategische kennisagenda

- Demografische drijvers: Hoe zien migratiepatronen in krimpregio's er uit, welke motieven zitten hier achter en in hoeverre zijn deze te voorspellen?
- Regionale uitingsvormen van krimp: is een internationaal vergelijkbare typologie van krimpregio's te definiëren op basis van structurele oorzaken en gevolgen?
- Tipping points: Onder welke omstandigheden kan een versnelling van bevolkingsafname plaats vinden?
- Prognoses en scenario's: Hoe zijn huidige prognosemodellen op diverse schaalniveaus te duiden, en hoe bruikbaar zijn deze voor het definiëren van beleidsopgaven voor de langere termijn?

Leefbaarheid

Het in stand houden van leefbaarheid is een leidende doelstelling van beleid rond krimpvraagstukken. Er wordt snel vanuit gegaan dat leefbaarheid in krimpgebieden onder druk staat, bijvoorbeeld door een afkalvend voorzieningenniveau. In de praktijk blijkt het lastig aan te tonen wat precies wordt verstaan onder leefbaarheid, en welke factoren er toe bijdragen dat bewoners en bedrijven een plek als goed of minder leefbaar beschouwen.

- Leefbaarheid en krimp: wat is krimpspecifiek aan leefbaarheidsproblemen (bijvoorbeeld extreme vergrijzing), is er een minimum leefbaarheid te definiëren dat gewaarborgd moet worden?
- Voorzieningen: Om welke reden bepaalt welke voorziening op welke afstand de leefbaarheid in krimpgebieden? Welke vormen van flexibele dienstverlening zijn denkbaar in krimpgebieden?
- Sociale vitaliteit en actief burgerschap: Welke factoren maken een krimpende samenleving weerbaar, hoe verhoudt zich het beroep om actief burgerschap tot de zorgplicht van de overheid, in hoeverre is sprake van zogenaamde lock-ins?

Economische vitaliteit

Economische en demografische ontwikkeling hangen vaak, maar soms ook niet met elkaar samen. Economisch minder florerende gebieden trekken in het algemeen minder bevolkingsgroepen aan, en zijn daarbij vatbaarder voor krimp. Desondanks zijn oorzaak en gevolg van demografische en regionaal-economische ontwikkelingen lastig van elkaar te scheiden. De grote overkoepelende vraag is hoe krimpgebieden een acceptabel welvaartsniveau in stand kunnen houden door voldoende verdien capaciteit te blijven genereren.

- Betekenis economische vitaliteit: Wat is een economisch vitale samenleving, en in hoeverre is dit noodzakelijk voor in stand houden leefbaarheid?
- Regionale economie: Welke economische transitie zijn perspectiefrijk in krimpgebieden, hoe kunnen krimpgebieden omgaan met toenemend belang van stedelijke economieën, wat valt er te winnen met grensoverschrijdende samenwerking?
- Arbeidsmarkt en bedrijvigheid: Hoe reageren bedrijven en werknemers op toenemende mismatch op de arbeidsmarkt, hoe om te gaan met ouder personeelsbestand?
- Zorg: Welke zorgniches zijn kansrijk in krimpgebieden gegeven toekomstige verandering in het Nederlandse zorglandschap en de spanning tussen toenemende zorgvraag en tekort aan personeel?
- Bereikbaarheid: Welke ontwikkelingen zijn te voorzien in woon-werkverkeer, en hoe hangen investeringen in bereikbaarheid samen met economische groei in krimpsituaties?

Waardedaling

Waardedaling is onvermijdelijk bij een wegvallende markt vraag. Het gevolg is dat veel bewoners, ondernemers en overheden verlies lijden op hun vastgoedposities, en nieuwe initiatieven voor gebiedsontwikkeling moeilijk te financieren zijn. De hoofdvraag gaat dan ook over de manier waarop waardedaling werkt, hoe dit invloed heeft op het handelen van partijen, en welke perspectieven er wel bestaan in krimpgebieden.

- Waardedaling: Wat zijn realistische prognoses voor waardedaling op verschillende deelmarkten in krimpgebieden, welke risicopercepties heersen bij potentiële investeerders, en hoe ziet een gezonde woningmarkt er uit in een langdurige situatie van stagnatie en krimp?
- Interventiestrategieën: Welke overheidsingrepen op waardedaling zijn denkbaar vanuit uiteenlopende ideologische kaders, en wat zijn gevolgen van non-interventie?
- Bekostiging: In hoeverre zijn nieuwe verdienmodellen een oplossing in krimpgebieden, hoe groot zijn structurele tekorten, en welke veranderingen in de bekostigingssystematiek van de overheid zijn denkbaar om dit tekort te dekken?

Sturing

Hoe kunnen overheden en maatschappelijke partijen de opgaven die met krimp gepaard gaan het hoofd bieden. Voor een groot deel gaat het om het toepassen van bestaande inzichten uit bestuur en beleid op krimp. Er zijn echter ook een aantal nieuwe aspecten aan sturingsvraagstukken rond krimp. Zo is er weinig ervaring in Nederland met beleidsvorming in een context van wegvallende investeringsstromen.

- Beleidsstrategieën t.a.v. krimp: Welke processen leiden tot acceptatie van krimp in door bestuurders en samenleving in potentiële krimpregio's, in hoeverre bepalen context en bestuurscultuur de mate van succes?
- Huidige en toekomstige investeringsstromen: Wat is de omvang van de totale financieringsstromen van overheid en markt naar krimpgebieden ten opzichte van andere regio's, hoe gebeurt dat in het buitenland?
- Coalities: welke coalities zijn kansrijk om krimppgerelateerde problematiek aan te pakken, en zijn deze coalities anders dan in groeigebieden?

Bijlage 4 Overzicht interbestuurlijk experimentenprogramma bevolkingsdaling

	Naam krimpexperiment	Thema	Regio	Inhoud experiment
1	Handboek Krimp voor het onderwijs	Onderwijs	Parkstad/Landelijk	Ervaringen schoolbesturen in krimpregio's overdragen via handboek (groeidocument)
2	Herstructurering Zorg	Zorg	Parkstad	Organiseren van een wijkgebonden basiszorg en voldoende zorggeschikte woningen.
3	Onderwijsboulevard Xperience Parkstad – Zorgacademie	Onderwijs & Zorg	Parkstad	Verhogen kwaliteit zorgonderwijs en verhogen aantal afgestudeerden (onder andere. nieuwe mengvormen MBO-HBO op gebied van zorg)
4	Aanpak particuliere woningvoorraad Vrieheide	Wonen	Parkstad	Ontwikkeling instrumenten hoe om te gaan met sloop particuliere woningen
5	Groene Dynamiek in een krimpende regio	Herinrichting openbare ruimte	Parkstad	Hoe om te gaan met vrijkomende ruimte na sloop woningen? Ontwikkelen landschap met eigen verdien capaciteit.
6	Masterplan voorzieningen Zeeuws-Vlaanderen: van meer naar beter	Voorzieningen	Zeeuws-Vlaanderen	Ontwikkeling programma Behoud en herstel voorzieningen Zeeuws-Vlaanderen
7	Marktonderzoek samenvoegen woningen	Wonen	Zeeuws-Vlaanderen	Onderzoek naar het samenvoegen van woningen als krimpinstrument en ontwikkeling eventueel beleid
8	Grensoverschrijdend wonen	Wonen	Zeeuws-Vlaanderen	Onderzoek waarom komen de Vlamingen niet en procedures en instrumenten ontwikkelen voor uitvoering.
9	Toolkit nieuwe open ruimte	Wonen	Zeeuws-Vlaanderen	Ontwikkeling instrumenten om samen met bewoners een nuttige bestemming te vinden voor nieuwe open ruimte.
10	KARWEI	Wonen	Zeeuws-Vlaanderen	Ontwikkeling gezamenlijke aanpak Handhaving verloederde woningen
11	Naar een nieuwe	Wonen	Eemsdelta/Oost-	Ontwikkeling Een woon- en

	planningsmethodiek voor krimpende regio's		Groningen	leefbaarheidsplan voor de Eemsdelta & een nieuwe planningsmethodiek.
12	Geïntegreerde kindvoorzieningen op het Groningse Platteland	Voorzieningen	Eemsdelta/Oost-Groningen	Onderzoeken en ontwikkeling visie hoe kinderopvang en onderwijs in de toekomst betaalbaar en bereikbaar blijft.
13	Gecoördineerde aanpak van verbetering en sloop van huur- en koopwoningen	Wonen	Eemsdelta/Oost-Groningen	Ontwikkeling integrale wijkvisie gericht op leefbaarheid
14	Herstructurering sociale huur- en goedkope koopwoningen	Wonen	Eemsdelta/Oost-Groningen	Opknappen en slopen woningen en herinrichting groene ruimte Ganzedijk
15	Delfzijl-Noord is mijn wijk waarin ik thuiskom	Herinrichting openbare ruimte	Eemsdelta/Oost-Groningen	Hoe om te gaan met vrijkomende ruimte na sloop woningen?
16	Smart Rural Network Society	Voorzieningen	Noordoost- (west)-Friesland	Voorzieningenniveau (m.n. voor ouderen) hoogwaardig houden via o.m. ICT.
17	Aanpak verpaupering Doarpswurk	Wonen	Noordoost- (west)-Friesland	Stimuleren gemeentelijke handhaving rond verpauperde woningen (rotte kiezen)
18	Venturi-project een samenwerkingsverband tussen ondernemers, onderwijs en overheid	Onderwijs / Werkgelegenheid	Noordoost- (west)-Friesland	Voorkomen jeugdwerkloosheid en het van stoppen kleine ondernemers in Noordoost Fryslân door matchen studenten aan ondernemers zonder opvolgers
19	Beschermde dorpsgezichten Dongeradeel	Wonen	Noordoost- (west)-Friesland	Het creëren van aantrekkelijke woonmilieus in oude historische dorpskernen.
20	Krimp en Strategisch woningvoorraadbeheer Groene Hart	Wonen	Groene Hart	Bewustwording over krimp bij lokale en regionale bestuurders.
21	Ontwikkeling gemeenschap door zelfsturing	Burgerparticipatie	Midden- en Noord Limburg	Gemeenschapontwikkeling door methode van zelfsturing.
22	Scholenbouwmeester	Onderwijs	Groningen	Met bevolking worden plannen gemaakt voor herschikking scholenaanbod.
23	Pilot Zeeland herplanning scholenaanbod	Onderwijs	Zeeland	Herplanning scholenaanbod
24	Zorgexperiment Drenthe	Zorg	Drenthe	In afgebakend gebied intensievere samenwerking zorg- en welzijnspartijen om noodzakelijke zorg te garanderen.